

Arad

Ar

ÚJ FOLYAM V. 11. SZÁM

BUDAPEST, 1996. NOVEMBER

ÁRA: 144 FT

MAGYAR SZEMLE

JOHNATHAN SUNLEY: A POSZTKOMMUNIZMUS: GYEREK(ES) BETEGSÉG, II.; MOLNÁR ATTILA: HALADÓ KURZUS, II.; IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA: A DEMOKRÁCIA ÉS A NEMZETKÖZI VISZONYOK; P. SZABÓ ERNŐ A MISKOLCI GRAFIKAI BIENNÁLÉRŐL; KOVÁCS PÉTER: MAGYAR-VATIKÁNI KAPCSOLATKERESÉS A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN; HIDVÉGI MÁTÉ: KÖNYVEK A KABBALÁRÓL; PETHŐ TIBOR KÜLPOLITIKAI SZEMLÉJE

SZERKESZTŐI ÜZENETEK

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: 11707024–20332033. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók, befizetésüket igazoljuk. Aki Alapítványunkat legalább 5.000 forinttal támogatja, az a *Magyar Szemle* egy éves előfizetését és könyvajándékot kap.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁRSÁGI ÓRÁK: hétfőtől péntekig, 11-15^h

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12-13^h; CZAKÓ Gábor: kedd, 11-12^h; BANGA Ferenc: kedd, 11-12^h; MAGYAR Bertalan: csütörtök, 10-13^h;

A BUDAPESTI KÖZGAZDASÁGI EGYETEM Széchenyi István Szakkollégiuma konferenciát rendez *A modern konzervatizmus közép-európai gyökerei* címmel. **Időpontja és helye:** 1996. december 12-15. BKE. Főépület (Budapest, Fővám tér 9). Rektori Tanácskozó II. em. 2001. **Előadók:** Rudolf HALLER, NYÍRI J. Kristóf, Barry SMITH, Hans-Hermann HOPPE, David GOOD, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, John LUKÁCS, Francis DUNLOP, Lee W. CONGDON, MADARÁSZ Aladár, HALMOS Károly, KÖVÉR György, MORAVANSZKY Ákos, Norman STONE, Waltraud HEINDL. **A kerekasztal-beszélgetés résztvevői:** LÁNCZI András, SCHLETT István, STUMPF István, TÓKÉCZKY László

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY, AZ MTM KOMMUNIKÁCIÓ, VALAMINT A HERENDI PORCELÁN MANUFAKTÚRA RT. ÉS A WESTEL 900 GSM TÁMOGATJA

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA: ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY
LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS,
MOLNÁR GUSZTÁV, PETHÓ TIBOR, SZABADOS GYÖRGY,
SZÓCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
CSELÉNYI BÉLÁNÉ, IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN

Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 11. SZÁM	BUDAPEST	1996. NOVEMBER
CZAKÓ GÁBOR	TÚLÉLNI	1043
IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA	A DEMOKRÁCIA ÉS A NEMZETKÖZI VISZONYOK	1045
JOHNATHAN SUNLEY	A POSZTKOMMUNIZMUS, II.	1058
MOLNÁR ATTILA	HALADÓ KURZUS, II.	1072
KOVÁCS PÉTER	TÓTH LÁSZLÓ A VATIKÁNBAN (NAGY FERENC KÍSÉRLETE A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLAT HELYREÁLLÍTÁSÁRA)	1082
P. SZABÓ ERNŐ	NYOMATOK FAHASÁBOKKAL ÉS ÖRÖKMOZGÓVAL	1093
KARÁTSÓN GÁBOR	KI ÉNEKEL MIT?	1099
MEZEY KATALIN (VÁCZI GÁBOR <i>int.</i>)	A PRÓFÉTA (VÁRKONYI NÁNDORRÓL)	1105
SAVA BABIC	AKI FELFEDEZTE AZ EMBERISÉG SZÉTSZAKADT SZÁLAIT	1112
HIDVÉGI MÁTÉ	KÖNYVEKBŐL BETŰK – BETŰKBŐL SZÁM	1126
PETHÓ TIBOR	A KÖZEL- ÉS KÖZÉP-KELET	1131

SZÁMUNK SZERZŐI

BABIC, Sava: író, műfordító, a Belgrádi Egyetem magyar tanszékének alapítója és vezetője.

HIDVÉGI Máté (1955, Budapest): biokémikus, művelődéstörténész, lapunk könyvszemleírója.

IZIKNÉ HEDRI Gabriella (Budapest): a közgazdaságtudomány doktora. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem címzetes professzora. Az EURATION Európai Együttműködési Alapítvány igazgatója.

KARÁTSON Gábor (1935, Budapest): író, festő, a JPTE előadója. 1956-os tevékenységéért kizárják az ELTE JTK-ról és bebörtönzik. Dunai munkás, dekoratőr, statisztá, a Corvina Kiadó kézirat-előkészítője, majd szerkesztője, könyvillusztrátor. 1968: első önálló kiállítása. 1991-: a fővárosi magisztrátus tagja. 1995-: a Magyar Festők társelnöke. 1995: Nagy Imre emléklakett.

Dr. KOVÁCS Péter (1959, Szeged): nemzetközi jogász. Egyetemi tanulmányait a JATE Állam és Jogtudományi Kar (1978-83), majd Nancy: Diplome d'études supérieures européennes (1983-84) és Strasbourg (Diplome de droit international et de droit comparé des droits de l'Homme 1984.) A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán docens. Tudományos fokozat: Ph. D. A Société Française pour le Droit International tagja, a strasbourgi Institut International des Droits de l'Homme tagja. 1990-1994 között diplomata, a párizsi magyar nagykövetség 1. o. titkára. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját és a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezményét kidolgozó magyar kormány-szakértői delegációk tagja.

MEZEY Katalin (1943, Budapest): József Attila-díjas író, műfordító.

MOLNÁR Attila (1961, Kaposvár): elméletörténész, az ELTE Szociológiai Intézetének oktatója. A vallás és politika kapcsolatával, valamint a szociológia-elméletek történetével foglalkozik. Önálló kötete: *A „protestáns etika” Magyarországon* (1989).

PETHŐ Tibor (1918, Budapest): az édesapja PETHŐ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerk. biz. elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

P. SZABÓ Ernő (1952, Budapest): újságíró, művészettörténész. 1991-től 1995 márciusáig az *Új Magyarország* kulturális rovatvezetője. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású, az *Új Művészet* munkatársa.

SUNLEY, Johnathan (1966): brit újságíró, a Windsor Klub magyarországi igazgatója. Öt éve él Budapesten.

VÁCZI Gábor (1962, Budapest): teológus, újságíró.

Helyesbítés: szeptemberi számunk szerzőjének dr. Perczel Józsefnek kis-életrajza helyesen a következő: **Dr. PERCZEL József:** pszichológus, San Diego, USA.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI P. Szabó Ernő: *Nyomatok fahasábokkal és örökmozgóval* c. cikkét kísérik. A reprodukciókat a szerző készítette.

TÚLÉLNI

AHETVENES ÉVEK LEGELEJÉN egy szavas interjút adott a tévének BAKSA SOÓS János, az akkor híres rock-énekes — Keksz Együttes —, ma jeles képzőművész. Kilibbent a Váci utca egyik kapujából nádszálvékonyan, hórihorgasan, piros nadrágban, lobogó, szalmaszín hajjal, mint aféle utca embere. Mit tart a kor legnagyobb teljesítményének? A túlélést, felelte Jancsi.

Túlélni — lehetőleg nem önmagunkat — talán máskor is a legtöbb volt, amit teljesítménynek lehetett nevezni.

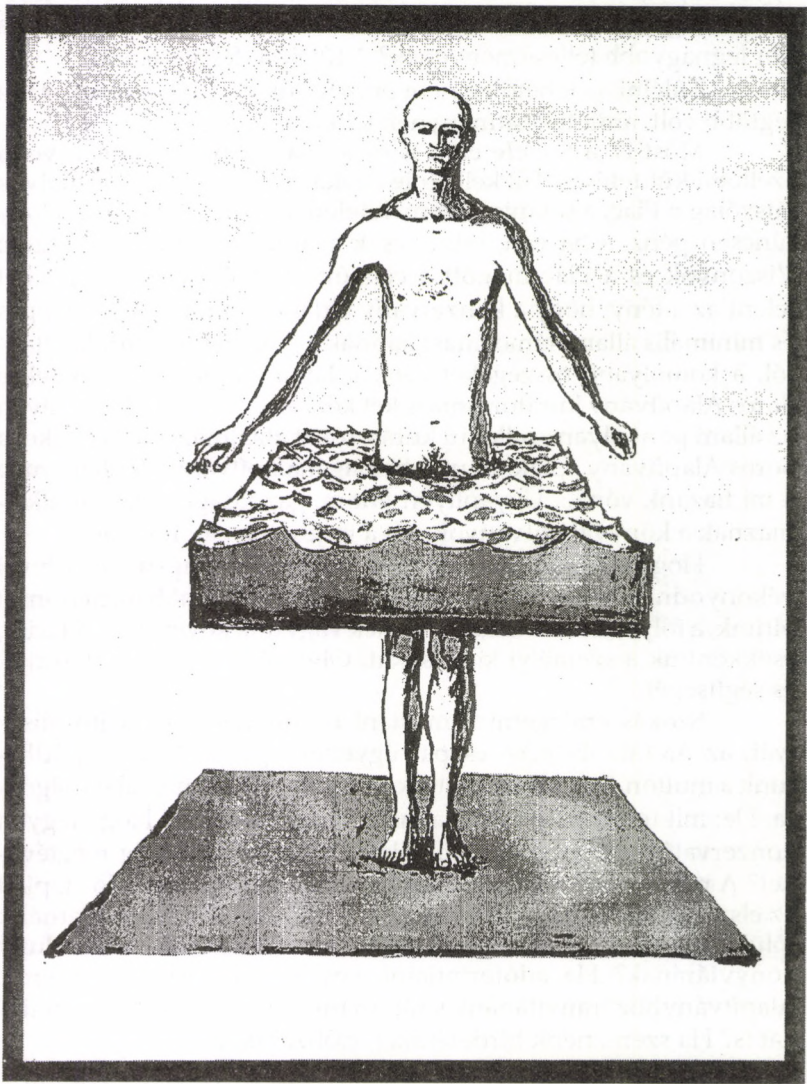
Most is, a *Szemle* előtt is ez a föladat, ha komolyan veszi szellemi küldetését. Túl kell élnie azokat a *körülményeket*, melyek látszólag a Piac, a sátánian személytelen Viszonyok hatásai. Hogy nincsen pénz, s ha van, szinte csak a hideg vízre elég. Persze a Viszonyok és a Piac mögött a cenzúra bújkál. Mert mi egyebet jelent az a tény, hogy a konzervatív oldal folyóiratai csak jelképes és minimális állami támogatást kapnak a Nemzeti Kulturális Alaptól, a komolyabb összegeket azok a lapok kapják, melyeknek a Soros Alapítvány kuratóriuma is két kézzel szórja a pénzt. Nyilván az állam pont olyan szellemű kurátorokat alkalmaz, amilyeneket a Soros Alapítvány. Csakhát utóbbi magánalapítvány, az állam meg a mi hazánk vóna... Ugyanilyen finom, gazdasági cenzúrákat alkalmaznak a könyvalapítványok, sőt a terjesztők egy része is.

Hogy túléljünk, át kell térnünk olcsóbb papírra, egy ívvel vékonyodni kényszerülünk, januártól gazdaságosabb formátumot öltünk, a folyóirat árával kénytelenek vagyunk követni az inflációt, csökkentjük a személyi kiadásokat. Olvasóink megértését kérjük és segítségét.

Szokás emlegetni a mostani kormánypártiak sajtó-túlsúlyát, az ANTALL-BOROSS csapat ügyetlenségét e téren. Rágódhatunk a múlton és vesztegethetjük a szót a rajtunk kívül álló dolgokra. De: mit tettünk, teszünk, a máért és a holnapért? Hogy legyen konzervatív sajtó, napilap, folyóirat? Pártoljuk-e a még meglévőket? A másik, a „piacképes” oldal erős, előfizeti „mérvadó” lapjait az elszegényedett könyvtáraknak, iskoláknak. Nem tanulhatnánk tőlük? Mj lenne, ha előfizetnénk mi is volt iskolánk, szülőfalunk könyvtárának? Ha adóforintjaink egy részét a Magyar Szemle Alapítványhoz irányítanánk s rábírnánk erre tehetősebb barátainkat is? Ha szereznénk hirdetéseket, előfizetőket?

A túlélés rajtunk is múlik.

A szerkesztőség

DINEA LÁSZLÓ: „... NE HIDD...” II. (SZÍNES LITOGRAFIA, 1995)

K= Szikni Hedvi Gabriella

tanulmány

341.140.1

X 354

et Európai Unió szervezetéről, Európai Tanács
Bizottság, Parlament, Régiók Bizottsága, Magyaror-
szág Európai Unióhoz való csatlakozásáról
Cik **A DEMOKRÁCIA**

ÉS A NEMZETKÖZI VISZONYOK

A MAGYAR DEMOKRÁCIA ÚJBÓLI BEKÖSZÖNTÉSÉT követő mézes-
hetek elmúltával, megjelentek nálunk a csalódottság tünetei
is. Úgy tűnik föl, hajlamosak vagyunk a magyar demokrácia
állapotát az — illúzióktól nem mentes — elvárásainkhoz viszonyít-
tani. A tárgyilagos értékeléshez érdemes megvizsgálni a demok-
rácia helyzetét — a számunkra modellül szolgáló — euroatlanti
országokban. A magyar társadalmon múló lehetőségeket s az azo-
kat behatároló nemzetközi tényezőket.

A MAI NYUGAT-EURÓPAI DEMOKRÁCIA

A „demokrácia válsága” kifejezés ma már szinte közhelyszámba
megy a nyugat-európai szakirodalomban. Kiderült ugyanis, hogy
az alkotmányokban rögzített jogok gyakorlatban való érvényesü-
lését számos körülmény nehezíti. Ennek az ellentmondásnak tü-
netei: a korrupció burjánzása, a politika átláthatóságának hiánya,
az állampolgárok részéről történő ellenőrzés nehézségei, a környe-
zet romlása, a bűnözés növekedése, s nem utolsósorban a válasz-
tásokon részt vevők számának csökkenése.

Természetesen, a demokrácia fogalmának értelmezése is
eltérő; a nemzetgazdaságok mai kölcsönfüggőségének magas foka
ellenére sem alakult ki olyan nemzetközi és nemzetközi méretek-
ben érvényesülni is tudó jogrend, amely az egyenlőség, szabadság,
biztonság, stabilitás klasszikus követelményeit garantálná. A fran-
cia forradalom három jelszavának egyike, a *testvériség* fogalma
eltűnt a szakirodalomból; a politikában mint retorika jelentkezik,
(főként választási beszédekben), egyébként morális, vallási kategó-
riává szűkült.

A demokrácia őshazájában, a görög városállamban lényeg-
ében az állampolgárok közvetlen demokráciája érvényesült, igen
kevésbé a képviseleti módszer, nem szólva arról, hogy a demokrá-
cia a nemzetnek csak felső, szabad tagjaira vonatkozott, a rabszol-
gákra nem. Nagyobb közösségekben a közvetlen demokrácia gyakor-
latilag kivihetetlen, a képviseleti demokrácia viszont óhatatlanul
növeli a távolságot a politikai elit és az állampolgárok között. Még
bonyolultabb az egymással integrálódott államok döntéshozatala.
Erre napjaink ismert példája az Európai Unió.

AZ EGK LÉPCSŐZETES KIBŐVÜLÉSE (ma tizenöt, holnap remélhetőleg még több tagúvá) és elmélyülése Európai Közösségé, majd Európai Unióvá — paradox módon — növelte is és korlátozta is népességének demokratikus vívmányait.

Növelte a következőkkel:

Az EGK-t megalapító Római Szerződés négy ismert „alap-szabadságának” rögzítésével, amelynek értelmében a tagállamok állampolgárai — munkavállalók és önálló tevékenységet folytatók — a Közösség valamennyi más tagállamában az ottani állampolgárokkal azonos munkajogi elbánásban részesülnek.

A vállalkozók szabadságát fokozta az áruk, szolgáltatások, tőkék integráción belüli szabad áramlásának kimondása.

Már az EGK eredményezte gazdasági összefonódás, továbbá a későbbiekben megindult politikai együttműködés növelte az integráció lakosságának politikai, katonai értelemben vett biztonságát.

Átjárhatóvá váltak a Közösség belső határai, bár a belső személyforgalom teljes szabadságát garantáló Schengeni Egyezményhez eddig csak a tagállamok egy része csatlakozott, s az utóbbiak sorában is előfordult visszalépés.

Az egyesülési folyamat növelte a jólétet, s ha a válságokat nem is tudta kiiktatni, alkalmasnak bizonyult az azokból való gyors kilábalásra.

Csökkentette a következőkkel:

Demokratikus jogállamban a szabadon választott parlament a törvényhozó, s a kormány a végrehajtó szerv. Az Európai Unióban ezt eddig nem sikerült megvalósítani, mivel az ma is szuverén államok integrációja, noha tagjai szuverenitásuk egy részét átruházták a Közösségre. Ebből az állapotból következik az EU sokat emlegetett „demokratikus deficitje” és „átláthatóságának (transzparenciájának) hiánya”. A döntéshozatal a mai napig is keveréke a kormányközinek és a nemzetek felettinek. Következésképpen a tagállamok állam- és kormányfőiből álló Európai Tanács a legfőbb *politikai* döntéshozó intézmény, a miniszteri összetételű Tanács a *jogi* döntéshozó, az Európai Bizottság a *végrehajtó* szerv, míg az Európai Parlament egyedül nem is hozhat döntéseket, csupán — az alapszerződésekben rögzített esetekben — a Tanáccsal együttesen.

Az állampolgárok már évek óta közvetlenül választják meg az Európai Parlament képviselőit, de mivel az utóbbi jogköre igen korlátozott, gyakorlatilag csak a nemzeti parlamenteken keresztül ellenőrizhetik az EU döntéseit. A másik probléma, hogy a több ezer tagú apparátussal rendelkező végrehajtó szerv, a Bizottság tevékenysége valóban igen nehezen átlátható.

A képviseleti demokrácia „távolságnövelő” hatása az EU-ban tehát fokozottan érvényesül, miközben óhatatlan az állami szuverenitás és a nemzeti szuverenitás nem kevésbé bonyolult paradoxona is. Ismeretes, hogy a képviseleti demokrácia egy álla-

mon belül sem képes a nemzeti szuverenitás maradéktalan biztosítására.

AZ EU TANÁCSÁBAN a szavazatok helyes hangsúlyozása is problematikus. A jelenlegi rendszerben az Európai Tanácsban minden tagállam 1-1 szavazatot képvisel, a Tanácsban — ahol általában minősített többségi szavazás érvényesül — például Luxemburg 2, Görögország 5 és Németország 10 szavazatot. Bírálható, hogy míg például a 80 milliós népességű Németországban 1 szavazat mögött 8 millió ember áll, addig a 390 ezer népességű Luxemburgban 195 ezer. A 10 milliós Görögország ma 5 szavazattal rendelkezik, ha csak 1 pontja volna, akkor a lakosság számának arányában Németországnak 8 járna. Hasonló problémák mutatkoznának a szavazatok bruttó nemzeti termékkel való súlyozása esetében is.

A végrehajtó intézményben, a Bizottságban, jelenleg valamennyi tagállam képviselteti magát; figyelemmel a várható kibővülésre, felvetődött ennek módosítása, amit a kis tagállamok, természetesen, elleneznek.

Valójában a szavazati, részvételi arányoknál jelentősebb a tagállamok erőpozíciója. A döntések előtt általában alkudozások folynak s az erősebb fél megtalálhatja akarata érvényesülésének módját, legyen szó gazdasági, etnikai, biztonságpolitikai vagy egyéb kérdéstről. Az utóbbi hónapok példájául erre a francia atomkísérletekkel kapcsolatos vita is szolgál.

További problémát okoznak a tagállamok államszervezeti eltérései. Egy föderalista országban az egyes tartományok hatásköre jelentős, egy központosított államszervezetben viszont kisebb. E probléma enyhítésére került a Maastrichti Szerződésbe a *szubszidiaritás elve*; eszerint

„Azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, a Közösség csakis a szubszidiaritás elve alapján tevékenykedik, addig és amennyiben a célok a figyelembe vett intézkedésekkel a tagállamok szintjén kielégítően nem érhetők el és terjedelmük vagy hatásaik miatt közösségi szinten jobban megvalósíthatók”.

Megalakult az EU-ban a *Régiók Bizottsága*, amely tanácsadó jellegű szervezet. Gyakorlatilag a kérdés sem tagállami, sem közösségi szinten nem megoldott; a föderalista tagállam tartományai az alkotmányukban rögzített jogaikat — véleményük szerint — akkor érvényesíthetnék maradéktalanul, ha az azokat érintő kérdések közösségi határozathozatalában részt vehetnének. Az utólagos korrekciók a szövetségi parlamenten keresztül csak igen bonyolultan érhetők el. Itt is nagy szerepet játszik a szövetségi állam erőpozíciója, a Német Szövetségi Köztársaság kormánya sikeresebben járhat el tartományai alkotmányos jogainak védelmében, mint ha gyöngébb, kisebb ország volna.

A központosított állam és a Közösségen belüli regionális együttműködés összhangjának hiányát egy fiatal tübingeni kutató egy, a német határhoz közeli francia falu tüzesetével szemléltette: a német tűzoltók tíz perc alatt odaérhettek volna, de a külföldi tűzoltók igénybe vételéhez — a francia faluban — először a párizsi hatóságok engedélyét kellett volna megszerezni; így kénytelenek voltak a tőlük sokkal távolabbi francia tűzoltókat megvárni.

Általánosan megfigyelhető, hogy az állampolgár és a hatóság kapcsolatát befolyásolja az igazgatás alá eső terület nagysága. Könnyebben érvényesítheti érdekét egy kis falu lakossága a néhány fős helyi hatóságnál, mint egy nagyvárosi állampolgár a polgármesteri hivatalnál; még áttételesebb ez egy minisztérium, s különösen a kormány esetében. Az integráció Bizottságával szemben — a tapasztalatok szerint részben objektív, részben a bürokráciákra jellemző szubjektív okok miatt — még sokkal nehezebb. Nyilván ez váltotta ki az EU tagállamai polgárainak körében meglehetősen elterjedt „brüsszeli bürokráciát” elmarasztaló bírálatokat.

NEM HAGYHATÓK FIGYELMEN KÍVÜL a *megalapozatlan bírálatok* sem. Az EU országaiban sokan a Közösséget okolják olyan nehézségekért, amelyek az integráció hiányában még súlyosabbak volnának. Ezek körébe tartozik a munkanélküliség. Az EK szakirodalom (többek között a Bizottság 1993. évi *Browth, Competitovness, Employment* című Fehér könyve¹) a munkanélküliség csökkentésének feltételét a gazdaságnövekedésben, a gazdaság szerkezeti javításában, s az előbbiekkal összefüggésben a versenyképesség fokozásában látja, nem hallgatva el a szociálpolitika szerepét sem. Ugyanakkor mind elméletileg, mind gyakorlatilag megoldatlan probléma a növekedés és versenyképesség folyamatos biztosítása. Ezt a piacgazdaság nem tudja megoldani. (A tervgazdaság kudarca ismert.) Biztató jelenség, hogy az EU fejlett gazdaságú országai a szociális piacgazdaság modelljének kialakítására törekednek, s remélhető, hogy az egyesek nagyobb védelmet kapnak a dekonjunktúra hullámaival szemben. A megrázkódtatásoktól mentes, folyamatos fejlődés elérése, a recessziók kiküszöbölése ma még utópiának tűnik.²

Az EU több tagállamában megfigyelhető etnikai konfliktusok sem írhatók az integráció rovására, annál is kevésbé, mivel a Maastrichti Szerződés bel- és igazságügyi vonatkozású cikkei csupán céljellegűek.

Végül, az EU-ban is igen különbözőképpen értelmezik a demokrácia fogalmát. A kérdések sokasága vetődik fel: demokratikusnak minősíthető-e, ha a fiatalok felsőoktatásban való részvétele a szülők anyagi helyzetétől függ (vagy attól is függ); ha nem biztosított, hogy nagyobb nemzetiség saját anyanyelvét használhassa hatósági ügyeinek intézése során is; ha az önhibájukon kívül munkanélkülivé váltak létminimuma sem (vagy csak a létminimu-

ma) biztosított; ha hiányos a közbiztonság; ha a korrupció gyakran büntetlen — s az elvárt tényezők tovább sorolhatók.

Az azonban kétségkívül fennáll, hogy az Európai Uniónak felrótt, említett „demokrácia-hiányok” nem korlátozódnak annak tagállamaira, hanem fokozottabban kiterjednek mindazokra a rajta kívülálló országokra, amelyek gazdaságilag függenek tőle. Ez Magyarország példáján könnyen bizonyítható.

A MAI MAGYAR DEMOKRÁCIA

AZ ELŐZŐEKBE EMLÍTETT KÉT PREMISSZA — tehát, hogy a demokráciának nincs általánosan elfogadott tudományos meghatározása, s hogy egy ország nemzetközi helyzete nem kis mértékben hat társadalmának alakulására — a konkrét vizsgálódás során, a továbbiakban egészítendő ki.

1. A nemzetközi viszonyok — bármilyen szomorúan is hangzik — alapvetően *erőviszonyok*. Következésképpen — a szokásos leegyszerűsítéssel fogalmazva — vannak erős, nemzetközi politikát alakító „*policy maker*” és a nemzetközi politikához alkalmazkodó „*policy taker*” államok. A nemzetközi politikát alakítani, vagy lényegesebben befolyásolni képesek a tőlük függőkkel szemben aszerint járnak el, amit érdeküknek tartanak; gyakran nem a valóságos, hosszabb távú érdeküktől, hanem pillanatnyi belpolitikai, gazdasági szempontjaiktól vezetettve.
2. A világgazdaságban, s a világpolitikában egyre erősödő kölcsönfüggőségek, s aszimmetrikus függőségek következtében az alkalmazkodó országok — igen kevés kivételtől eltekintve — a létfeltételeiket befolyásoló erős partnerek együttműködésének hiányában, nem képesek társadalmuk jóléti igényeinek megfelelni.
3. A piaczgazdaság jellemzői az életszínvonalbeli nagy különbségek. Ezek nem okoznak általános elégedetlenséget azokban az államokban, amelyekben az átlagos életszínvonal elfogadható, de a tömeges nyomort az európai társadalmak antidemokratikusnak ítélik.

A magyar politika igen helyesen mérte és méri fel fő céljait: a demokrácia megszilárdítását, a piaczgazdaság kibontakoztatását és nem utolsósorban az euroatlanti integrációhoz való csatlakozást. Annak ellenére, hogy ez a transzformáció olyan történelmi feladat volt, amely nélkülözte a modelleket, tapasztalatokat, ami belső erőből végrehajtható volt, az Magyarországon (s egyes más közép-európai országokban is) békésen, s igen gyorsan ment végbe. Azonban a várakozásokkal ellentétben, elmaradt az euroatlanti integrációhoz való csatlakozás.

Különösen nehezítette a helyzetet kívül maradásunk az Európai Közösségből. Az udvariasan Európa-megállapodásoknak

elkeresztelt társulási szerződések ugyanis nem alkalmasak a gazdasági kibontakozás elősegítésére. Ahol a magyar gazdaság nem, vagy nem eléggé versenyképes — tehát az ipari külkereskedelemben — ott gyors a liberalizáció, ahol versenyképes, vagyis a mezőgazdaságban, ott szerény EK-engedményekre került sor. Kiábrándítóan hatott az EK kezdeti elzárkózása felvételünktől. GRANASZTÓI György, korábbi brüsszeli nagykövetünk szemléletesen szólt a magyar EK-eufória eloszlásáról:

„Magyarország és az Európai Közösség Társulási Szerződésének 1991. december 16-i aláírására szinte eufórikus hangulatban érkezett Brüsszelbe a miniszterelnök vezette magyar delegáció, s kíséretükben az újságírók népes csoportja. Az eufória a Charlemagne palota kapujáig tartott, itt ugyanis egy szűk helyiségbe vezettek bennünket, ahol a miniszterelnöknek még jutott szék, a két miniszternek már nem. A várakozás közben megjelent tisztviselő közölte, hogy az utolsó pillanatban akadályok merültek fel. Később értesültünk, hogy a spanyol fél aggályainak eloszlására az európai Bizottság hatályos jogi formulát talált. Időközben megérkezett a lengyel delegáció is.

Bekerültünk az elképesztő európai uniós forgatagba, amelyben az ünnepélyességnek, a szép szavaknak már nincs sok helye, amely igen konkrét, de meglehetősen kaotikus is. Azt hiszem, a jelenlevő magyar politikusok ekkor értették meg, hogy az európai integráció útja igen kemény, szakszerű viaskodástól sem mentes, s itt szögre akasztva a pátoszt, lelkesedést, mindig a konkrétumokkal kell szembenézni. A Társulási Szerződés a magyar külpolitika eufórikus szakaszának megkoronázását, de egyben lezárását is jelentette.”³

Az ország igen nehéz gazdasági helyzetbe került az Európai Közösséghez való csatlakozás elmaradásával és a Társulási Szerződés szűkmarkúságával. Emlékezetes, hogy akkor az EK a majdani csatlakozást még nem volt hajlandó közös célként rögzíteni; erre a lépésre csak az Európai Tanács 1993 nyarán tartott koppenhágai értekezletén került sor.

NEM CSUPÁN A HAZAI TAPASZTALATOK, hanem az EK többi — közép-európai — államokkal kötött társulási szerződesei bizonyítják, hogy nem lehetett többet elérni. A transzformáció nehéz feladata emellett párosult az átalakulás gondoljaival küszködő szomszédos országokkal való új kapcsolatok kiépítésének bonyolult követelményével is. A gazdasági válság, a munkanélküliség, az infláció, a fizetési és a kereskedelmi mérleg romlása, mind a külföld magatartása miatt, szinte „előre programozott” volt.

A történelme során nem kevés keserű tapasztalatot szerzett magyar társadalom ismét tanúsította demokrácia iránti elkötelezettségét. A bámulatosan békés, kulturált rendszerváltozást követő, első szabadon választott kormány a választási ciklus végéig hivatalában maradt, a második szabad választás ismét példaszerűen bonyolódott le; az ország működőképes maradt.

Ez természetesen távolról sem jelenti, hogy demokráciánk hibamentes volna, sem azt, hogy mindent megtettünk, amit megtehetünk volna. A tárgyilagos s a tünetek gyökereit vizsgáló bírálat azonban arra enged következtetni, hogy *a bajok gyökereinek döntő része a nemzetközi viszonyoknak való kiszolgáltatottságunkban keresendő.*

A politikai, gazdaságpolitikai elemzések ismert sajátossága, hogy sokkal könnyebb a diagnózist megállapítani, mint a terápiát meghatározni. Ez a fejtegetés is csupán néhány, a külkapcsolatokkal összefüggő körülmény figyelembevételére szorítkozik.

Rend és értékrend

A demokrácia és a jogállamiság alapvető követelménye a társadalom döntő többsége által elfogadott jogrend. Napjainkban nincs ország, ahol ez tökéletesen működne, de általánosíthatónak tűnő tapasztalat a tömeges jólét és a jogrend érvényesülése közötti pozitív korreláció. A tömeges szegénység egyfelől kiváltja a bűnözés fokozódását, másfelől csökkenti az állam nehézségivel szembeni lakossági toleranciát. Az állampolgárok adott jogrendhez való viszonyát nem kis mértékben befolyásolja, hogy nehéz az ország gazdasági s különösen külgazdasági helyzetét áttekintenünk. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban járatlan, becsületesen dolgozó, de munkanélkülivé vált embert nehéz meggyőzni arról, hogy nem a kormány hibás életkörülményeinek romlásáért.

Visszatekintve, hiba volt a „jelző nélküli piacgazdaság” létrehozásának jelszava. A „szociális piacgazdaság” nem tévesztendő össze a „szocialista piacgazdaság”-gal. A jóléti állam nem bízhatja polgárainak sorsát egyedül a piaci automatizmusokra.

SZERENCSES HELYZETŰ ÁLLAM sokkal önállóbban alakíthatja jogrendjét, mint a külső környezetéhez minél gyorsabban alkalmazkodni kényszerülő. Az EU, a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank tanfelügyelete alatt működő, halmozottan hátrányos helyzetű tanuló szerepére kényszerült országokon folyamatosan számon kéri a privatizáció ütemét, az államadósság és a költségvetési hiány mérséklését, s továbbiakat.

A szociálpolitika országonkénti feltételei igen eltérőek. Nem véletlen, hogy az EU-nak nincs közös szociálpolitikája. A belpiachoz való alkalmazkodásunk követelményeit tartalmazó 508 oldalas Fehér Könyv 18 oldalt szentel a szociálpolitikának, ezen belül ismerteti, hogy:

„Az átfogó megközelítés nem a tagállamok társadalombiztosítási rendszereinek harmonizációját célozza. Hanem azok hatékony koordinációját a Közösség egész területén.”⁴

Alkalmazkodási erőfeszítéseink során megszűntek olyan szabályozások is, amelyek egyáltalán nem a szovjet módszerhez kapcsolódtak, viszont hozzájárultak a belső rendhez. Ilyen például a munka-

könyvek, továbbá a vállalkozáshoz szükséges szakmai képzés követelményének eltörlése. Más területeken az átállás — remélhetőleg rövid, átmeneti — adminisztrációs zavarokat okozott. Ma például aligha tájékozódhatunk külkereskedelmünk viszonylatonkénti áru-összetételéről, nem szólva a földhivatalok nyilvántartási késedelméről, s a példák tovább volnának sorolhatók.

A törvényhozás és az államigazgatás által okozott, vagy eltúrt rendetlenség természetesen hat a *társadalom értékrendjére*, s feltehetően erősebben egy amúgy is kaotikusra, mint egy hosszabb időszak során meghonosodottra. Magyarországon nem a korábbi, szocialistának nevezetett értékrendet kívánják vissza, hanem az Alkotmányunkban rögzített állampolgári jogok teljes körű érvényesülési lehetőségeinek mind gyorsabb megteremtését.

A jogérvényesülés nehézségét bizonyítja, hogy ennek a gazdag országokban is rögzös az útja. Így szinte megszokott a „váltógazdaság” a képviselő-választások során.

A kisebbségek jogai

AHATÁRON KÍVÜLI MAGYAR nemzeti kisebbségi problémák megoldására irányuló magyar politikai erőfeszítések nemzetközi fogadtatása is módot ad megszívlelendő tanulságok levonására. Az EK-hoz társult közép- és kelet-európai országok tagjai az Európa Tanácsnak. Az „Európa demokratikus lelkiismeretének” is nevezett szervezetnek több konvenciója tartalmazza a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartását. Ezekhez azonban nem valamennyi tagállam csatlakozott, másfelől számos példa mutatja, hogy e jogok a tagállamok (kiváltképpen az erősek) részéről különösebb következmények nélkül megsérthetők. Szakértők az Európa Tanácsnak szemére vetik amnéziáját, s kétféle mértékkel való mérlegelését.⁵

Az EK-hoz csatlakozni kívánó közép-európai országok, új demokráciáik első éveiben nem mérték fel kellőképpen, hogy

- az EK általában országcsoportokkal bővül (csak Görögország csatlakozhatott hozzá egyedülként);
- védekezik bármilyen új konfliktus beáramlása ellen;
- a reálpolitika elsőbbséget élvez a mégoly magasztos elvekkkel szemben.

A mai Visegrádi országok alapító tagjai késedelemmel ismerték fel, hogy a csatlakozási cél is kooperációjukat, és nem versengésüket igényli. Egymás bírálása az egész térség felvételét hátráltathatja.

A kisebbségi kérdés kezelése ezt meggyőzően szemlélteti. A nemzetiségi problémák az EU-ban sem megoldottak. Franciaország például nem is csatlakozott az Európa Tanács kisebbségek autonómiájáról szóló határozatához. Az Egyesült Királyság felvételekor EK részről egyáltalában nem érintették az észak-ír problémát. Mivel a közép- és kelet-európai államok felvételét az EU

amúgy is halogatja, hajlamos a kisebbségi gondokat is a jelölt országok egymás közötti elégtelen viszonyaként értékelni. A magyar politikának tudomásul kell vennie, hogy — kis országgként — a nemzetközi fórumokon aligha javíthat a nemzetéhez tartozó, de a határain kívül élők helyzetén. Talán nem túlságos optimizmus, hogy lényeges javulás a társult országok jövőbeli EU-tagságától várható. Addig a határokat átlépő szubrégiók kibontakoztatása hozhat eredményeket.

A külkapcsolatok szélesítése

AZ EURÓPA-POLITIKA ÁLLAMI SZERVEZÉSÉNEK nincs egységes modellje, van ahol külön Európa-ügyi miniszter irányítja ezt a területet, van ahol a külügyminisztérium egyeztet s van számos más megoldás is. Általános jelenség azonban, hogy a tagállamok kül- és egymás közötti kapcsolatainak alakításában egyre fokozódó mértékben részt vesznek a civil szervezetek. Demokráciában ugyanis a külpolitikának is demokratizálódnia kell. Ez utóbbinak ismérvei — igen vázlatosan — a következők:

- milyen szakértelemmel és hatékonysággal irányítja és ellenőrzi a parlament a külpolitikát;
- a külpolitikai posztok betöltésének a megfelelő szakképzettség, rátermettség-e az alapfeltétele, (ismeretes, hogy számos országban ehhez jó anyagi körülmények szükségesek és elitnek minősülő egyetemeken — például Oxford, Cambridge — szerzett végzettség a kívánatos, ami korlátozza az egyenlő esélyeket);
- milyen széles a külkapcsolatokban részt vevő nem állami szervezetek köre;
- mennyire tájékozott a lakosság az országot érintő nemzetközi körülményekről.

A harmadikként említett feltétel keretintézménye az EU-ban az alapszerződésekben előírt, konzultatív jellegű Gazdasági és szociális bizottság. Az a munkavállalók és a munkaadók számos érdeképviseleti szervezetére tagozódik, de valamennyi kiterjed az összes tagállam érdekelt testületeire. Kedvező, hogy a magyar szervezetek építik velük kapcsolataikat, mert ha az EU ilyen érdeképviseleteinek nincs is külpolitikai vagy külgazdasági döntési jogköre, a lobbyzás igen hatékony lehet.

A tájékoztatás

Egy állami, vagy államközpontú tevékenység demokratizálódási fokának további ismérve, hogy a társadalom mennyire informált róla, s ezzel összefüggésben mennyire érdeklődik iránta. A tájékozottság hiánya kiszolgáltatottsághoz vezethet. Az EU-ba irányuló

mezőgazdasági kivitelünk korábban már említett példája jól szemlélteti az információhiány okozta kiszolgáltatottságot. Egy mezőgazdasági termelő — ha nem tagja erős érdekképviseletnek, vagy szövetkezetnek — általában a tőle s az ismerős termelőktől vásároló kereskedőtől kínált áron adja el termékét; az exportáló kereskedő jó esetben tájékozott arról, hogy a szóban forgó magyar árura kedvezményes EK-importteher vonatkozik. Esetleg még azt is tudja, hogy ez a kívülálló országokra vonatkozó vámnak és illetéknek például 40%-a. Az EK importilletékeinek sűrű változtatásai miatt, viszont általában nem tudja, hogy az adott időpontban mennyi a 100%-os importteher; a nála tájékozottabb EK-importőr, akinek jár az EK hivatalos alapja, nyilván a saját hasznába számítja be a kedvezményt. Ez a folyamat akkor is lejátszódhat, ha a szóban forgó áru iránt éppen kedvezőbb a kereslet az EU piacán. Végül a Magyarországnak nyújtott — amúgy sem kielégítő — kedvezmény az EU-n belül marad.

A tájékoztatás sajátossága, hogy folyamatosan nem lehet teljes körű. A nemzetközi megállapodásokat előkészítő tárgyalásokat megelőzően az illetékes szervek meghatározzák, hogy mi a reálisan elérhető optimum, s mi az ország szempontjából még elfogadható minimum. Ezt nem hozhatják nyilvánosságra, hiszen aláásná tárgyalási pozícióikat. Előfordul, hogy bizonyos kérdésekben csak bizalmasan lehet megállapodni, például elkerülendő az egymásnak nyújtott kedvezmény kiterjesztését további államokra. Ezek a kivételek, a szabály: elsősorban az adott kérdésben érdekeltek, másrészt a közvélemény tájékoztatása.

Ami a tájékoztatás és a demokrácia összefüggését illeti, *a tájékoztatás a jó tájékozódásnak, a kommunikációnak is előfeltétele. A külpolitikának azért is van szüksége programjai véleményezésére, hogy azokat, a társadalom minél szélesebb körű érdekeinek érvényesítésére törekedve, fejlessze tovább.*

FELVETŐDHET, HOGY AZ ÁLLAMPOLGÁROK sok más forrásból is informálódhatnak, hazai és külföldi sajtóból, médiákból, az Internet útján, s nem utolsósorban a nem állami érdekképviseleti és egyéb civil szerveknél, egyetemeken, információs központokban. Magyarországon ez idő szerint ez körülményesebb, mint például Észak-Európában, mivel sokan nem értenek idegen nyelven, a külföldi sajtó, de különösen az Internet költségigényes, az érdekképviseleti szervek még csak most építik ki — a tevékenységükhöz egyébként nélkülözhetetlen — információs központjaikat. Az állami tájékoztatást azonban még az említettekkel igen jól felszerelt észak-európaiak sem nélkülözik. Az EU-csatlakozás ügyében náluk koncepciózus, széles körű állami tájékoztatás folyt. Nem szorul bőségesebb bizonyításra, hogy egy szerződés céljáról, eredményéről az tud legjobban informálni, aki azt megkötötte. S még akkor is megeshet — mint Norvégiában az EU-hoz, Svájcban az Európai Gazdasági Térséghez való csatlakozás esetében történt — hogy leszavazzák.

Magyarországon, s a hasonló sorsú országokban az EU-tagság előkészítéseként döntöttek az alapos kommunikáció mellett. Nálunk az elhatározás óta eltelt év folyamán csekély előrehaladás mutatkozik. A kormány kétségtelen leterheltsége mellett, ebben közrejátszik, hogy a kommunikációt elsősorban meggyőzési kampánynak szánták, ami önmagában nem hiba, ha kiegészül az ellenvélemények alapos elemzésének, a jobb megoldások közös keresésének szándékával. Az állampolgár csak akkor fogadja el, hogy külpolitikai, külgazdasági oktatásra szorítkoznak, ha érveit alaposan mérlegetlik.

Az ország méltósága

Az egészséges, harmonikus ember szereti családját és szereti hazáját. Ez a hazaszeretet ellenáll a legszélsőségesebb diktatúráknak is; számos tapasztalat igazolja, hogy fennmarad az emigráció időszakában is. Ezekben az esetekben az egyén elhatárolja magát a hazájában hatalmon lévők csoportjától, amelyet elítél.

Demokráciában elítélheti az éppen hatalmon levőket, de figyelembe kell vennie, hogy azokat honfitársainak többsége választotta meg, miközben igyekezhet, hogy a következő periódusban az általa kívántak nyerjék meg a választásokat. Így az adott korszakot kedvezőtlen átmenetként érzékeli, ami ugyan kellemetlen, de nem sérti országa méltóságát.

BONYOLULTABB A PATRIÓTA HELYZETE a külföldnek kiszolgáltatott, transzformáció korát élő közép-európai országban. A haza ugyanis vétlen abban, hogy Jaltában, Potsdamban egy diktatúra befolyási övezetébe sorolták, s nem egy demokráciába. Ismeretes előtte, hogy itt erkölcsi szempontok nem játszottak szerepet. Éveken át hallhatta a nyugati demokráciák rádióbeli buzdításait, csak — mint MÁRAI Sándor is sérelmezte — az nem hangzott el soha, mit tenne a „Nyugat” hazája érdekében. Ennek ellenére országában egy — bár levert — forradalmat követően kibontakozott a reformfolyamat. Ezt a külföld nagy elismerése kísérte. Majd — még a Szovjetunió szétesése előtt — lebontotta a vasfüggönyt, kiengedte az akkori NDK polgárait, kezdeményezte a Varsói Szerződés és a KGST feloszlását, nekilátott az új demokratikus választások előkészítésének, majd miután ezek rendben lezajlottak, csatlakozni kívánt nyugat-európai partnereihez. Ezt követte az előzőekben már részletezett sokkhatás.

A magyar polgár évek óta azt hallja, hogy „fel kell zárkózni”, „alkalmazkodni kell”, a házi feladatok sorát kell elvégezni. A különböző EU-beli és EU által támogatott intézetek, közvéleménykutatók örökösen számolgatják, hogy milyen sokba kerülne az ország az integrációnak, rangsorolgatják a társult európaiakat (most A áll jobban, most B), ezeket — legyenek akár a legáltalánosabbak — magyar sajtó részletesen közli. Nem esik bővebb-

ben szó azokról a tényekről, ahol Magyarország volna előnyben, ha nem akadályoznák.

AZ EMBER TERMÉSZETES ELVÁRÁSA, *hogy környezete tiszteletben tartsa hazája méltóságát.* A kommunikációs stratégiának ezt figyelembe véve, be kell mutatnia a magyar eredményeket, s az EU gyöngeségeit is, megvilágítva, hogy a Közösségen való kívülállás okozta hátrányok kiküszöbölése a csatlakozás fő indoka. Egyébként a majdani magyar-EU csatlakozási tárgyalásokon sem célszerű a kérő pozíció túlhangsúlyozása.

Az adott állapot másik követelménye az egyes pártérdekeken túllépő, együttes cselekvés. Az embernek minduntalan eszébe ötlenek SZÉCHENYI ismert szavai: „Olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kell bocsátani”. Ha az apagyilkossal nem is, de más politikai meggyőződésű emberekkel együtt kell működni. Egyszerűen nem engedhetjük meg magunknak a nyugati demokráciáknak azt a luxusát, hogy a politika formálói — kormánypártiak és ellenzékiek — ne fogjanak össze közös céljuk megvalósítására.

IZIKNÉ Hedri Gabriella

Jegyzet

- (1) *Commission of the European Communities: Growths, Competitionness, Employment — the Challenges and Ways forward into the 21st Century.* White Paper. Bulletin of the EC, Supplement 6/93.
- (2) Vö.: Kindler József: *Fenntartható fejlődés és gazdaság.* Magyar Szemle, 1995. 6. szám.
- (3) Granasztói György: *A magyar Európa-politika alapvonásairól. Németország és Magyarország Európa-politikájának új vonásai.* Konrad Adenauer Stiftung — EURATION Budapest, 1994. december.
- (4) Európai Közösségek Bizottsága: *Közép- és Kelet-Európa társult országainak felkészülése az Európai Unió egységes belső piacába történő integrációra.* Fehér Könyv, 1995. V. 03.
- (5) Georg Link: *Europarat.* In: Werner Weidenfeld–Wolfgang Wessels: *Europa von A-Z.* Institut für Europäische Politik, Europa Union Verlag 1995.

IOAN BUGNARIU HORVÁTH: RELIC 3.
(FOTO-LITOGRAFIA, COLLOGRAFIA, 1994)

A kelet-európai államok etnikai problémái
ról, a nacionalizmus megjelenéséről
a kapitalizmus építéséről, az Európai Unió
alán és a NATO-népszerűségről

A POSZTKOMMUNIZMUS: GYEREK(ES) BETEGSÉG

II.

A NACIONALIZMUS MÍTOSZA

A NACIONALIZMUS! — AHOGY MONDJÁK, „VISSZATÉRT”. És tényleg, „egyetlen politikai vagy társadalmi erő sem ér fel a nacionalizmus hatalmával Kelet-Európában.” Ennek következményeként, „ez a hatalmas terület, beleértve a Kaukázuson túli szomszédait és Szíriát, Irakot és Iránt, a világ legveszélyesebb puszkaporos hordójává vált.”¹ Még azoknak is, akik a jelenkori fejleményekben csupa nagybetűs szónak látják, el kell ismerniük, hogy a *történelem* leginkább kísértetként van jelen az egykori kommunista országokban; a nacionalizmussal azonban más a helyzet. A nacionalizmus valóságos, mindenütt jelenlévő, és mint tudjuk, végzetes.

Noel MALCOLM vetette fel azt a nézetet, hogy „az ősi faji gyűlölet” miatt tört ki a háború az egykori Jugoszlávia területén is.² Azt nem állítja persze, hogy nincsenek önálló népek Délkelet-Európában, vagy hogy a nemzeti öntudatnak és a sérelmeknek semmi szerepük ne lett volna a a kontinensen kirobbant, a II. világháború óta legszörnyűbb konfliktusban. Hanem azt mondja, hogy egyesek rendkívül erős politikai izgatása és jól kidolgozott katonai előkészítése kellett ahhoz, hogy a szerbek, horvátok és bosnyák muzulmánok indulatai együttesen olyan mértékben felkorbácsolódjanak, hogy a konfliktus kirobbanjon. És még akkor sem ők tehetek róla.

A szóban forgó főszereplő, Slobodan MILOSEVICS, még csak nem is Szerbiába való, és a szerb nacionalizmus keresztshadjárata csak az elmúlt években fogant meg az agyában. Jól beleillik ez gyáva, opportunista személyiségébe, hiszen karrierje még nem is olyan régen a Kommunista Párt bürokráciája és a bankszakma között oszlott meg. Ugyanezt elmondhatjuk bosznia-hercegovinai főmegbízottjáról, Radovan KARADZSICSRÓL is, aki Milosevicshoz hasonlóan Montenegróból származik. Továbbá az a személy, aki a harcok kitörése előtt a legtöbbet tette annak érdekében, hogy a Horvát Krajínán élő szerb parasztnak meglepő módon jól el legyennek látva fegyverekkel, nem más, mint a magyar származású KERTEZ Mihály. Miloseviccsel való kapcsolata, mint megannyi más

csatlósáé, a volt jugoszláv titkosszolgálati hálózati múltjukra vezethető vissza. És folytathatnánk. Hogyan lehetséges, hogy például Dubrovnik az egyik első célpontja volt Belgrád visszacsatolási politikájának, holott a szerb népesség a háború előtt a lakosságnak csak mintegy 10%-át tette ki. (És valóban, még Rebecca WEST is, azon híres utazásai alatt, olyan szegénynek találta a dalmát kikötőt, legalábbis az ortodox mítoszt illetően, hogy sietve odébb is állt.*) Ezzel szemben Szarajevóban a szerb lakosság száma viszonylag magas volt, bár éppen közülük sokan csatlakoztak az állítólag a *dzsihad*hoz húzó bosnyák hadsereghez, nehogy etnikai fivéreik lerohanják őket a közeli hegyekből.

Akik az egész posztkommunista világot úgy tekintik, mint az egymással versengő nacionalizmusok hatalmas lóporos hordóját, azok számára az igazi feladatot az jelenti, hogy megmagyarázzák, vajon mitől van az, hogy egyes gyűlékony pontokon spontán felcsap a láng, másokon pedig nem. A Balkán területén az etnikai különbségek (ahogy mondani szokás) éppen annyira összeesküdtek Macedónia, mint Bosznia ellen, bár az előbbi esetében nem robbantak. Miért? Ugyanígy, a Szlovákiában és Romániában élő jelentős magyar kisebbséget, sőt akár azt a néhány száz Litvániában élő lengyelt is időnként potenciális konfliktusforrásnak tekintik és aggodalommal szemlélik az olyan nyugati szervezetek, mint az EU és a NATO, melyekhez az említett országok csatlakozni kívánnak. Az elmúlt néhány évben, legalábbis Közép-Európában mintha arra utalnának a jelek, hogy ott komoly erőfeszítéseket tesznek a probléma megoldására. Felső szinten megsaporodtak a határközi látogatások. Kétoldali alapszerződéseken állapodtak meg (általában a „jósomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről”), és bizonyos esetekben, főleg Magyarország és Szlovákia között ezek ratifikálására is sor került. Nyilvánvaló megkönnyebbüléssel nyugtázták, és túl nagy jelentőséget tulajdonítottak a nyugati szervezetek ezeknek a lépéseknek, hiszen korábban arra is történt utalás, hogy a keleti bővítés egyik feltételének tekintik az ilyen fajta megállapodások megkötését. Ezek a látszólag pozitív lépések azonban nem adnak okot a megkönnyebbülésre, hanem sokkal inkább gyanakvást keltenek, hiszen azt mutatják milyenek is valójában a „posztkommunisták”, akik nem is olyan régen még a hamis testvériség színjátékait játszották el.

ENNEK AZ INTERNACIONALIZMUSNAK a forrása az, mely manapság az etnikai villongások felhasználásából ad jó kis leckét. Rengeteg szovjetológus vedlett át néhány nap leforgása alatt szakértővé az olyan témákban, mint az orosz regionalizmus és a muzulmán fundamentalizmus Közép-Ázsiában — mely témák korábban valahogy mindig kívül estek az érdeklődési területükön. A Független Államok Közösségéről szóló (CIS) tanulmány általános

*Célzás Rebecca West írónő két háború közti útjára, aki az angolszász világban elterjesztette a „szelíd szerb pásztornép” legendáját.

megközelítése is korábbi rövidlátásuk mértékére utal. Egészen mostanáig, például az 1992-ben Moldovában kirobbant harcokat is, amikor az orosz anyanyelvű szeparatistáknak sikerült egy kis csíkot lehasítani az országból a Dnyeszter folyó bal partján és kikiáltani független köztársaságnak, ezt mintegy tankönyv-fejezetként mutatják be, lám hogyan törhetnek ki a polgárháborúk, amikor egy új állam vezető népessége figyelmen kívül hagyja a kisebbség panaszait. Az persze nem számít, hogy ebben az esetben a köztársaság többi részén lényegesen kevesebb orosz anyanyelvű élt, akik ugyan tiltakoztak a román nyelv hivatalossá tétele ellen, de nem állt szándékukban fegyverhez nyúlni. Sem ők, sem az ukránok — akik ráadásul számbeli fölényben is voltak Transznitriában — nem ragadtak volna fegyvert, ha az Orosz Tizenegyedik Hadsereg nem állomásozott volna ott, akiknek viszont minden indok jó volt arra, hogy megtartsák stratégiai pozíciójukat Tiraspol mellett (amit Alekszandr LEBEGY tábornok, az akkori parancsnok, a Balkán kapujaként emlegetett).

És mintha mindez nem lett volna már éppen eléggé destabilizáló, a moldovai hatóságoknak az ország más részein is szembe kellett nézniük olyan hasonló függetlenségi törekvésekkel, mint amivel egy katolikus vallású török nép, a gagauzok léptek fel, akik anyanyelvük használatát követelték, melyet egyébként több mint kétszáz éve hivatalosan senki nem beszélt. Könnyű volt megjósolni ennek a jól megkoreografált csonkításnak az eredményét: először is a moldovai államot győzelemre vivő pártok elvesztették hatalmukat, az ex-kommunisták váltották fel őket, a stabilizáció és a fontolva haladás bajnokaiként születve újjá, és a FÁK-kal szorosabbra fűzték a kapcsolatokat. Napjainkban Moldovában az etnikai problémák csodálatos módon megoldottnak tűnnek föl. Ezzel szemben az Orosz Tizenegyedik Hadsereg (más néven ugyan) még mindig ott állomásozik.

HA VALAMI, HÁT MOLDOVA a leplezetlen hatalmi politika tipikus esete. Hasonló forgatókönyv szerint követték egymást az események az egykori Szovjetunió egészében: hirtelen fellobbanó villongások, egyes etnikai csoportok között kirobbanó ellenségeskedések, melyekről addig még a szakértői körökben is alig esett szó, majd ugyanolyan hirtelenséggel elcsendesedő krízisek. Ha ezek valóban a nacionalizmusban gyökereztek volna, akkor az ilyen epizódok a helyzet súlyosbodását hozták volna magukkal, és rendkívül radikális hazafiakat juttattak volna hatalomhoz. A valóságban ez pontosan ellenkezőleg zajlott: Ukrajnától Kirgizisztánig, mindenütt a régi kommunista rendszer vezető figurái keverték a nemzetiségi megbékélés kártyáit, és a Moszkvával való „érett” viszonyt hangoztatták.

Sehol nem volt ez annyira igaz és tragikus a helyi lakosság számára, mint a három kaukázusi köztársaságban: Grúziában, Örményországban és Azerbajdzsánban, ahogy ezt HOLBROOKE külön is kiemeli. A Baltikum kivételével a Szovjetunió egyetlen

résznél sem beszélhetünk a kultúra ilyen mértékű kivirágzásáról, mint itt a peresztrojka idején. Grúziában és Azerbajdzsánban az ezt követő közvetlen választásokon a néptömegek támogatása olyan elnököket jutatott hatalomra, akik a szovjet korban üldöztetéseknek voltak kitéve, és ez biztos garancia lehetett az újdonsült független államok geopolitikai reorientációjára. Ma már mindez csak távoli emlék. Zviad GAMSZAHURDIA Grúziában és Abulfaz ELCHIBEY Azerbajdzsánban egyik pillanatról a másikra megbuktak, bizonyos furcsa „etnikai konfliktusok”-nak köszönhetően, melyet a kis létszámú, rosszul felfegyverzett kisebbségek, Grúziában az oszétek és abházok, Azerbajdzsán Nagorno-Karabakh térségében az örmények jelentettek, akik a túlerő ellenére állandóan győzni tudtak.³ Hát persze, hiszen az oroszok támogatták őket.

FIGYELEMBE VÉVE A TÉTET, vagyis a Kaszpi-tenger olajkészleteit, nem megdöböntő, még csak nem is meglepő a *divide et impera* taktika kegyetlensége, mellyel a két egykori szovjet gondnok, Eduard SHEVARNADZE és Gaidar ALIEV lépett fel, akiknek szolgálékúsége még BREZSNYEV számára is sok volt. Amit azonban még nehezebb lehetett megemészteni a függetlenségüket veszített, „közvetlen szomszédos” országokban, az az orosz külügyminiszter, Andrej KOZIREV ismerősen csengő példabeszéde volt, melyben az „agresszív nacionalizmus” veszélyeitől óvott.

Kozirev nem állt egyedül azzal a véleményével, hogy a nacionalizmust az országot fenyegető legszörnyűbb pestissel azonosította. 1994-ben SOROS György egy kongresszusi albizottsági ülésen a következőket mondotta:

„Mindent egybevéve, nem hiszem, hogy a kommunizmus visszatérésétől kellene tartanunk. A kommunizmus dogmája egyszerű és mindenkor halott. Az igazi veszélyt az esetleges nacionalista diktatúrák megjelenésében látom — amit én röviden ‘Nadi’-nak neveznék”⁴

A korábban egy kaptafára vett „keleti blokk” országai közül mindössze kilencen léteztek az 1989-es *annus mirabilis* kezdeténél. Jelenleg ugyanott huszonnégy külön állam létezik. Közöttük több diktatúra található, de az biztos, hogy egyikre sem illik, sem a „nacionalista”, de még a „nemzeti” címke sem. A nemzetközi szervezetek tárgyalóasztalain egyre sokasodó zászlók és helyek talán zavarólag hatnak azokra, akik azt hitték, hogy a világ a „szuverenitás érdekszövetségé”-nek kialakulása felé halad, látva azt a robbanást, melynek nagyjából egyetlen megnyilvánulása az új olimpiai csapatok megjelenése.

Az egykori Szovjetunió területén például jelenleg egyetlen olyan ország sincsen, ahol hatalmon lennének, a még az 1980-as évek végén gomba módjára szaporodó Népfrontok, melyek a nemzeti ellenállás talaján az orosz hegemonia és az egypártrendszer ellen küzdöttek. Szétforgácsolódtak, megosztották, tönkretették és sok esetben, megfélemlítették, megfélemlítették, vagy egyszerűen

betiltották őket, mindenesetre valamennyien többé-kevésbé a perifériára kerültek az úgynevezett „pártokráciák” (itt kölcsönvesszük a nagyon hasznos, régi szovjet terminológiát) révén, akiknek annak idején könnyedén fölébe tudtak kerekedni. Ha ma ellátogatunk egy ilyen szervezet roskadozó irodájába — gyakran találkozhatunk tanult és bátor akadémikusokkal, akik az „ellenzék egyesítésének” reménytelen ügyéről szónokolnak — és rögtön láthatjuk, hogyan zárul be a kör.

Kissé távolabb nyugatra, ugyanez vonatkozik, mondjuk a lengyel Szolidaritásra, a bulgáriai Demokratikus Erők Uniójára vagy a Magyar Demokrata Fórumra, melyek mind belekóstoltak a hatalomba, de ma csak árnyékai egykori önmaguknak.

SOROSNAK IGAZA VAN ABBAN, hogy a kommunizmus dogmájának vége. De ugyanezt el lehetett mondani már legalább a '60-as évek közepétől. Az úgynevezett „posztkommunista” társadalmak nem az ideológia újjáéledésével kell szembenézzenek, hanem azoknak az erőviszonyoknak a fennmaradásával, melyek nagyjából sértetlenül megúszták 1989 „forradalmait”. A nomenklatura sikeres átmentéséből kinőtt demokráciák következményeit ugyancsak a későbbiek folyamán elemezzük majd. Fontos, hogy megértsük — főleg ha az az általánosan elfogadott nézet tartja magát, hogy a Nemzeti (Népi) Frontok elhalványulása voltaképpen pozitív jele a politikai józanságnak és érettségnek —, hogyan is alakult ki a konszenzus, miszerint Soros „Nadi”-jai jelentik a tényleges veszélyt a területre. Az egyik magyarázat szerint „A Nyílt Társadalom” alapítványának hálózatán keresztül — melynek feltűnően jól elhelyezett irodái hihetetlen gyorsasággal gyökeret vertek és magukat a terület új meghatározójaként tüntették fel — Soros maga is hatalmas összegeket áldozott arra, hogy ő szabja meg a viták feltételeit az adott országokban.⁵

Filozófiai szempontból nézve, sokat lehetne beszélni a „nyílt társadalom” fogalmáról, mint olyanról, mely név Soros intellektuális mentorától, Karl POPPERTŐL származik. A kérdés csak az, vajon ebben a speciális kontextusban, cél-e egy ilyen társadalom megvalósítása. Bizonyos nézőpontból (természetesen a liberálisból) vizsgálva, a kommunizmus Közép- és Kelet-Európában „zárt rendszert” alkotott, melyet a gondolatok új sémáival (kritikai, pluralisztikus), a viselkedés új sémáival (ellenőrzésmentes, toleráns) lehetett felnyitni. Bár ez részben igaz, a „valóan létező szocializmus” a lényegi tulajdonságát mégsem látja, vagyis azt az abszolút pusztulást, mely a nyomában maradt. Negyvenöt (a Szovjetunió esetében hetven) éven keresztül, minden hagyományos erkölcsi és vallási hitet szándékosan leromboltak, minden szervezetet és intézményt, mely ezek hordozója volt, szisztematikusan felszámoltak, felperzselt pusztaságot hagyva maguk mögött, ahol a cinizmuson, a nihilizmuson és elidegenedésen kívül semmi sem terem. 1989 után ezeknek az országoknak rettenetes igényük volt — és van azóta is — egy olyan lélegzetnyi térre, ahol a hagyományos

értékeket és szokásokat nyugodtan ápolhatják, vagy ha szükséges átültethetik. Erre mit kaptak? Gyorstalpaló kurzust liberalizmusból, mely nem adott útmutatást sem a kulturális, sem a politikai útvészítőben, viszont jó táptalajjal szolgált a kommunisták visszatéréséhez.⁶ Hányszor figyelmeztettek bennünket 1989 után a válási fundamentalizmus veszélyeire — legyen az a katolikus Lengyelországban vagy a muzulmán Közép-Ázsiában? Hányszor ragadtak ki a nyugati újságírók vagy önjelölt „éberék” valami triviális epizódot, mint például HORTHY admirális újratemetését, sőt MINDSZENTYÉT is Magyarországon, vagy a kuna, mint fizetőeszköz újjáéledését Horvátországban, durva provokációt emlegetve és extrémizmustól, valamint önkénytől óva? Aki azonban ismeri ezeket a régi szekuláris és politikailag passzív társadalmakat, az megerősítheti, hogy az „ayatollahizmus”, a „jobboldali radikalizmus”, az „irredentizmus”, az „antiszemitizmus”, a „neofasizmus” gyakorlatilag nem létező fogalmak. Ezek csak szlogenek (ha úgy tetszik szalmabábok), melyeket együttes erővel a *bien pensant* nézet jegyében alkottak és terjesztettek mind Nyugaton, mind a keleti blokk országaiban. Az egykori kommunista pártok ez utóbbi országokban előszeretettel használták, hogy így kerüljenek ki a politikai karanténból. Ugyan ki emlékszik ma már a Pamjaty-ra Oroszországban, vagy azokra a fura paramilitarista csoportosulásokra, melyeknek Ukrajnában kellett volna átvenniük a hatalmat? A nyugati sajtónak persze igaza volt, amikor a belorusz elnök, Alexander LJUKJASENKO futólag elejtett pozitív megjegyzését HITLERRŐL felkapta — ugyanakkor 1995-ben a grúz elnök, Eduard Sevarnadze ömlengő áradozása Sztalinnal kapcsolatban jóformán alig keltett visszhangot. Mindenesetre Belorusszia nemrégiben történt tényleges visszacsatlakozása Oroszországhoz azt bizonyítja, hogy a valódi problémát ott — és Közép-Kelet-Európa többi részében is, nem a nacionalizmus, hanem inkább annak hiánya okozza.

A FÉNYES JÖVŐ MÍTOSZA

EGYETLEN IPARÁG SEM FEJLŐDÖTT OLYAN MÉRTÉKBEN a poszt-kommunista országokban, mint azoké a kívülállóké, akik kommentálták ezen országok fejlődését, illetve akik tanácsokkal látták el őket. A „változások” időszaka (ahogy nevezik) a lehetőségek végtelen tárházát kínálta az akadémikusok és konzultánsok számára. Bárcsak ez a fellendülés a szóban forgó országok iparát is érintette volna! Hét évvel az 1989-es „bársonyos forradalmak” után Közép- és Kelet-Európában az emberek nagy része lassan ráébred, hogy a „kapitalizmus építése” majdnem ugyanolyan fáradságos és díjazatlan munka, mint annak idején a „kommunizmus építése” volt. Számukra az „átmenet” (mely egy közbülső szakaszra utal a „terv” és a „piac” megvalósulása között) valami végeláthatatlan állapot, hasonlóan a „létező szocializmus” és a

majd egykor bekövetkező áldott kommunizmusba való átmenet hajdani ígéretéhez, ahol a közbülső idő egyre nyúlt.

VAJON HELYTÁLLÓAK-E EZEK A PESSZIMISTA, szubjektív megfigyelések? Mit mondanak a statisztikák? A mindenütt kimutatott teljesítményzuhanás és az egész területre jellemző teljes recesszió még az olyan lelkes reformereket is elnémitja, mint Jeffrey SACHS vagy Anders ASLUND (mindketten az akadémikus és a konzultáns szerep közt lavíroznak, így felmerül a gyanúja annak, hogy igencsak érdekeltek saját politikájuk következményeit győzelemként előadni.). Mindössze olyan dolgokra tudnak hivatkozni, mint hogy a legrosszabb feltételezések, mint például az oroszországi éhínség, nem következtek be, vagy hogy Ukrajnában a termelés relatív rátájának csökkenése lassulóban van.⁷

Abszolút értelemben véve a tényeket, az IMF számításai szerint, még Lengyelország (a terület sokat emlegetett „tigris gazdasága”) is csak legfeljebb 2010-re fogja elérni az 1989-es életszínvonalát. Hasonlóképpen az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank friss éves tájékoztatásának egyik lapján drámai módon illusztrálják a grafikonok az 1989 utáni időszak hanyatlását olyan szociális főmutatókkal, mint a születési és halálozási arány. Mivel bajosan találja meg a módját, hogy derűs hangot üssön meg az adatok láttán, a szöveg önmagával is ellentmondásba gabalyodik: „Tehát a piacgazdaságba való gyors és sikeres átmenet nem elegendő az életszínvonal zuhanásának megakadályozásához.”⁸

A makrogazdaságban járatlan idelátogató, aki még élénken emlékezik a kommunista korszak sorállásaira és üres polcaira, hajlamos első benyomásainak hitelt adva, azzal hazatérni, hogy az utcákon pezseg a kereskedelem, gomba módjára szaporodnak a Benetton üzletek és McDonald's-ok, mintha ezek tényleges átalakulást jelentenék. Bizonyos szinten jelentenének. Nem tagadható az áttörés a magántulajdon és a kereskedelem liberalizálását illetően. Valóban igaz, hogy ahol ezek a jogok és ez a politikai hozzáállás létezik, (és ez korántsem állítható a keleti blokk minden országáról) ott már lehet beszélni a piacgazdaság megjelenéséről a szó szoros értelmében, ami elsősorban árusokat és önálló szolgáltatókat jelent. Azaz, könnyű eltúlozni ennek a „kioszk-kapitalizmusnak” a jelentőségét. A megvásárolt és eladott árutömeg általában importált fogyasztói termék és az egész tevékenység gyakran engedélyek nélkül történik, kibújik az adó alól és olykor a cserekereskedelem formáját ölti.⁹

Ellentétben a 19. század eleji Angliával, a híres boltos nemzettel. Az angol esetben a boltosok mögött olyan termelők álltak, mint Boultons, Wedgwoods és Cadburys. A termelők mögött pedig a hitelintézetek és tőkepiacok egyre erősödő hálózata, és mindez egy jogi és politikai rendszer jogszabályainak pilléreire nyugodott, mely rendszer kivívta és tiszteletben tartotta a játékszabályokat. Készséggel egyetértünk Sachs-szal a modern kapitalizmus lényegi gyakorlatát és intézményeit illetően, sőt még azzal is, hogy menet

közben, bizonyos történelmi körülmények miatt, ezek átalakultak és sikeresen működni kezdtek.¹⁰ A problémát csak az jelenti, hogy nem egy tankönyv elméletéről beszélünk, vagy a Meidzsi-kori Japánról, hanem az eurázsiai kontinens hatalmas darabjáról, mely a századunk nagy részét a törvény uralma híján élte meg, sőt még az alapvető emberi bizalom híján is, mely pedig nélkülözhetetlen a kereskedelmi tranzakciókhoz, és amelyik csak most mászik ki a gödörből, de ugyanazon emberek (vagy azoknak a gyerekei) vezetésével, akik az egészet ásták.

Vegyük például Magyarországot. Az első alapos kutatások szerint az 1988-as nomenklatura (vagyis párttisztviselők, állami hivatalnokok, nagy vállalatok vezérigazgatói és a titkosszolgálat kiemelkedő tagjai) egy ötöde rendelkezett magánüzleti vállalkozással 1993-ra. Tipikusan ezek nem a „mom&pop” típusú turistáknak feltűnő üzletek voltak, hanem alap konszernek, melyek eladási mutatói az országos átlag tízszeresét is meghaladták.¹¹ Nehéz egyetérteni azokkal, akik azt állítják, hogy ezek a vállalatok vezetőik és tulajdonosaik üzleti érzékét dicsérik, hiszen szétágazó kereskedelmi konglomerációkról van szó, melyeket az elnéző összefonódások tartanak fenn olyan hasonló felépítésű birodalmak részéről, melyeket barátok és kedvező bankkölcsönök támogatnak. Ezek a vállalatok ugyan névlegesen magánkézben vannak, nehéz azonban megmondani, ki a tényleges tulajdonos. A csatlakozó bankok maguk is gyakran állami kézben vannak, a vezetőinek kinevezése (vagy a diszkrét készpénz-injekciók mérlegük egyensúlyához) az aktuálisan hatalmon lévő párt feladata, melynek kampányát viszont a szóban forgó vállalat finanszírozta. Duplán nehéz meghatározni a tulajdonviszonyokat, amikor ugyanezek a vállalatok felvásárolják a média nagy részét — és nem mintha laptulajdonosnak lenni ténylegesen hasznot hozó lenne, (bár mindig akadnak naiv, nyugati hangok, melyek arról próbálják meggyőzni a külső szemlélőt, hogy az ilyen monopolhelyzet a „piaci erőviszonyok” eredménye csupán.)

EZ BIZONY ÖRDÖGI KÖR, tapasztalhatják mindazok, akik megpróbálják megtörni, vagy betörni ebbe a körbe. Elszalasztódott a történelmi lehetőség, mely szétvághatta volna a mindent összefonó „szocialista összeköttetés”-hálózatot. Bizonyos értelemben az úgynevezett haladóknak e társadalmakon belül és kívül, akiknek sikerült elhíttetniük magukkal, hogy egy éles metsszéssel leválaszthatják kommunista múltjukat, igazuk van, amikor „pragmatikus” megközelítési módjukat védik, azzal érvelve, hogy a korábbi kommunista pártok ismét hatalomra kerülvén nem akarják visszahozni a régi, irányított gazdaságot. Minden ilyen fajta kísérlet katasztrofális lenne a szervezetek élén állókra, akik a gyors meggazdagodást remélik és végzik. Ami leginkább korlátok közé szorítja őket, az is megfontolt érdek csupán, hogy hagyjanak valamit pártjuk igazi balosai és a szakszervezetekbe tömörült ősmag lecsendesítésére, akik mellett csak azért tartanak ki, mert egy nyu-

godt társadalmi légkörben könnyebben fosztogathatnak. Nevetséges dolog ilyen körülmények között ennek a sajátos „bizniszmen”-nek a pénzcsináló képességét felmagasztalni, hiszen egész idő alatt maga alatt vágja a fát. A típus egyébként jól ismert mindazok számára, akik dolgoztak néhány évig ezekben az országokban. Az élesebb eszűek bezzeg siettek külföldön bankszámlát nyitni, második hazát venni.

AZ EFFAJTA LEHETŐSÉGEK persze a legtöbb ember számára nem adatnak meg. Kérdezzünk csak meg egy lettet, vagy litván, aki minden megtakarított pénzét elvesztette, amikor az orosz fémexport fellendülése, majd lehanyatlása miatt a bank összeomlott; vagy egy román, aki nem tudta időben kivenni a pénzét a hírhedt *Caritas* piramisrendszerből; vagy egy bulgárt, akinek magasabb élelmiszerárakat kellett fizetnie a mezőgazdasági válság miatt, melyet az ország csaknem teljes gabona készletének exportja okozott; vagy akár egy becsvágyó cseh vállalkozót, aki nem engedhet meg magának egy irodát Prága központjában, mert az árakat felnyomják az egyes fantomvállalatok, melyeket pénzosztásra jegyeznek be. Kérdezzük csak meg őket, mit gondolnak az „átmenetről”. A válasz valószínűleg csalódást fog okozni a korlátlan optimizmusnak, mely az átmenet hívei között szinte vallási fogalom.

De még az imént felsoroltaknak is jól megy az átlag oroszhoz képest, aki egy olyan országban lakik, ahol most magasabb a gyilkossági arány, mint Mexikóban vagy Brazíliában — pedig ez nem írható a forró éghajlat rovására... A természetes források és nyersanyagok biztos készletei, nem is beszélve a fegyverekről, a lehetőségek és kísértések a protokapitalista Oroszországban mindig is megadták a szükséges feltételeket egy „tökéletes versenyhez”. De még a tökéletlen verseny feltételeit is kockára tette Oroszország kudarca — mely durvább volt, mint bármelyik más poszt-kommunista országban —, mind a szimbólumok, mind a gyakorlat terén képtelenek voltak szembenézni az elmúlt századok örökségével. Mennyire lehet „átszervezett” egy olyan társadalom, ahol a Memorial szervezet tíz évvel a megalakulása után még mindig csak tervezi a Gulag áldozatai számára felállítandó emlékművet. Ahogy egy kommentátor gúnyosan megjegyezte:

„Nem akadt egyetlen antikommunista ideológia sem, amelyik restellte volna kommunista múltját. Az ideológiai jelek változásával az embereknek lehetőségük adódott, hogy mindent meg nem történtté tegyenek. És ha nem szégyellik a múltat, semmi okuk a jelent szégyellni.”¹³

Az orosz kormány rengeteget dobálózik az orosz maffia fogalmával. Folyton ígéreti, hogy le akar számolni a bűnözéssel — mintha ezt a problémát el lehetne választani az közigazgatás állapotától, és Nyugaton sokan komolyan veszik ezt. Az átlag oroszok tisztában látnak. Bátran néznek szembe azzal, hogy országuk lassan

elsüllyed a bűnözésbe. Így, bár égetően szükségük van a *krisá*-ra (szószerint „tető”, átvitt értelemben „védelem”), minden tíz szavazóból mindössze egy ugrott be „az erő pártjának”, a Hazánk Oroszország által ígért biztonságnak az utolsó parlamenti választások idején. Miniszterelnökük, Viktor CSERNOMIRGYIN képével tele volt az egész ország, amit ujjait összeérintve, pártja szlogenjét, a tető formát mutatja. Mintha például egy olasz plakáton Giulio ANDREOTTI ujját szája elé tartaná az „*Omertà*” szlogennel.

Nyugaton általában azt sem értik, hogy a panamázások miként indáznak át országhatárokon, energiakészletekre és fegyverkereskedelemre épült hálózatok kiépülésével fenyegetve, ami sokkal veszélyesebb, mint az *Internacionálé* néhány taktusa. Vegyük például Oroszország nemrégiben tett ajánlatát Bulgária FÁK-tagságára, ez már csak formáság volt ahhoz képest, hogy tavaly egy közös gázvállalatot alapítottak, Csernomirgyin látogatását követően. A bolgár társelnök, Andrej LUKANOV, tipikus „vörös báró”, aki túlélte és meglovagolta az átmenetet: elég öreg ahhoz, hogy Moszkvában ismerjék és bízzanak benne (állítólag orosz állampolgár); elég fiatal ahhoz, hogy reformerként lépjen fel (miniszterelnök volt csaknem végig a kritikus 1990-es évben, amikor nemcsak a párt aktái, de kétmilliárd dollár is eltűnt a külföldi tartalékokból); elég kulturált ahhoz, hogy a Nyugat számára elfogadható legyen (Robert MAXWELL egyik első felfedezettje volt) — Lukanovot azóta meggyilkolták. (A szerk.) Az év elején Franciaországban letartóztatott bolgár-amerikai állampolgár, Biszer DIMITROV, akinek üzleti birodalmát a bolgár–magyar nomenklatura „tőkésítette”, és amelynek most New York-ban, Londonban, Frankfurtban, Bécsben és Limassolban is vannak érdekeltségei, friss példa arra, hogyan terjeszkedhetnek az ilyen hálózatok és milyen módon okozhatnak komoly kereskedelmi következményeket a Nyugat számára.¹⁵

VOLTAKÉPPEN A LEGÉRTHETETLENEBB és -kiábrándítóbb az ezeken a területeken élő, igazi változást keresők számára azoknak a nyugati szervezeteknek és intézeteknek a reakciója volt, melyeknek lehetőségük volt arra, hogy segítsék Közép-Európát politikai, gazdasági és stratégiai vonatkozásban. A nyugatiak óvatossága és bizonytalankodása részben érthető. A NATO nem akart új választóvonalakat húzni Európában — így aztán a régiókat sem tudta megszüntetni. Az EU felajánlotta „műszaki segítségét” — és végigasszisztálta, hogyan gazdagszanak meg egymás után a nyugati konzultáns cégek a PHARE és TACIS programok révén kapott szubvenciókkal (az európai műszaki segélyprogramok Kelet- és Közép-Európa, valamint a FÁK részére), miközben a Nyugat általános kereskedelmi egyensúlya az újabb és újabb demokráciákkal egyre javult. Az egykori Jugoszláviában az UNPROFOR, úgymond, „pártatlan” akart maradni, és mégis az agresszorok cinkosa lett. Mindenütt a „szabad és tiszta” választásokat hirdette az Európai Biztonság és Együttműködés Szervezete, de a gyakorlatban szemet hunytak a szavazatok meghamisítása és

más csalások felett. Számtalan magán- és állami alapítvány, nem-kormányzati, kvázi-kormányzati szervezet árasztotta el a területet azzal a dicséretes céllal, hogy „civil társadalmat épít”, csak azokról a küzdelmekről feledkeztek meg, melyeket magasabb szinten még végig kell harcolni és meg kell nyerni.¹⁶

EGY NEGYEDIK MÍTOSZ?

1989-ben el lehetett mondani, hogy Közép- és Kelet-Európa saját mítoszt alkotott, az „arany Nyugat” mítoszt, és a maga küszöbön álló belépését az áhított nyájba. Ennek vége. Kimerültek a jóindulat tartalékai, melyek akkor még léteztek úgy a „Mittleurope”-ről tárgyaló értelmiségiek, mint az átlag polgárok szívében és elméjében. És ugyan ki okolhatja őket, látva a több százezres hullahegyeket Boszniában, Tadzsikisztánban vagy Csecsenföldön, miközben a Nyugat saját vállát veregeti a válságkörzetek fenntartása miatt? Nem maradt más, csak a cinizmus, amely egyesek szerint tükröt állít a Nyugat viselkedésének ezekkel a területekkel kapcsolatban. A legjobb példa erre a grúzok fekete humora: „Genscherek”-nek nevezik azokat a német juhászokutyaikat, melyeket a német külügyminiszter Tbiliszi-ben tett látogatásakor tüntető tömegre eresztettek, és „Baker”-nek, a tüntetőkre kilőtt golyókat, amelyekre a korábbi külügyminiszter közelben tartott beszéde alatt hangzott el a tűzparancs.

IGY TEHÁT ÉSSZERŰTLEN DOLOG a kontinens keleti felétől azt elvárni, hogy megbízzon a nyugatiban, mikor a nyugat nem szolgál rá. Az egy dolog, hogy a nyugatiak szemet hunynak az undorító üzemek felett, mondjuk mint Pontevedroban (LEHÁR *Víg Özvegyében* a kelet-európai hercegség archetípusa) az „ősi kulturális hagyományok kedvéért”, vagy egyszerűen üzleti érdekből. Az meg egy másik, amikor egy ország erényeit dicsérik velük egyenrangúként, ha nem felsőbbrendűként. Pedig pontosan ez a fura érvelés hangzott el egy konzervatív párti képviselő szájából az Európai Tanács ülésén, ahol Oroszországnak a testületbe való belépését vitatták:

„Oroszország eléggé megközelítette most már azt a színvonalat, mely a tagfelvételéhez szükséges, sőt egyes, már bent lévő tagokat utol is ért.” — tájékoztatta a Tanács Parlamenti Ülését. „Nem csak egy — általunk szabadnak és korrektnek tartott — parlamenti választás zajlott már le, hanem kettő. Kialakult a piacgazdaság és az ipar 60%-a privatizált. Elmondhatjuk-e ezt minden bent lévő tagállamunkról?”

Ötven évvel ezelőtt a Szovjetunióval kapcsolatos politika csak az őszinte szimpatizánsok ideológiai vonzalmára korlátozódott. Kicsit több mint száz évvel ezelőtt DISRAELI ellenezte, hogy beavat-

kozzanak a Balkánon az atrocitások megfékezésére, ezt akkor reálpolitikának hívták. Ezzel szemben ma, ezeket a téves ítéleteket, akár akadémikusok, hivatalnokok, üzletemberek, politikusok vagy katonák hozzák, kizárólag kereskedelmi okok mozgatják. Az előbb említett parlamenti képviselő, szavait Moszkvában, a tavaly decemberi választások után nemzetközi megfigyelők egy csoportjához intézve, hasonlóképpen vélekedett Oroszország demokratikus fejlődéséről, az EU-nagykövet helyeslő bólogatásától kísérve. Néhány héttel később, ugyanezt a nagykövetet visszahívta és elbocsátotta az Európai Bizottság, mert bebizonyosodott, hogy egy olyan, 1,6 millió dolláros segélyprogramból próbált személyes hasznot húzni, melynek hivatalos adminisztrátora volt.

Végső soron nem sikerült learatni az 1989-es események kínálta termést és ez Nyugat- és Kelet-Európáról egyaránt sokat elárul. Talán civilizációnk egészéről is, mint olyanról. Lehet, hogy a világ is így ér véget: nem csattanással, hanem egy fonáküetéssel?¹⁷

Johnathan SUNLEY

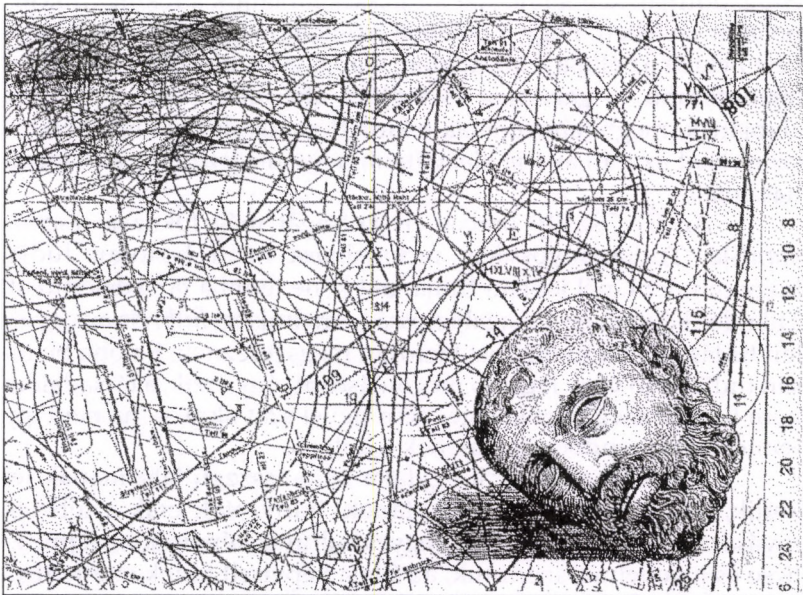
Fordította: KESZTHELYI Klára

Jegyzetek

- (1) Az idézetek a következő művekből valók: Charles A. Kupchan, „Nationalism Resurgent” in Kupchan, ed. *Nationalism and Nationalities in the New Europa* (Ithaka, NY: Cornell University Press, 1995) Glennly: *The Rebirth of History*, 204. old. Richard C. Holbrooke felszólalása a NATO ülésén.
- (2) Noel Malcolm, „Bosnia and the West: A Study in Failure”, *The National Interest* (Spring 1995)
- (3) Jól dokumentált összefoglalót olvashatunk a Moszkvához hú diktatórikus rendszerek ismételt hatalomra jutásáról a British Helsinki Emberi Jogok Csoportjának jelentésében. (*The Caucasus Reports*, 1996.) Itt arra utalnak, hogy az, amit „minden etnikai konfliktus eredeté”-nek tartanak, a Nagorno-Karabah-i háború, amely 1988-ban kezdődött és esetleg egyáltalán nem az volt, aminek akkoriban a nyugati megfigyelők gondolták. Meg arra, hogy a „közelebb, lásd Mark Almond: *Russia's Outer Rim* (Institute for European Defense and Strategic Studies, 1995).
- (4) George Soros: *The Dangers of Post-Communism* (New York: Soros Foundation, 1994) 7. old.
- (5) Csak hogy valami fogalmunk legyen a hozzájárulás méreteiről, tudnunk kell, hogy 1993-ban 23 különböző országra terjedt ki és 300 millió dolláros összköltségvetéssel működött. Ezenkívül Soros további 200 millió dolláros támogatást ígért a Közép-Európai Egyetem számára a következő két évtizedre. Az egy főre jutó GDP Magyarországon (mely a CEU-nek ad otthont) nem egészen 4.000 dollár, míg egy középszintű FÁK-országban, mint például Moldova,

- ennek alig egytizede. Hogy jobban megértsük a politikai és kereskedelmi befolyását az olyan fajta jótékonykodásnak, lásd Connie Bruck: „The World According to Soros”, *The New Yorker*, January 23, 1995.
- (6) Az Európai Tanács ezen a fronton kitűnik. 1994-ben a „kulturális kohézió” jegyében elindította programját: „Európai Ifjúsági Kampany a rasszizmus, idegengyűlölet, antiszemitizmus és intolerancia ellen”. Olyan formákban valósult ez meg, mint a „Tolerancia vonatai”, keresztül-kasul bejárva a kontinenst a „Minden különböző, minden egyforma” szlogenjével. Magyarországon ennek eredményeképpen több videoklip készült, melyeket metró állomásokon vetítettek és, melyen egy néger, egy amerikai őslakos, homoszexuálisok, egy yuppi, egy punk, egy prostituált és egy magyar paraszt dolgozik együtt békésen ugyanazon a parcellán. Az utasok elképedtek.
- (7) Åslund mindenesetre belefogott nézeteinek felülvizsgálatába, legalábbis a végső célkitűzéseket illetően. Például figyelemreméltó cikkében az 1994 szeptember/októberi *Foreign Affairs*-ben „Russia's Success Story” címmel jóformán alig tesz említést a járadék-hajszja jelenségéről, pedig egy későbbi közleményében, mely a *Transition*-ban jelent meg (1996. január 26) azt állítja, hogy az ország GDP-jének 80%-át teszi ki. Az ilyenfajta ellentmondások nem erősítik meg annak, az utóbbi cikkbeni állításának hitelességét, miszerint a problémát már megoldották.
- (8) *Transition Report 1995* (London: European Reconstruction and Development, 1996) 23-24. old.
- (9) A piacgazdaság és a kapitalizmus közti különbséget jól mutatja Alice H. Amsden, Jacek Kochanowitz és Lance Taylor *The Market Meets Its Match: Restructuring the Economies of Eastern Europe* (Cambridge: Harvard University Press, 1994) Azt is bizonyítja, hogy hibás a kicsi és közepes méretű vállalkozásokra fektetni a hangsúlyt, pedig a nyugati tanácsadók főleg ezekben fordulnak elő, hiszen az USA-ban is a nagy cégek (500 fő feletti alkalmazottal) bonyolítják az ipari forgalom 75%-át.
- (10) Jeffrey Sachs, *Understanding Shock Therapy* (London, Social Market Foundation 1994)
- (11) Róna-Tas Ákos adatai: *The Small Transformation: The Private Sector in Hungary, 1945-94* (kiadatlan kézirat, 1995)
- (12) Ugyanez az általános megközelítés jellemzi a tekintélyes nyugati lapokat is, mint a *Financial Times* vagy *The Economist*. Például az előbbi, a kémkedéssel vádolt lengyel miniszterelnök lemondását a következő meglepő címmel hozta: *Az antikommunizmus összeroppanthatja a gazdaságot* — mintha a kommunizmus bezzeg a gazdasági csodát jelentette volna! (A varsói tőzsdén pedig az árfolyam jó néhány ponttal emelkedett.) Mindkét lap utálta Vladimir Meciar, az egykori nem-kommunista vezetőt, aki elutasította a neo-liberális kúrát és mégis jelentős gazdasági sikereket könyvelhetett el. Ezt a pimaszságot az *Economist* azzal bosszulta meg, hogy a szlovák miniszterelnököt Milosevichez hasonlította.
- (13) Boris Kagarlitsky, *Restoration in Russia: Why Capitalism Failed?* (New York: Verso, 1995) 62. old.

- (14) A *krisa* kifejezés használatát és implikációit lásd, Vladimir Shlapentokh, *Russia: Privatization and Illegalization of Social and Political Life* (Sandhurst, UK: Conflict Studies Research Center, 1995). Magyar változata folyóiratunk idei szeptemberi számában.
- (15) Mértéktartóbb olvasmányoknak ugyanebben a témában ajánljuk, Claire Sterling, *Crime Without Frontiers* (Boston: Little, Brown & Co., 1994) Valamint James Sherr, *Russia, Geopolitics and Crime* (Sandhurst: Conflict Studies Research Center, 1995.)
- (16) A posztkommunista választásokhoz a nyugat nem volt képes egységes mércét felállítani, a méértekről lásd Christine Stone, *A Democratic Deficit?* (Az Európai Hadi és Stratégiai Tanulmányok Intézete, London, 1995) A nem-profit orientált szektor félrevezetett naivitása, lásd David Samuels, „At Play in the Fields of Opression” (*Harper's* 1995 május)
- (17) Official Report of the Council of Europe Parliamentary Assembly, January 25, 1996.

VÉN ZOLTÁN: „NOLI TURBARE CIRCULAS MEOS!” (RÉZMETSZET, 1995)

A tudlib képviselőitől, az Új Osztály-
tól, a médiaközszereplőtől
a liberátor és rekonstrukciós libera-
lizmus

HALADÓ KURZUS

II.

A VÉGTELEN HARC

ATUDLIB KÉPVISELŐINEK liberátor vagy rekonstrukciós elszántsága, dühe érthető. A haladás ügyéért meg kell harcolni az emberi butaság, rosszindulat és kicsinyes érdekek ellenében. A fejlett társadalom (gazdaság és erkölcs) bár létrejötté szükségyszerű és nyilvánvaló, mégsem hagyható magára. Tenni kell érte. COMTE, DURKHEIM, POPPER és MARX tanítványai szerint a fejlett társadalmat meg kell valósítani. Létre kell hozni (az erkölcsfilozófusok nyelvén) az új harmóniát, (a szociológusok nyelvén) az új társadalmi integrációt. E végül is bizonyosan győzelmes küzdelmet azonban élezik a baloldali értelmiség sajátos előítéletei. Eszerint a legjobb emberek és a legnemesebb tanok következménye a legjobb társadalom. (Vajon miért harcolnak a perfekcionista tanok és társadalmak ellen RAWLS és követői? Maguk tán nem egy tökéletes társadalmat — ahol „a béke, az igazság uralkodik” — akarnak megalkotni?) És a legjobb tanoknak és erkölcsnek mindenki által elfogadottnak kell lenni. Azt a furcsaságot látjuk a rekonstrukciós politika esetében, hogy a politikai hatalom megszerzése után rögzítve nekilát az általa a társadalom alapjának tekintett — és ezért a legfontosabb — gazdaság és kultúra átalakításához. A politikai alapjának, meghatározójának tekintett gazdasági és kulturális viszonyokat azután akarja kialakítani, hogy megszerezte a politikai hatalmat.

Az Új Osztály harcos elszántságát még fokozza *resentiment*-ja. Tudományossága, racionalitása miatt biztosan tudja, hogy mindenkinél jobban tudja, mit kéne tenni a társadalommal. Tulajdonképpen ez a magabiztosság, értelmiségi *hübrisz* az egyetlen tudás, amit a tudlib ifjai biztosan megszereznek. S noha biztosan tudják a jó vagy legjobb megoldásokat, úgy érzik, a társadalom nem becsüli meg őket eléggé, nem figyel szavukra — ha nem így lenne, akkor rendben mennének a dolgok.

Másrészt a kultúrát egyfajta zéró-összegű játszmának tekintik, ahol az egyes nézetek, tanok, irányzatok csak a többiek rovására terjeszkedhetnek. Az egyes kultúrák képviselőinek presztízse és jövedelme, szerintük, az általa képviselt tanok elterjedtségétől függ. A presztízsz és jövedelem a kulturális monopólium, de legalábbis hegemonia esetében lehet a legnagyobb. A tudlib képviselői

selői ezért személyes érdekeik sérelmét látják minden, a kulturális piacon velük versengő nézetben. A liberalizmus csakúgy mint a marxizmus, intoleráns az eszmék versenyével szemben, amennyiben e versenyben neki van veszítenivalója. A kultúra e konfliktusos képe miatt a tudlib számára az állásfoglalás egyben mindig egy *állás foglalása* is. Így maga szükségét érzi a folytonos állásfoglalásnak.

KÖNYÖRTELENSÉGÉNEK KÖVETKEZŐ OKA az a szintén ősi előítélete, mely szerint az erkölcsi és kulturális problémák megoldása, az örök béke (eupszychia) eljövetele, a káros nézetek képviselőinek kiirtásával, de legalábbis marginalizálásával elérhető. Mivel feltételezi, hogy minden romlatlan elme hozzá hasonlóan gondolkodna, ezért azt is feltételezi, hogy elégséges az emberek megrontóit kiiktatni, és akkor megjavulnak, és megszűnnek az együttélésből eredő problémák. A ma legfőbb rossznak tekintett intolerancia megszűnik, ha az intoleráns embereket örületbe kergetik, a törzsiség minden változata megszűnik, ha a nyilvánosságból kiszorítottak. De egy nézet, előítélet vagy szokás kiirtásához az egész nemzetet ki kell irtani — nemcsak azon nézet képviselőinek kisebb-nagyobb csoportját, hanem a viszonyokat, amelyek ama nézeteket hihetővé teszik. Át kell gyúrni a társadalmat. A pozitivisták mellett RAZ vagy WALZER nézete, miszerint a társadalmi viszonyokat azért kell átalakítani, hogy a hétköznapi élet a tudlib programját hihetővé tegye, pikáns módon, szemben áll a libertáriánusok fő ígéretével, miszerint minden egyén maga alkothatja meg magát, lehet önmegvalósító, önkifejező. A megfelelő nézetek elterjesztése a társadalmi viszonyok átalakítását igényli, de a nézetek elterjesztésének fő indoka a kívánt társadalmi viszonyok létrehozása. A nézetek, előítéletek elleni küzdelem ezért akarva-akaratlanul is átcsúszik a társadalomátalakító kollektívizmushoz.

HATALMATLANUL

A tudlib és képviselői — jelenleg talán csak ennyit őriztek meg az újbalos libertáriánus eredetükből — irtóznak annak nyilvános elismerésétől, hogy megszerezték a hatalmat. Mivel libertáriánus korokban a hatalmat önmagában is elítélendőnek állították be, most kínos lenne beismerni, hogy a kormányzat mellett a gazdaság, kultúra, nyilvánosság is a hatalmukban áll. No nem a régi monopólium formájában, hanem *csak* hegemoniaként. A tudlib jelenleg abban tér el az összes korábbi hatalomgyakorló csoporttól, hogy azok büszkéek voltak hatalmukra és vállalták a vele járó felelősséget, vállalták a következményét. Úgy érezték, valamilyen történelmi vagy ideológiai teljesítmény révén az megilleti őket. Igyekeztek legitimálni magukat. A tudlib ezzel szemben úgy próbálja meg fenntartani és igazolni hatalmát, hogy tagadja azt: „Nekünk nincs hatalmunk, a dolgok természetes rendje miatt történik, ami történik.” Jellemző és közismert példa a POKOL Béla médiahatalomról szóló elmélete. A tudlib reakciója nem az volt, amit a

történelemben megszoktunk, nevezetesen, nem igyekezett igazolni a média hatalmának jogosságát vagy szükségszerűségét, hanem tagadta e hatalom létét. Az összes korábbi uralkodó csoporttal szemben a tudlib a nyilvánosság előtt szégyenlős és bosszús, ha a hatalmáról esik szó.

Az ószövetségi próféták, a középkori vallásújítók vagy a tudlib közvetlen elődje, a *dreyfusardok* gondolkodása őrzi a tradíciót, amely szerint az igazság szemben áll a létező világi hatalommal, intézményekkel, a fennálló világ rendjével. Az igazságnak és képviselőinek nincs intézményes hatalma, sőt valamiképp ellentétes annak működésével, logikájával. Amikor az igazság a letéteményesei győznek, akkor az igazság győz. Nem egyszerűen egy másik csoport kerül hatalomra, hanem kialakul az igazi, szabad, humánus, demokratikus — jelzők tetszés szerint folytathatók — társadalom. Az igazság és a hatalom szembefordításának teológiai alapja a második parancsolat, miszerint „ne csinálj magadnak faragott bálványokat!”, azaz harcolni kell a bálványok, az emberi alkotások ellen. Azonban pontosan e kritikus elmék kerülnek zavarba a Kánaán felépítése közben, ugyanis az nyilvánvalóan emberi alkotás, szemben azzal, ami alól kiszabadították magukat.

Mivel a tudlib libertáriánus korából őrzi önképében a már nem gyakorolta „korlátlan kritika kultúráját”, ezért feltételezi, hogy szemben áll még a hatalomba került barátaival is. Feltételezik, vagy csak hirdetik, hogy a kritikusság kizárja hatalmuk létét. De valóban megőrizték e kritikus voltukat? És a kritika miért zárná ki őket a hatalomból? Vajon kik írták a NAT-ot? *Kik döntik el a kulturális intézmények sorsát, és kik a média, a színházak kulturális tartalmát?*

A tudlib önképe szerint senkit nem nyom el, hatalma nincs. Minden cselekedet és gondolat az emberi szabadság, felvilágosultság és/vagy erkölcsi emelkedettség terméke, és nem indoktrinációé vagy kényszereké. A tudlib hallgatólagosan feltételezi, hogy ha mindenki pusztán az elfogulatlan, előítéletektől mentes értelmére hallgatna, akkor arra a következtetésre jutna, amire ő. Hogyan is lehetne másképp? E világnép sarkalatos pontja az, hogy létezik egy természetes, mindenkiel veleszülető racionalitás, amely az egyetértés és az új, igazságos erkölcs alapja lehet.

FÁJDALOM, DE TUDOMÁNYOS KÖZHELY: mindenféle racionalitás tanult. Nem lehet érvelni, magyarázni előfeltevések nélkül. A racionális elemzés és magyarázat előzetesen ismert — előítéletes — szignifikancia és relevancia kritériumokon alapszik. Így az általános ésszerűségen alapuló új egység, harmónia a relevancia — és szignifikancia — kritériumok elterjesztésén múlik.

Ha valaki mégis azt meri állítani, hogy a tudlib képviselőinek hatalma van, azaz a társadalom épp-így-létét ellenőrzi, azt olyan hírbe keverik, mintha ellensége volna az emberiség érdekeinek: a jólétnek, szabadságnak, toleranciának, stb. E *naturalizáció* talán csak a szekták esetében volt hasonló a tudlib eljárásával:

vagyis, hogy tagadja hatalma létét. Ugyan a tudlib elismeri, hogy érdekelt a szabadságban, nyitottságban, toleranciában, de határozottan állítja, hogy e viszonyok és az ő metaideológiai világgépe minden világnézetnek kedveznek, mindegyik virágozhat bennük. Azonban az

„Ideológia, természetesen csak bizonyos (korlátozott) dolgok közlését, kifejezését és tárgyalását teszi lehetővé. Ha az ideológia egyrészt 'kifejező' is, mindazonáltal szelektíven is működik — mint minden kifejezés; azaz, bizonyos egyéb ügyekkel kapcsolatban elnyomóként működik. Az ideológia a figyelmet rátereli bizonyos dolgokra, másokról pedig el. Lehetővé teszi bizonyos tudattartalmak kifejezését, másokét pedig lehetetlenné teszi. Így egy olyan köznyelvet alkot, amely egyszerre tartalmaz és kizár elemeket; ez utóbbi hatás révén alkotja meg az ideológia a „köz-tudatalattit”. (A. W. Gouldner: *The Dialectic of Ideology and Technology*; 1976, MacMillan, 83. l.)

Az Új Osztály-elméletekre Magyarországon is és a nagyvilágban is igen ingerülten reagált az Új Osztály. A vita nem is arra koncentráldik, hogy megilleti-e a hatalom az Új Osztályt, hanem arra, hogy létezik-e? Van-e hatalma? Hajlandó-e nyilvánosan elfogadni hatalma létezését és az ezzel járó felelősséget? Nem oldja meg a problémát valamilyen szómágia (például, nem hatalma, hanem befolyása van). A kérdés ugyanis az, hogy ellenőriznek-e valmit a tudlib gyakorlói? És ezt tagadják, alapvetően arra hivatkozva, hogy 1, a dolgok nem egészen úgy mennek, ahogy szeretnénk, ezért vagyunk ma is kritikusak; 2, nem mi vagyunk a legnagyobb magántulajdonosok, márpedig a tulajdon a legfontosabb. A tudlib tipikusan azt sem ismeri el, hogy a jelen uralkodó kultúra, a nyilvánosság az ő terméke. Ám ha ez így van, akkor miért tulajdonít nekik akkora fontosságot, hogy e területek teljes monopolizálására és átalakítására törekszik? A kérdés a modern kor tipikus problémája — mi a hatalom? Szegény anarchisták még mindig a tábornok és a püspök személyében keresik az elnyomókat. De kinek van több szerepe a társadalmi kontrollban, kinek van nagyobb jövedelme és presztízse, emezeknek vagy a bankárokból és médiagurukból álló Új Osztálynak?

AZ ÚJ OSZTÁLY HATALMA MEGÉRTÉSÉBEN DURKHEIM segíthet: az új kollektív tudat tartalma az egyén kultusza. Az egyén egyre szabadabb, s közben egyre inkább függ a társadalomtól. Ugyanezt a kritikusabb konzervatívok úgy fogalmazták meg, hogy a társadalomban egyszerre van jelen az anarchia, szabályok, normák elolvadása, és egy, a korábbi meghaladó konformitáskényszer. Noha a cél és az eredmény egy új egység, egy új, homogén világgép kialakulása, új korlátokkal, tabukkal, mégsem látszanak megoldódni a kontroll, az integráció problémái. Sőt, mintha növekednének.

Ugyanis az együttműködés és a látszólagos konfliktushány nem jár együtt feltétlenül a közös világnézettel. Lehetséges

közös világnézet, közös kultúra, s mégis növekedhet a konfliktus, csökkenhet az együttműködés, mint például a tudlib legerősebb támogatója, a kollektív egoizmus esetében. Ennek egyik forrása a racionalista előítélet fogyatékosága, másrészt az új, közös világnézet egyik fő eleme, a „korlátok és korlátozás elvetése”, az individualitás feltétlen szentsége. Ez az új közös világkép az Új Osztály terméke, de ha mindenki egységesen hátrafelé fordítva viseli a baseballsapkáját és kötelességének érzi az önkifejezést, akkor még nem szünek a konfliktusok és nem nő a szolidaritás vagy a törvénytisztelet. A közös világkép ugyanis önmagában még nem hoz létre sem békét, sem szolidaritást, sem törvénytiszteletet.

NOHA A TUDLIB SZÉGYENLŐSEN LETAGADJA hatalmát, egyben szenved is hatalma korlátozottságától. A hatalom az engedelmesség habitusán alapuló viszony az emberek közt. A tudlib racionalista előítéletei alapján azt feltételezte, hogy az engedelmisséget feleslegessé teszi vagy felváltja az önkéntes, spontán együttműködés a „jól felfogott racionális érdek” vagy egy újfajta erkölcs alapján. Magyarországon az elmúlt két évben megjelent a tudlib nyelvében és problémái közt minden racionalista rémálma a „rab dilemmája” és a „potyautasok”. (E dilemmák azt mutatják, hogy a haszonelvű cselekvésen nem alapulhat társadalmi élet. A rab dilemmája és a potyautas problémája egyaránt arra a logikai nehézségre utal, hogy miként lehet az érdekközpontú, számító racionalizmusból levezetni a közös, közérdeket szolgáló cselekvést. Mindkét parabola annak bemutatása, hogy a pusztán egyéni érdekkövetésre nem lehet még logikailag sem felépíteni a társadalom létét, az emberek együttműködését.)

Azonban a tervezett, tudományosan megalkotott és legitimált nézetek hatékonysága is mindig korlátozott marad. A felvilágosodás óta él a baloldali értelmiségben az a nézet, mely szerint tudatosan vallott szándékok, motivációk irányítják a cselekedeteinket, ezért a feladat pusztán: megváltoztatni érveléssel és/vagy neveléssel e motívumokat. Ha elérjük, hogy a kívánt „értékeik” legyenek, akkor a cselekedeteik is azok lesznek. De hát szolidáris lesz-e valaki azért, mert meggyőzik a szolidaritás helyes, jó voltáról? Toleráns-e az, akinek minden második szava a tolerancia?

Korlátok lebontása, tiszta, elfogulatlan én megtalálása — racionalista előfeltételezés. A tudlib még libertáriánus korszakában hangsúlyozta a létező korlátok, struktúrák lebontását. A generációs hübriszt azonban túlon túl sikerült elterjeszteni: eszerint minden korábbi generáció tévedésben, értelmi és erkölcsi elmaradottságban élt. „Nincsenek ősök, csak hullák.” Csakhogy a triumfáló tudlib után is megjelent egy következő nemzedék, amely ezen — eredetileg az Új Balt és a beat kultúrát uraló — attitűd alapján a tudlib korlátjait és struktúráit sem fogadja el. De a rekonstrukció, akarva-akaratlanul, nem egy korlátoktól és struktúráktól mentes világot jelent, hanem új gondolkodási és társadalmi korlátok felállítását. E gondolkodási korlátok és struktúrák nélkül a tudlib sem tudná,

hogy kik tartoznak hozzá és kik a leküzdendő ellenség. A nyitott társadalom — eredetileg negatív — utópiája nem jelenti a struktúrák és korlátok nélküli világot. Ezért az eszmény Bernice MARTIN szellemes megjegyzése szerint a „média-operátor” és a „városi cigány” keveréke. Azonban a struktúra-, korlát- és intézményellenesség logikája öngyilkos, hiszen állandó fluiditást igényel. Semmilyen struktúra nem rögzülhet. A generációs *hübriszt*, miszerint minden korábbi nemzedék tévedett, a libertáriánus nyelv elég jól el tudta terjeszteni. Ám ha a tudlib még ha ki is talált volna működőképes struktúrákat, akkor is képtelen elterjeszteni azokat az anómia — a fluiditás — kultusza miatt. A modern világnézetnek az ember felszabadítása és a társadalmi harmónia mellett a harmadik fontos feladata, hogy *megfeleljen a modern kor követelményeinek*, azaz, segítse elő a fejlődést.

A szeretetben, szerelemben, részegségben, bódulatban a határok eltűnnek. És mint tudjuk, a határok minden baj okozói. Az örök béke (*eupsychia*) a tiszta, kényszerektől és korlátoktól mentes én Édene. A nyitottság a rendetlenség normativitása. Kialakul a közös kultúra, a normák is, mint a kollektív individualizmus vagy a lázadás kényszere. Ám ezek nem teszik lehetővé az együttműködést.

A TUDLIB HATALMATLANSÁGA a rekonstrukciós politika korlátozottságából ered. Nem lehet sem társadalmat alkotni, sem új kontrollmechanizmusokat, noha ezt ígéri a tudlib. A baloldali tipikusan mindig újra és újra ki akarja találni az országot, az embereket — még ha az ő alattvalói is, akkor sem elégedett saját teremtményeivel. (Mások sem.) Még egy budapesti farsangot sem tudnak kitalálni, nemhogy egy társadalmat:

„Csak hagyjuk a világ urait — a fejedelmeket, királyokat, császárokat, hatalmasságokat, hódítókat — hadd próbálják meg rávenni az embereket arra, hogy minden évben egy adott napon egy adott helyen táncoljanak. Ez nem túl nagy kívánság, de meg merek esküdni, hogy nem lesznek sikeresek, míg ha a legegyszerűbb ígéhirdető érkezik egy helyre, akkor még a halála után kétezer évvel is engedelmeskednek neki. Minden évben az emberek összegyűlnek a SZENT JÁNOSRÓL, SZENT BENEDEKRÓL és másokról elnevezett vidéki templomok körül; lármás, mégis ártatlan vidámsággal eltöltve; a vallás szenteli meg e mulatságot és a mulatság díszíti a vallást: elfeledik bánatukat; éjjel azokra az örömökre gondolnak, amelyek a következő év ugyanezen napján várnak majd ismét rájuk, és e nap emlékezetes lesz számukra. E kép mellé tegyük oda a francia vezetőket, akik a szegénytelen forradalomtól irdatlan hatalmat kaptak, mégis képtelenek voltak még csak egy egyszerű ünnepet is megszervezni. Két kézzel szórták az aranyat és az összes művészetet a szolgálatukba állították, de a polgárok mégis otthon maradtak s a hívásra csak azért figyeltek oda, hogy kinevessék a szervezőket.” (*The Works of Joseph de Maistre*, London, 1965, 73. l.)

A tökéletes vagy kívánt társadalmat alkotni vágyók, az eszményit a valóssal egyesíteni akarók OAKESHOTT „Bábel tornya” metaforája szerint még nagyobb bajt okoznak, mint amiket le akartak küzdeni. Ahelyett, hogy az istenekhez érnének, zűrzavart okoznak, ahol megszűnik a társadalmi együttműködés lehetősége.

TUDOMÁNYOS LEGITIMÁCIÓ

A TUDOMÁNYOSSÁG IS RÉSZBEN MÁS ÉRTELMET KAP a liberátor és a rekonstrukciós liberalizmusban. Az előbbi esetben a tudomány feladata e világképben az, hogy az ellenfél nézeteitől és intézményeitől az elemzés révén megvonja létezésük jogosságát. Az elemzés a liberátor gondolkodásban hagyományosan a mások jelentéseinek szétszedését és más, „rejtett” tényezőkkel, szándékokkal való összekapcsolását jelenti. Az elemzés lett a legfőbb eszköz a szembenálló jelentések szétbomlasztására. Ezért nem csoda, ha a tudlib jellemzően ingerült, ha e nézetet is elemzik. De legalább ilyen fontos a tudományosság másik szerepe, ami a rekonstrukció során kerül előtérbe. Ez pedig a liberális erkölcs és gazdaságkép önkényességének elfedése. Sem a gazdasági, sem az erkölcsi liberalizmus nem próbálja meg rendezni a különféle szabadságok viszonyát. Feltételezi, hogy a sokféle szabadság — gyülekezési, sajtó, szólás, tulajdon, stb. — egymással összhangban kielégíthető. Azonban a rekonstrukció során derül ki, hogy e szabadságok nemcsak logikailag kerülhetnek ellentétbe, hanem a gyakorlatban is. Az ilyen ellentétek esetében a tudlib a sajátos feltételei, képviselőinek partikuláris érdekei szerint dönt egyes szabadságok között, azaz e döntéseknek nincs semmilyen szükségszerű logikai rendje. A szabadságok típusai ill. az egyes csoportok szabadságai közti konfliktusok esetében a választás elkerülhetetlen.

A tudlib program önkényessége a gumiszabályok értelmezése és alkalmazása kapcsán is feltűnik. A tudlib talán legismertebb alapelve, amely — szerinte — a társadalmi viszonyokat és az egyéni szabadság illetve társadalmi/állami beavatkozás problémáját elrendezi, a „Mindent szabad, ami másnak nem árt”. Tehát az állami beavatkozás csak ott szükséges, ahol az egyéni cselekvés másokra hat, és ez a hatás lehet káros is. Ez a J. S. MILL-től eredő „egyszerű alapelv”, azonban cseppet sem egyszerű. Ki dönti el, hogy mely cselekvés hat károsan másokra, és mely nem? És mit tekintünk károsnak? Például a különféle szexuális szabadosságok korlátozása elleni legfőbb érv, hogy e szabadosságok nem ártanak senkinek. És itt az ártást egyénekre és fizikai sérelmekre értik. Ugyanakkor valamely közösség megsértése bizonyos, a *political correctness* által kifogásolt szavak használatával azért tiltandó, mert ez a cselekedet mások kárára van. És itt a kár erkölcsi kárt jelent és nem fizikait, a mások, akiket a kártól meg akar óvni a tudlib, pedig egy közösséget. A pornográfia vagy homoszexualitás engedélye-

zése melletti érv az, hogy, akinek nem tetszik, az ne nézze, ne vásárolja, és az egyéni „jóról alkotott felfogások” szabadsága nagyobb érték annál, minthogy a pornográfia vagy a homoszexualitás sérti valakik erkölcsét, nemi identitását. Ugyanakkor bizonyos szavakat azért nem lehet használni *egyes kisebbségekkel* kapcsolatban, bizonyos témákat kerülni kell velük kapcsolatban, mert e szavak és témák sértik e kisebbségek közösségének identitását. Tehát vannak identitások és közösségek, amelyek fontosabbak a véleménynyilvánítás szabadságánál. Talán még emlékszik a nyájas olvasó az *Új Hölgyfutár* ügyére. A magyar címert gúnyoló karikatúra melletti tudlib érvek közt akkor nem merült fel, hogy ez a mű egy közösség identitását sérti. De ugyanez az érvelési kettősség látható a tudlib mai fő eszmei forrásánál, az amerikai újbalos-liberális értelmiségnél is: azok, akik a '60-as években a zászlóvetés mellett érveltek a véleménynyilvánítási szabadsággal, ma a *political correctness* híveiként az *egyes* csoportok identitását — feketék, nők — sértő kifejezések betiltása mellett érvelnek.

EZÉRT BÍRÁLHATJÁK RÉGÓTA A LIBERALIZMUST a kettős mérce használatával: a neki kedves csoportok vagy ügyek esetében más elveket alkalmaz vagy elveit másképpen értelmezi, mint a többiek esetében. Mondjuk bizonyos nemzettudatok károsak és a törzsiség veszélyét hordozzák, míg sok kisebbséget bátorít a tudlib az etnikai identitásra, annak ápolására, a kollektív érzésekre stb. Hasonló önkényesség van a gazdasági liberalizmusban is. Mondjuk, átveszik a jóléti állam lebontása melletti nyugati érveket, de azt már nem említik, hogy e lebontásnak az értelme az egyéni döntési kör növekedése, azaz adócsökkentés volt. A tudlib számára nem kedves ügyekben kerül elő az állami kötelességvállalás csökkentése, míg más, számukra fontos ügyekben ismét hallhatunk az állam felelőségéről — pl. a bankkonszolidáció ismételt érve a befektetőkkel szembeni felelősség. Ha akarom, a hústermelés magánügy, nem kíván semmilyen állami beavatkozást, de ha akarom, a hústermelés küzögy a húsárák vagy a hústermelők érdekei miatt, és ekkor természetesen kell az állami szabályozás és/vagy támogatás. Mill ugyanazon racionális, magától értetődő elve egyaránt alkalmas a liberális individualizmus libertáriánus programja melletti érvelésre, csakúgy, mint a kollektivisták célok igazolására is.

A tudományosság egyik eleme az elfogulatlanság. A tudlib érvei így hangzanak: számunkra nincs kitüntetett értékrend, csoport, de ha csak a közjót, a társadalmi békét és a gazdasági haladást tartjuk szem előtt, akkor logikusan vagy empirikusan erre és erre a következtetésre kell jutnunk. Az elfogulatlanság feltételezése a tudlib erkölcsi fölényét is hivatott igazolni a többi világnézettel szemben. Ugyanis az elfogulatlanság azt jelenti, hogy a sajátunk mellett mások, a velünk szemben állók érdekeit is számításba vesszük. Így az elfogulatlanul megalkotott politikai konstrukciók mindenki érdekeire tekintettel vannak, mindenki számára jók, nem csak a megalkotóik érdekeire és értékeire.

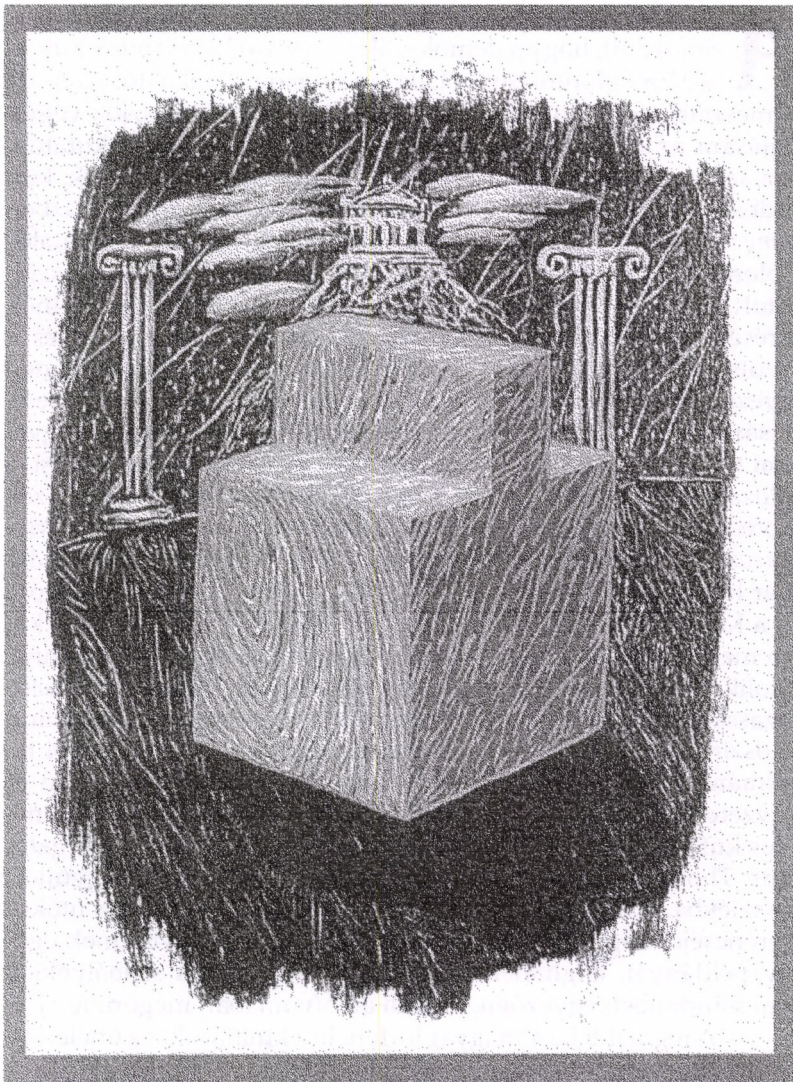
A tudlib saját elfogulatlanságát, érdek- és előítéletmentességét feltetelezve ugyanakkor egy újfajta etnocentrizmust hoz létre. Hiszen a világ népei pusztán etnikai közösségekben élnek és identitásokban gondolkodnak. És eszük ágában sincs előítéleteiket félretenni. Ezzel szemben a 19-20. században alakult ki egy értelmiségi közösség, a nyitott társadalom barátai, amely identitását abban találta meg, hogy az emberiséget szolgálja, és így mentes a partikuláris, etnikai elfogultságoktól. Elfogulatlanságát pedig szereti erkölcsi és értelmi emelkedettségeként, azaz a kiválóság egy új fajtájaként bemutatni. Ahogy az etnocentrizmus a saját fajtájához tartozót tartja szépnek és jónak, úgy e baráti közösség is a saját kultúráját osztókat. Énképe szerint elfogulatlansága kiemeli tudását a versengő tudások közül, azokat könnyedén cáfolhatja, hiszen a tudlib tudása egy metanyelv-metaelmélet. Elfogulatlansága miatt áll az egyéb világnézetek felett. Univerzális, így tulajdonképpen nem is ideológia. Értékei is metaértékek. Nem önkényes választásokon alapulnak, hanem a mindenki által elérhető racionalitáson. Aki pedig e racionális gondolkodásra nem képes, az csupán partikuláris kötődései, előítéletei rabja. A tudlib kiválóságot és közösség-tudatot ad művelőinek, hiszen elfogulatlansága teszi e tudást tudományossá és erkölcsössé, méltányossá. A tudlib, ha szűk körben is, de megteremti a vágyott igazak, tiszták közösségét. A tudlib egyik fő tétele szerint minden konfliktus forrása az, hogy az emberek a maguk gondolatait helyesnek és jónak tartják. A nyitott, toleráns tanítóink is azt hiszik, hogy önekik van igazuk, ők gondolkodnak helyesen. A helyesség, bizonyosság elvetése egy új magabiztosságot eredményez.

ATUDLIB PROGRAM és az elfogulatlan tudományosság közti kapcsolat azonban az ellenkező irányban is működik: az számít tudósnak és tudományos nyelvnek, aki a tudlib nyelvét beszéli és progamját követi; aki pedig nem e nyelvet beszéli, az nem tudós, az nem tudomány. A tudományos politika szétválaszthatatlanul összegabalyodik a politikus tudománnyal.

A tudlib társadalomtudósainak az a feladatuk, hogy e döntések önkényes jellegét logikusként, szükségszerűként igazolják vagy a logika, vagy az empíria érveivel. A tudományos szükségszerűség, illetve az azon alapuló cselekvés a politika végét jelenti. A tudlibnek logikusan nem lehet ellenzéke, mert akkor az ellenzéke az egyedül logikus és/vagy empirikusan igazolt döntésekkel szemben fellépve nem-tudományos. A tudományos politizálás eszménye a progresszivisták politikai értelmiség köreiben a politika, azaz, az egymással versengő lehetőségek és a köztük való döntések végét jelenti. *A tudományos politika logikájában sajnos nincs helye semmilyen ellenzéknek.*

A tudlib végül is igen hasznos munkát végez: az ember eredendő jóságában hívők, nem szándékosan, dokumentálják az ember eredendő bűnösségét.

MOLNÁR Attila

STEFANOVITS PÉTER: MEDITÁCIÓS TÉR II. (NYÁR) (1995)

cím TÓTH LÁSZLÓ A VATIKÁNBAN

hij Nagy Ferenc miniszterelnök kísérlete a Szentszékkal való diplomáciai kapcsolatok helyreállítására

AZ ÚJABB MAGYAR TÖRTÉNELEM SORÁN több alkalommal is előfordult, hogy a demokratikus magyar kormányok különböző megfontolásokból, de egyszersmind magától értetődő természetességgel fordultak diszkrét diplomáciai missziók végrehajtására az egyetemi elefántcsonttoronyokban tanyázó kutatókhoz, talán abból a megfontolásból is, hogy részben előéletük, külföldi szakmai elismertségükből eredő kapcsolataik révén, részben *homo novus*-ként esetleg oda is eljuthatnak, ahová a hivatalos diplomácia reálsan nem tud, vagy nem mer. Ilyen jellegű missziót töltött be Dr. TÓTH László is, aki NAGY Ferenc miniszterelnök kérésére vállalta el, hogy közreműködik a Magyarország és a Szentszék közötti, az 1945. január 26-i budapesti fegyverszüneti egyezmény nyomán felszámolt diplomáciai kapcsolatok helyreállítására irányuló tárgyalások előkészítésében. Dr. Tóth László egyetemi tanár, a pápai udvar és az egyháztörténet kutatója, a pécsi, a kolozsvári és a szegedi egyetemen az egyetemes középkori tanszék professzora, számtalan cikk, tanulmány és egy terjedelmes *Magyarország története* könyv szerzője, a 20-as években a Római Magyar Intézet első titkára, a háború után a szegedi egyetem rektora és a Kisgazdapárt képviselője a nagyapám volt, pontosabban korán megözvegyült anyai nagyanyám második férje. Mélyen hívő katolikus lévén, válása után a pápai udvartól kieszközölte első házassága egyházjogi érvénytelenítését is — ami egyszersmind valószínűsítette vatikáni kapcsolatainak élő voltát... Az alábbi tanulmány kizárólag azokon a feljegyzéseken, magánleveleken és jegyzeteken alapul, amelyeket részben ő maga, részben a tudományos kutatás iránt szintén elhivatottságot érző, egyetemi hallgatóként Thomas MANNAL levelező bölcsész édesanyám gyűjtött dossziékba. Ezek rövidebbel ezelőtt kerültek kezembe. (Az utókor szerencséje, hogy Tóth László jelentéseinek, feljegyzéseinek egy-egy példányát, alighanem a hivatalos iratkezelési szabályokkal nem mindenben egyezően, családi archívumában megőrizte...)

A legújabb kori magyar történelmi kutatások, az önéletrajzok részletesen — és nálam szakavatottabban — tárgyalják Nagy Ferenc miniszterelnök kísérleteit, hogy az ország szuverenitásának az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés ratifikációjától re-

mélt visszanyeréséig is mentse, ami menthető. Vagy legalább lassítsa az 1945-ös választásokon kifejeződött egyértelmű népakarat ellenére folyamatosan erősödő kommunista hatalomátvételi tendenciák ütemét. E kétségbeesett küzdelem keretei közé illeszthető a Tóth Lászlóra bízott misszió. A személy kiválasztásában feltehetően szerepet játszott, hogy közéleti szereplése és tanulmányai révén a világi katolicizmus is a maga emberének tekintette a szegedi professzort.

I. AZ ÚT ELŐKÉSZÍTÉSE

A misszió terve a jelek szerint 1947. április 15-kén öltött komolyabb formát, amikor Nagy Ferenc miniszterelnök az alábbi levelet intézte ORTUTAY Gyula kultuszminiszterhez:

„Miniszter Úr! A magyar kormány egyértelmű óhaja, hogy azok az egyházpolitikai kérdések, amelyek az utóbbi időben felmerültek, békés úton és az egész magyar népet megnyugtató módon rendeztessenek, ezért örömmel látná, ha a katolikus egyházat illető kérdések felől a Szent Szék megbízottjával a legrövidebb időn belül tárgyalások indulnának meg, hogy ezek eredményeként megállapodás jöjjön létre. Midőn megállapítani kívánom, hogy ezen kérdések megoldásának előkészítése főként Miniszter Úr illetékességéhez tartozik, egyúttal közölhetem, hogy a magyar kormány örömmel látja, ha a Szent Székkal való tárgyalások előkészítésével Miniszter Úr dr. Tóth László egyetemi tanár urat, a szegedi egyetem rektorát bízva meg. Nagy Ferenc.” (1. dokumentum)

Ortutay április 16-án továbbította Nagy Ferenc levelét és egy formális megbízólevelet állított ki, amelyben a maga részéről is hangsúlyozta

„mennyire kívánatos a függőben levő egyházpolitikai kérdéseknek sürgős és közmegnyugvást keltő megoldása” (2. dokumentum)

Bár a megbízás a kormánytól eredt, a koalíciós pártok miniszterei, eltérő mértékben voltak beavatva a misszió lényegi elemeibe. Erre egyértelműen utal Tóth Lászlónak édesanyámhoz, HERCZEGH Klárához írott április 24-ei levele:

„Drága Kislányom! Most adok fel egy táviratot is Neked, amelyben kiutazási engedélyem ügyének szerencsésnek elintézéséről értesítettem. Utólag megírhatom, hogy nagy komédia volt. A külügy még a múlt hétfőn, 14-ikén délben beadta az oroszokhoz. Többszöri intervenció dacára húzódott az ügy most keddig, 22-ig(...)/= sérült a levélpapír — KP/, délben két óraker diplomata(...)/=sérült a levélpapír — KP/ azzal adták vissza az oroszok a külügynek, hogy a kiutazást nem engedélyezik. Nagy blamage volt, ilyen még nem fordult elő. Erre Nagy Ferenc délután 6 órára magához kéretett. Volt egy érdekes beszélgetésünk, majd előadtam neki, hogy a kiutazási engedélyemet visszautasították, így útitervem a levegőben lóg. Erre Hughes-telefonon felhívta

RÁKOSI Mátyást, aki nagyon csodálkozott, hogy én még nem utaztam el. Mondotta, hogy ő rögtön interveniálni fog. Tegnap délelőtt megtudtam, hogy Rákosi beszélt SZVIRIDOVVAL, aki LJEBUSKINNAK a főnöke és Szviridov megígérte, hogy elintézi az ügyet. Nagy Ferencnek van egy rendőrszázados beosztottja, aki tegnap délután fél négykor azt a hírt hozta, hogy Ljebuskin kezét adott rá, ma délután 2 és 3 óra között kiadja az engedélyt. Ma délelőtt a külügyminiszter már mondotta a PAPP G(...)/=sérült a levélpapír-KP/ hogy ő úgy tudja, az én elutazásom (...)/=sérült a levélpapír-KP/ mert az oroszok kiadták az engedélyt. Ma délután három órakor azután a miniszterelnökségen tényleg meg is kaptam ezt a nevezetes engedélyt. (...)" (3. dokumentum)

A 4. dokumentum magyar, angol és olasz nyelven készült, és mintegy két oldalon át magyarázza a magyar kormány kényszerhelyzetét, különös tekintettel a Szentszékkel ápolandó kapcsolatokat gátló tényezőkre és mindenekelőtt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenységére. E cím nélküli memorandumnak, amelyet Tóth László többfelé eljuttatott, kulcsmondatai a következők:

„A magyar kormány sohasem gondolt arra, hogy ez (ti. Angelo ROTTA távozása — KP) a diplomáciai kapcsolatok teljes megszüntetését jelenti Magyarország és a Szentszék között. (...) két miniszterelnöki nyilatkozat is elhangzott a nemzetgyűlésen olyan értelemben, hogy a magyar kormány kifejezetten kívánja a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok felvételét. Ezen szándékát a kormány tulajdonképpen meg is valósította akkor, amikor (...) az 1947 augusztus elsejével kezdődő állami költségvetésbe a Szentszék mellett működő magyar követség költségeit be is állította. Az 1947 február 10-én Párisban aláírt magyar békeszerződés érvénybelépése (ratifikációja) után Magyarország részéről semmi akadálya sem lesz annak, hogy a normális diplomáciai kapcsolatok Magyarország és a Szentszék között újból felvétessenek. Kétségtelen, hogy a fegyverszünetnek már csaknem két és fél esztendeje alatt, amely egybeesik a háború által olyan mélyre sújtott Magyarországnak politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi újjáépítésével is, állandóan merültek és merülnek fel olyan kérdések — ilyen például a fakultatív hitoktatásnak minap felmerült kérdése is —, amelyek megoldásánál kívánatosak volnának a katolikus egyház legfőbb tekintélyének, az Apostoli Szentszéknek megbízottjával való közvetlen tárgyalások is. De egyes aktuális kérdéseken túlmenően is a magyar kormánynak az az elgondolása és a szándéka, hogy az elmúlt rendszer mulasztását pótolva egy, az Állam és a katolikus Egyház viszonyának egész területét felölelő konkordátum megkötésére kezd tárgyalást a Szentszékkel, vagy addig is egy-egy kérdéscsoportot megoldó modus vivendi alkotását javasolja. A magyar kormánynak az a meggyőződése, hogy ezeknek a kérdéseknek tartós megoldásával egyaránt szolgálja Magyarország újjáépítését és a katolikus Egyház érdekeit is. A magyar kormány erősen reméli, hogy a Szentszék még a békeszerződés érvénybelépése előtt módot talál arra, hogy az említett tárgyalások megkezdésére és folytatására megbízottját megnevezze. A maga részéről mindent el fog követni,

hogy a Szentszék megbízottja mielőbb Magyarországra jöhessen, bár erre a fegyverszüneti egyezmény értelmében biztosítékot nyújtani nem áll módjában. Reméli azonban a magyar kormány, hogy a Szentszék bölcsessége meg fogja találni mind az alkalmas személyt, mind az alkalmas módokat, hogy a tárgyalások minél előbb megindulhassanak. A magyar kormány végül örömmel látná, ha a Szentszék a szerencsétlen háború által olyan mélyen sújtott Magyarországot az újjáépítés nehéz és fáradtságos munkájában erkölcsileg támogatná, kifejezésre juttatva a magyar katolikusok előtt az újjáépítésben való részvétel szükségességét." (4. dokumentum)

AZ UTOLSÓ MONDAT érezhetően a kormányban megszületett tipikus koalíciós kompromisszum: első fele az erkölcsi-politikai támogatásra apellál, a második fele a MINDSZENTY hercegprímás személye által szimbolizált polgári ellenállás gyengítésére lehet alkalmas. Úgy tűnik föl azonban, hogy Nagy Ferenc olyan mandátumot is adott, amelyet nem kötött Rákosi Mátyás orrára: erre utal az 5. dokumentum, amely ugyan nem utal a beszélgetés alanyaira, de olvasatomban a Nagy Ferencsel folytatott „érdekes beszélgetés” (vö. a 3. dokumentummal) kézírásos összefoglalója:

„(...) Bízzon meg a Vatikán vagy egy püspököt vagy egy szerzetes főnököt, aki letárgyalja az ügyet. Rá kell mutatni, mi lenne a következménye a Vat. részéről a megmerevedésnek, illetőleg ha szigorúan a kánonok szerint volna kénytelen eljárni a püspöki kar. Elsősorban VARGA és BALOGH személye kerülne ellentétbe a püspöki karral. Lemondanának. 100 képviselő lemond. Akkor a kisp. párt a koalíción belül is kisebbségbe szorul. Jöjjön a megbízatás valaki számára. Legnagyobb jóindulat van a kormány részéről. Még a marxista pártok is korrektül fognak eljárni. Az adandó megbízatáshoz képest, vagy csak a fakultatív hitoktatást tárgyaljuk le, vagy az egész komplexumot (konkordátum, modus procedendi.) Attól függ, milyen felhatalmazást kap az illető. Nagy Ferenc nem vállal egy kultúrharcot, lemond, következmények beláthatatlanok.”

II. A RÓMAI MISSZIÓ

1947 április 29-ikén küldi a Zürichben átszálló Tóth László „1. számú jelentését” GYÖNGYÖSI János külügyminiszternek, úgy értékelve a *Tages Anzeiger* vatikáni tudósítójának mellékelt aznapi *Der Vatikan und die Weltpolitik* c. című cikkét, hogy annak magyar vonatkozásai útja szempontjából is relevánsak lehetnek. (6. dokumentum) Újabb feljegyzése szerint (7. dokumentum) május 5-ikén délután találkozik régi ismerősével, Monsignore VEROLINÓVAL, az apostoli nunciatúra tanácsosával, aki felvázolja a követendő utat: Rotta — TARDINI — XII. PIUS. Itt találunk utalást arra, hogy kiutazása előtt konzultált Mindszenty hercegprímással és a püspöki kar

tagjaival is. Átadva az üzenetet, hogy a miniszterelnök nem vállalja a kultúrharcot; sürgeti, hogy

„kell valami olyan megoldást találni, amely lehetővé tenné, hogy időt nyerjünk a ratifikációig. Ha nem lehet nunciust küldeni, akkor egy magyar püspöknek esetleg szerzetes főnöknek nyújtott megbízás lehetne a megoldás, márcsak azért is, mivel „nehézség, hogy az oroszok kit engednek be”.

KERTÉSZ István római követ révén elküldött 1947 május 12-ikei második jelentésében jelzi:

„Megbeszélésekhez sürgős szükség volna azon levél teljes szövegére, melyet Katolikus püspöki kar április közepén római küldetéssel kapcsolatban miniszterelnökhöz vagy kultuszminiszterhez intézett. (...)” (8. dokumentum)

Ezen a napon találkozik Angelo Rottával, a SZEB által távozásra kényszerített korábbi budapesti nunciussal. Rövid kézírásos feljegyzése szerint:

„Öröm a Quotidiano cikke felett. Kellemes beszélgetés Rottával. Valami precizírozás kellene. (Tardini — Pápa). Vajon annyit jelent-e, hogy diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt ne legyen tárgyalás. fakultatív!! Szent Szék a magyar újjáépítésről nyilatkozna!” (9. dokumentum)

Az *Il Quotidiano*-ra történt hivatkozás arra utal, hogy az Actio Cattolica hivatalos napilapja május 10-ei számának a pápai államtitkárság által sugalmazott *Santa Sede e Polonia* c. cikkének értékelése szerint „a diplomáciai kapcsolatok Budapest és a Vatikán között nem szakadtak meg, csupán szünetelnek a viszonyok miatt. Nincs tehát akadály, hogy a diplomáciai képviseltek újból megkezdjék működésüket bizonyos garanciák adása esetén.”

„A cikknek magyar szempontból kedvező voltát különösen aláhúzza az a mód és a hang, ahogy utána a cikk Lengyelország és a Vatikán kapcsolatainak nehézségeit tárgyalja. A cikk jelentőségét számomra különben a legbeszédesebben Rotta nuncius úr magatartása bizonyította. A cikk megjelenésének napján éppen nála voltam, mire kezében az újsággal fogadott és gratulált, hogy ez már komoly dolog, küldetésem sikerét jelenti.” (Tóth László jelentése római útvjáról: 10. dokumentum 8. oldal)

Egy másik, *schlagwortokat* tartalmazó papírlap szerint Ortutay helyesli, hogy Rotta valamilyen kitüntetést kapjon. (11. dokumentum)

Május 12-ikén ír Tóth László SZEGEDY-MASZÁK Aladár washingtoni követnek (12. dokumentum) és ebben a levelében Gyöngyösi külügyminiszterre hivatkozva feltárja előtte missziója lényegét. Közreműködését kéri, hogy Washington támogassa tevékenységét, mivel benyomásaik szerint GOWEN, az USA vatikáni nagykövetének első helyettese „érdeklődik a magyar-vatikáni kapcsolatok iránt.”

A levélből az is kiderül, hogy éppen Szegedy-Maszáknak a lengyel diplomácia hasonló lépését valószínűsítő jelzése alapján indította el Nagy Ferenc az akciót. Szegedy-Maszákkal Kertész István római követ révén valósult meg a kapcsolattartás. Barátja leveléből értesül Tóth László arról, hogy Angelo Rottával való tárgyalásai megkezdését a svájci rádió május 16-ikán bemondta. (14. dokumentum) Amikor Tardini prelátus, a pápai államtitkárság politikai osztályának, az ún. rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának a vezetője fogadja, már a belsőbb körökbe jut el Tóth László. E május 16-i találkozóról azt jegyzi fel:

„A magyar kormány megbízásából jöttem. megbízólevelem, pro memoria átadva, fontos a kapcsolatok felvétele. (rendes diplomáciai kapcsolatok a ratifikáció előtt-e vagy inkább csak utána). Addig is mi történjék (bíbornokkal — /ti. Mindszentyvel — KP/ nehézségek vannak.) küldjön-e a magyar kormány egy ágenst és a Szent Szék kit bíz meg addig. Cautélák és garanciák. (A diplomáciai kapcsolatok rendes felvétele előtt nehezek. Nincs kat. párt, kormány a koalíció miatt nehéz helyzetben van. Húzni kell a konkordátumra esetleg a modus vivendire vonatkozó tárgyalásokat. Nem szakítani, középpártot (kiszagdapárt) támogatni. Nyilatkozat az újjáépítésről. Magánkihallgatás a pápánál. Talán levélformában lefektetni a megbeszélések eredményeit.” (15. dokumentum)

E megbeszélés kb. negyven perces volt, feleségének küldött távirata szerint. (16. dokumentum) Az út egészét áttekintő hivatalos jelentésének (a már említett 10. dokumentumnak) tanúsága szerint a Tardinnal folyt megbeszélés alapvetően Mindszenty hercegprímásról szólt:

„Az egyik ilyen kérdés Mindszenty (sic! — KP) bíbornok úr viszonya a mai magyar kormányzathoz. A katolikus egyház szellemének és a Vatikán politikai levegőjének teljes félreértése lett volna, ha én Mindszenty bíbornok úr politikai magatartását, akár a magyar kormány megbízásából is bírálat tárgyává tettem volna. Erre a vatikáni szokásokat ismerve csak merev elzárkózás lett volna a válasz. (...) Azt hiszem, hogy ebben sikerült teljesen kielégítő választ kapnom, mert Tardini prelátus (...) május 16-iki megbeszélésünk alkalmával hangsúlyozottan mondotta, hogy: ugy-e most már jó a viszony a kormány és a bíbornok úr között — amely kérdés formájába öltöztetett nyilatkozat volt arra vonatkozóan, hogy a Vatikán is óhajtja, a maga részéről is előmozdítja, hogy az említett viszony a két tényező között valóban normalizálódjék. Nem ilyen kerülő úton és képletes formában, hanem határozottan és egyenesen mondotta ugyanakkor Tardini prelátus, hogy a magyar katolikusok ne vegyenek részt szélsőséges mozgalmakban; mint mondotta, ne menjenek se jobbra, se balra, hanem középen haladjanak. (...) Részletesen beszéltünk arról, hogy a magyar kormány mennyire kívánatosnak tartaná, hogy a Vatikánnak egy megbízottjával minél előbb, tehát még a diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt

tárgyalhasson a függő kérdések megoldásáról akár egy *modus vivendi*, akár egy konkordátum formájában. Az álláspontjuk itt az volt, hogy a magyarországi katolikus papság köréből a Vatikán ilyen tárgyalással mást, mint a magyar katolikus egyház fejét, Mindszenty bíbornokot, nem bíz meg, nem is bízhat meg. Külföldi papot szívesen elküldenének most is Magyarországra már csak tájékozódás végett is, ha a magyar kormány biztosítani tudja az illető számára a Szövetségi Ellenőrző Bizottság utazási engedélyét, és az illető szabad mozgását. Nem látja azonban a Vatikán a fegyverszünet ideje alatt lehetségesnek bármilyen egyezmény megkötését. Felfogásuk szerint a nemzetközi jog elveinek megfelelően a fegyverszünet tartama alatt Magyarország szuverenitásának gyakorlásában korlátozva van. Nem tud biztosítékot nyújtani arra vonatkozóan, hogy a vele kötött egyezményeket végre tudja-e hajtani. Tehát a Vatikán véleménye szerint — ezt Tardini prelátus kifejezte előttem — konkrétumokra, egyezmény (konkordátum, *modus vivendi*) megkötésére csak akkor kerülhet sor, ha Magyarország szuverenitása újból, csorbítatlanul helyreáll. Egyébként, hogy a Vatikánban komolyan foglalkoznak a magyar egyházpolitikai kérdések megoldásának előkészítésével, onnan tudom, hogy bizalmas, szavahihető információim szerint — a pápai államtitkárságon Tardini prelátus elnöklése alatt egy bizottságot alakítottak azóta, amely a magyar ügyek tanulmányozásával foglalkozik és tagjai sorában vannak persze Rotta és VEROLINO is. Megbeszéléseim során egyes konkrét esetek is megvilágításba kerültek. Egy alkalommal említették például, hogy egyes magyar lapok éles, olykor sértő hangon támadják Mindszenty bíbornokot.” (10. dokumentum 5. oldal)

A jelentés utal arra is, hogy

„különösen tárgyalásaim elején nehézséget okozott, hogy nem tudtam írásos bizonyítékát nyújtani annak, hogy küldetésemről a magyar püspöki kar és Mindszenty bíbornok úr is tudomással bír, és azt szívesen is látják. Mint magánembernek ezt elhitték nekem, de kétség kívül jobb lett volna ezt dokumentálni is. Sajnos erre vonatkozó kérésem, amit erre vonatkozóan a külügy- és kultuszminiszter urakhoz intéztem, (lásd a 8. dokumentumot — KP) nyilván hibás formában érkezett meg, mert teljesen oda nem illő választ kaptam rá.” (10. dokumentum 8. oldal)

A Rotta által még támogatott gondolatot, hogy a tárgyalások eredménye írásos formában is dokumentálódjon, Tardini a fenti nemzetközi jogi megfontolásokon túl azért is elutasította, mivel egy ilyen levélben, úgymond, kénytelenek lennének rámutatni az egyházpolitika területére vonatkozó fenntartásaikra is, s ezáltal éppen Nagy Ferenc miniszterelnök helyzete gyengülne. (10. dokumentum 9. oldal)

A történet itt akár véget is érhetne, hiszen ekkorra a misszióra megbízás adó Nagy Ferenc körül már összeszorul a Rákosi által az ún. köztársasági „összeesküvésből” sodort hurok és a miniszterelnök a közismert körülmények között 1947. június elsején Svájcban lemond. A kirobbanó magyar kormányválság,

természetesen, befolyásolta a missziót is. A már hosszabban idézett 10. dokumentum szerint

„Beszélgetésem Tardini prelátussal május 16-án délben történt. Ezen a napon jelentek meg az itteni és az ide érkezett svájci lapokban az első konkrét hírek, hogy Nagy Ferenc Svájcba utazott és onnan aligha tér vissza Magyarországra a békeszerződés ratifikációja előtt. Ezen hírekre a Vatikánban nyomban felfigyeltek. Tardini prelátus az újságra mutatva, félig tréfásan mondta nekem, hogy hogyan kössön ő egyezményt egy olyan országgal, amelynek miniszterelnökéről éppen most olvassa az újságban, hogy az otthoni politikai helyzet elől távozott hirtelen. Ő (Tardini) nem sokat ad az újságok híreszteléseire, de hát ez azért mégis gondolkodásra késztet. Amilyen mértékben szaporodtak az itteni sajtóban a magyar válság kiéleződéséről szóló hírek, olyan mértékben lassúbbodott az én gyorsan indult és a szakértők szerint kedvezően folyt tárgyalásaim menete is. A pápai kihallgatásra hosszú ideig kellett várnom, míg végre a magyar kormányválság tetőpontján Verolino azt közölte velem, hogy a főkamarmesteri hivatal véleménye szerint a pápa most nem fogadhat, mert ez talán nekem is kellemetlen volna. Én ezt a nézetet nem osztottam, hanem a válság napjaiban is folytattam tevékenységemet. Sűrűn megjelentem a pápai államtitkárságon (...) Ezekben a napokban azonban a nehéz helyzet dacára sem tartottam helyénvalónak, hogy elutazzam Rómából. Ez, tekintve, hogy itteni szerény működésemet különösen a külföldi sajtótudósítók állandóan figyelemmel kísérték, kétségkívül túlzott és kedvezőtlen magyarázatokra adott volna alkalmat. Így tehát maradtam.(...)” (10. dokumentum 9. oldal)

A következő érdemi találkozó MONTINI prelátussal, pápai államtitkárral valósult meg éspedig már Nagy Ferenc lemondása után. Vele addig többek között azért sem tudott találkozni, mivel a prelátus beteg volt.

„Június 3-án azután értesítést kaptam, hogy nagyon érdeklődik felőlem, küldetésem után és szeretne velem beszélni. Június 4-én hosszabban beszéltem vele. Megnyugtatómra szolgált, hogy csaknem szóról-szóra megismételte mindazt, amit Tardini prelátus már elmondott a diplomáciai kapcsolatok felvételéről, az egyezmény lehetőségéről, Mindszenty bíbornok úr és a magyar kormány jó viszonyáról és a magyar katolikusok közepén haladó politikai magatartásáról. Fontosnak tartom, hogy ezeket a pápai államtitkárság másik vezető főtisztviselőjétől is hallottam, így ennek komolyabb alátámasztása van. A beszélgetés során említettem Montininek, hogy Róma-i küldetésemet nehezen tudnám befejezettnek tekinteni egy pápai magánkihallgatás nélkül. Kellemes meglepetés volt számomra, hogy ő vállalta ennek elintézését. Ezúttal sikerrel is járt, mert június 7-én este megkaptam a meghívót, hogy a pápa másnap délben egynegyed egykor külön kihallgatáson fogad.” (10. dokumentum 10. oldal)

A külön kihallgatás abban különbözik a magánkihallgatástól, hogy nem a pápa dolgozószobájában, hanem az azzal szomszédos ter-

mekben folyik le. A beszélgetés négy szemközt történik, de állva, ami időtartamát természetesen csökkenti. A gyakorlat szerint különkihallgatást olyan személyek kapnak, akiket nem hivatalos minőségében fogad a pápa.

A misszióknak természetesen a pápai beszélgetés volt a csúcspontja. Erről így ír Tóth László:

„A pápa a beszélgetést személyes vonatkozásokkal kezdte. Tudja, hogy én már hosszabb időt töltöttem Rómában évekkal ezelőtt és emlékszik reám, mi már találkoztunk Rómában, a német régészeti intézetben. (Ez így is történt 1927-ben, amikor a pápa még berlini nuncius volt, és római szabadsága idején részt vett egy német archeológus emléktáblájának leleplezésén, ahol én is ott voltam, mint a Magyar Intézet titkára, és akkor tényleg beszélgettünk.) Majd hosszasan, nagy lelkendezéssel beszélt magyarországi élményeiről az 1938 évi budapesti eucharisztikus kongresszussal kapcsolatban. Mire azt feleltem, hogy az ő személye és akkori szereplése is felejthetetlen számunkra éppen úgy, mint az fáradtságos munka, amit a béke érdekében végzett trónralépése óta. Ezután a pápa egy fordulattal az aktualitást érintette. Úgy látszik — ‘almeno secondo i giornali’ (legalább is az újságok szerint) mondotta a pápa — Magyarországon a helyzet most megváltozott. Erre én azt feleltem, hogy az újságok hírei — meggyőződésem szerint — nagyon is túlzottak. Továbbmenni nem tartottam volna illendőnek, mert a kérdést a pápa is az újsághírekre való kételkedő utalással vetette fel. Majd oda konkludált, hogy Magyarország helyzete csupán szerves része a nemzetközi politika alakulásának. Ekkor már, 5-6 perc után, jónak láttam felvetni a kérdést, hogy a köztársasági elnök úr és a magam nevében is kérem, adja áldását az újjáépítésen annyit fáradozó magyar népre. A pápa megígérte, figyelemmel és szeretettel kíséri a magyar nép további sorsának /alakulását — KP/, majd kérésemnek megfelelően áldását adta. Az áldást az előírásnak megfelelően, térden állva fogadtam, majd búcsúzóul a pápa egy emlékérmét nyújtott át nekem, amelyet az ekkor behívott szolgálattévő kamarás számomra már készen tartott.” (10. dokumentum 10-11. oldal)

Nagyanyámnak küldött távirata a találkozóról azt rögzítette, hogy „finom, érdekes élmény volt” (17. dokumentum).

Tóth Lászlóval a követségen túl a kapcsolatot első házasságából származó fia, Dr. TÓTH Miklós, a külügyminisztérium diplomatája tartotta. Az ő rövid táviratai rendszeresen utalnak az útról az itthoni magyar sajtóban megjelenő találgatásokra, a református egyház állásfoglalására az iskolai vallásoktatás kérdésében majd szintén az ő táviratai révén tudja meg, hogy június 17-i hazaérkezése után SZAKASITS fogadni akarja, valamint Rákosi is, a pártközpontban. (18-25. dokumentum)

III. A MISSZIÓ UTÓÉLETE

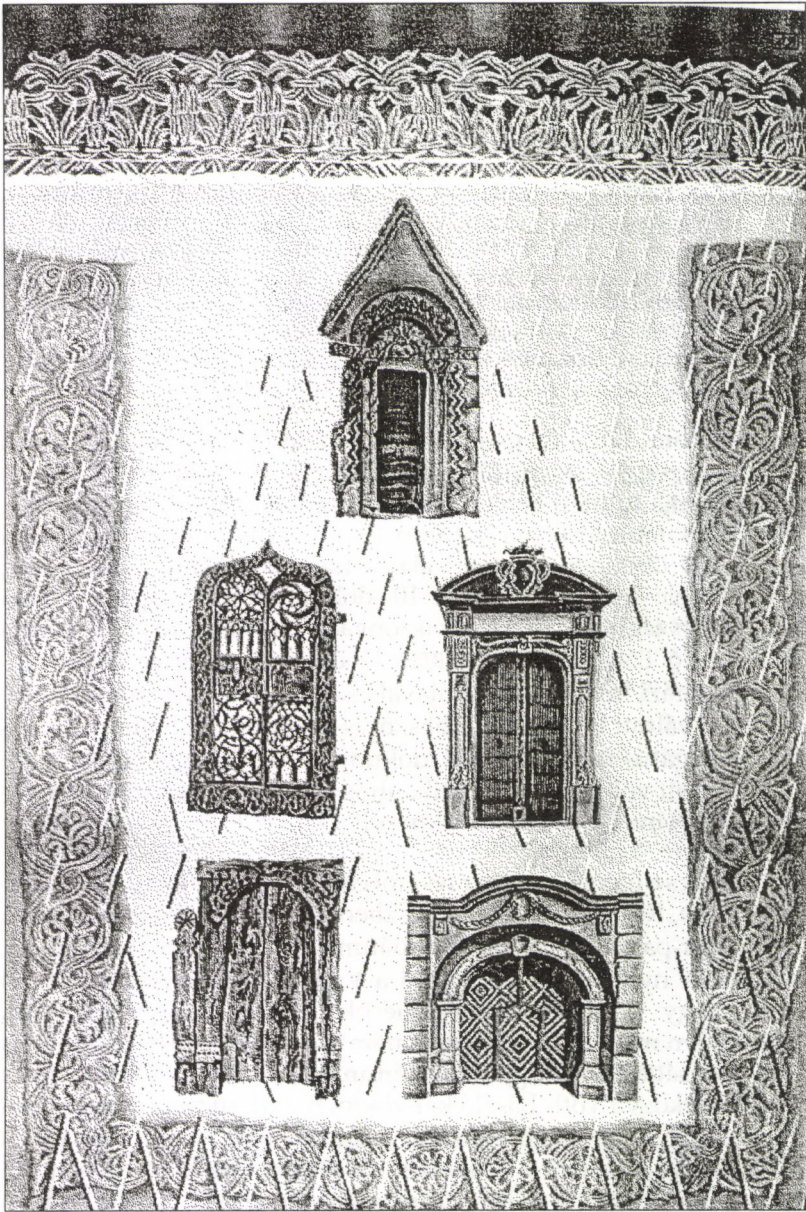
AZ ÚJ EMBER 1947 JÚNIUS 29-I SZÁMA (26. dokumentum) ad áttekintést az útról és pedig római telefontudósítójuknak május 19-i értesítése (27. dokumentum) alapján, ami számukra érthetetlen módon csak ekkorra jutott el a szerkesztőségbe. Mindkét dokumentum sikeresnek ítéli az utat, megállapítva hogy diplomáciailag egyáltalán nem volt előkészítve, és hogy az otthoni események tovább bonyolították a helyzetet. Különösen az a különbség érdekes a 26. és a 27. dokumentum között, hogy az *Új Ember* szerkesztősége mellőzte az eredeti tudósításnak a Nagy Ferenc kormány kezdeményezésének őszinteségére utaló kétkedő megjegyzését. A *Világosság* 1947. július 4-i számának (28. dokumentum) tanulsága szerint

„a Vatikán megváltozott felfogásának tünetét látják azokban a tárgyalásokban is, amelyek dr. Tóth László, a szegedi egyetem rektora folytatott Rómában és közvetlenül XII. Pius pápával is. E tárgyalások eredményeképpen a közeljövőben állítólag Belgiumból útnak indul az új pápai nuncius, aki politikai szélsőségek és elfogultságok helyett a katolikus egyház hivatalos és távolról sem antidemokratikus politikáját hivatott a magyarországi ókonzervatívokkal szemben képviselni.”

Nem tudom, hogy megvalósult-e ez az út (a többi dokumentum tartalma szerint valószínűleg nem), de a DINNYÉS-kormány alatt is — bár lankadó ütemben — folytak a tapogatózások egy darabig. (Egy 1948. február 6-ikai dátumú 19 oldalas külügyminisztériumi feljegyzés (29. dokumentum) alapvetően és felismerhetően még Tóth László jelentése (lásd a 10. dokumentum) alapján elemzi Magyarország és a Vatikán viszonyát.) Az ekkor már Szegeden tartózkodó Tóth László PÉTERFFY Gedeonnal, a római Pápai Magyar Egyházi Intézet igazgatójával és a *Magyar Kurir* római tudósítójával váltott leveleiben többször is visszatért a „bújtatott” vatikáni delegátus ügyére. (30-34. dokumentum) Az egyik ilyen megoldás az lett volna, hogy a Vatikánhoz közel álló újságíró akkreditáltak volna Budapestre: felmerült G. L. BERNUCCI személye az *Osservatore Romanó*tól, illetve a levelek utalnak a *Humanitas* folyóirat szerkesztőjének magyar részről elutasított beutazási engedélykérelmére. Részben ez a tény, részben az 1947-es választások után a Pfeiffer-párt képviselői mandátumának érvénytelenítése az, amelynek nyomán Péterffy jelzi a Vatikán értetlenségét, és utal arra, hogy a helyzet, megítélésük szerint, Magyarországon alapvetően megváltozott. Ebben nem is tévedett...1948-ban Miklós fiát elbocsátják a Külügyminisztériumból, aki külföldre távozik, s erre hivatkozva Tóth László képviselői mandátumáról lemondani kényszerül. Tóth Miklóst később „hazarabolják”, majd 1951. július 30-ikán kivégzik. (Erről bővebben l. a *Magyar Szemle* 1996. januári számában HERCZEGH Géza *Hármas szaltó* c. cikkét, 32. skk. old. —

a szerk.) Tóth Lászlót a szegedi egyetem bölcsészkarja egyetemes történelmi tanszékének éléről 1950-ben eltávolítják, amikor GERŐ Ernőné FAZEKAS Erzsébetnek kell egyetemi katedra. A szegedi egyetemi almanach nyilvántartása homályban hagyja Gerőné felsőfokú végzettségének tényét, helyét... Az 1955-ös nyugdíjazásig hátralevő időt Tóth László az egyetemi könyvtárba számúzve tölti. 1958-ban hunyt el.

KOVÁCS Péter

NAGY JUDIT: HIMNUSZ (SZŐNYEG, 240x175 cm)

cl^{lm}

NYOMATOK FAHASÁBOKKAL ÉS ÖRÖKMOZGÓVAL

kg. *A miskolci grafikai biennálék rendezvénysorozatáról
a magyarság művészek mind értékeivel*

KÉT KÖBMÉTERNYI FAHASÁBOT rakott hatvanas évekbeli munkáira a mai magyar képzőművészet egyik legjelesebb képviselője, aki egyébként hűséges őrizője a magyar művészet tradícióinak, aki egyike a magyar népművészet formakincse, szellemisége iránt legnyitottabb művészeknek, akit azonban azok a történések sem hagytak hidegen, amelyek a kortárs európai művészetben voltak megfigyelhetők úgy harminc-harmincöt évvel ezelőtt. A művészek szerencséje volt: eljutott Párizsba is, munkáit azonban, amelyekkel a fiatal művészek nemzetközi kiállítására szóló meghívásnak tehetett eleget, csak négy darabba vágva csempezthette ki a határon. Befelé pedig? Illegálisan természetesen sokféle szellemi hatás érkezett, az azonban például, hogy a modern művészetéről nem valamely autentikus szerző könyvét, hanem Hans SEDLMAYER tökéletesen félresikerült művét, *A modern művészet bálványait* adták ki, jól érzékelteti, hogy a magyar művészetpolitika a lassú nyitás éveiben is igencsak igyekezett megválogatni a magyar művészeknek juttatható szellemi táplálékot.

Félig telt vagy félig üres a pohár? Ezzel a kérdéssel is összefoglalhatnánk a hatvanas évekkel kapcsolatos dilemmákat — legalábbis annak a vitának a tükrében, amelyet kortárs képzőművészek, irodalmárok folytattak a két köbméternyi fa alól három évtized után előbányászott művek kapcsán a korszakról. Mégiscsak jó volt — mondta valaki, mire valaki azzal felelt: a jó művek ellenére rettenetes időszak volt. Ez az ellentmondás aligha oldható fel, hiszen kétségtelenül sok remekmű is született abban az időszakban, az is kétségtelen azonban, hogy a legjobb, legkísérletezőbb szellemű munkák legnagyobb része ma nem magyar állami gyűjteményekben látható, hanem külföldi magángyűjteményekben vagy olyan múzeumokban, amelyek akkor is figyeltek értékeinkre, amikor itthon gyanús szemmel nézte a kísérletező művészetet a hivatal.

Az 1956-os forradalmat követően a képzőművészetben jóval lassabban következett be a hivatalos-retrográd, a szocialista realizmust képviselő erők visszavágása, mint például az irodalomban. 1957 tavaszán még a pluralizmus jegyében, négy, a különböző irányzatok jeles képviselőiből álló zsűri működésével rendezték

meg a híres Tavaszi Tárlatot, amely után azonban lassan, lépésről lépésre újra a konzervatív erők nyertek teret. A hatvanas évek elején-közepén mégiscsak megindult a kibontakozás — gyorsabban, mint mondjuk az NDK-ban vagy Bulgáriában, de jóval lassabban, mint a lengyel, román vagy éppen cseh képzőművészetben —, hogy a 68-as csehszlovákiai események s az egész szocialista táborban megfigyelhető válságfolyamat következményeként a hetvenes évek első felében újra visszarendeződési folyamat induljon meg a művészetpolitikában is. Újabb változást jelentett, hogy a nyolcvanas években egyre puhult a diktatúra, azonban ezzel párhuzamosan egyre inkább megfigyelhető volt, hogy az állam lemond mecénási szerepéről. A gazdasági problémák a rendszer-változással meginduló átalakulási folyamat során egyre erőteljesebben jelentkeztek, így jutottunk el oda, hogy a kilencvenes évek második felében az elvileg legteljesebb pluralizmus időszakában a művészeti életnek olyan válsággal kell szembenéznie, amelynek okai ugyan mások, mint a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek válságaié, amely azonban következményeit illetően éppen olyan súlyosnak tűnik, mint a korábbiak.

ÉPPEN EBBEN A HELYZETBEN fontosak azonban azok a jelenségek, amelyek arra utalnak, hogy a válságfolyamat meg is fordítható, hogy ott, ahol az elmúlt évtizedekben is az érték-örzés-értékkeremtés szándéka jellemzett egy-egy szellemi műhelyt, létrejött, s ma tovább erősíthető az az alap, amelyre a jövő művészgenerációi építkezhetnek. A fahasáb-metafórát másokra cserélve: vannak olyan rétegek a magyar képzőművészet egymást borító, rejtő hordaléktömegeiben, amelyek különösen értékes lenyomatokat rejtenek, amelyek a felszínre kerülve, ha nem is a geológiai őskor mélységei, de az elmúlt évtizedek izgalmas szellemi teljesítményei, műhelyei felé vezetnek a lenyomatokat fedő port, hulladékot óvatosan eltávolító néző tekintetét. A lenyomatok összességéből azután rekonstruálható mindaz, ami félig még közelmúlt, félig már történelem, mindaz, aminek a hatása a jelen művészetében is érvényesül.

Különösen, ha a magyar sokszorosított grafikáról van szó. Különösen akkor, ha arról a rendezvénysorozatról beszélünk, amely talán a leginkább a folyamatosság és a megújulás ötvözetének tekinthető a magyar kiállítások sorában: a Miskolci Grafikai Biennáléről. S ha olyan intézményről van szó, mint a Miskolci Galéria, amely 1967 óta ad otthont a rendezvénysorozatnak. Természetesen külön-külön is figyelemre érdemes mindegyik. A műfaj, a rendezvénysorozat és az intézmény élete azonban valójában együtt nyeri el igazi jelentőségét. Amint azt az ajánlás is jelzi, amellyel FELEDY Gyula grafikusművész indítja *Nyomataim* című írását a XVIII. Grafikai Biennálé évében:

„Az égi műhelyekbe távozott barátaim és pályatársaim, KONDOR Béla, CSOHÁNY Kálmán, LENKEY Zoltán, LUKOVSKY László, REICH Károly, RÉKASSY Csaba, WÜRTZ Ádám emlékezetének ajánlom”.

A névsor annak a listának az elején is állhat, amelyen azok a művészek szerepelnek, akiknek köszönhetően az ötvenes-hatvanas évek fordulója táján megindult a magyar grafika kibontakozási folyamata, hogy a műfaj élesztő hatást gyakoroljon a festészetre is. A névsor szinte azonos lehet azzal, amelyen a miskolci biennálékon főszerepet játszó alkotók nevét sorolhatjuk. S azonos azzal is, amely a miskolci grafikai művésztelep talán legnagyobb hatású meseterét, a város szellemi életének legértékesebb elméit tartalmazza.

Sorrendet fölállítani közöttük aligha lenne érdemes. KONDOR Béla nevét talán azért kell külön említeni, mert Dózsa-sorozatával ő volt az, aki legelsőként mutatta meg, hogy a művészetben a legnehezebb időkben sem csak a „valódi” de elsősorban az „igaz” számít. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a művészt sem, aki ugyan évtizedekig az országtól földrajzi szempontból igen távol élt, akinek szellemi hatása azonban generációk számára volt meghatározó, SZALAY Lajost, aki élete végén fizikai valójában is hazaérkezett Miskolcra, s természetesen a kulcsfigurák egyike maga Feledy Gyula is, aki most nem csak szavakkal, de 1950–1996 közötti munkáinak bemutatójával is földézi az elmúlt évtizedek történéseit, tisztítja meg a múlt lenyomatait.

FELEDY „MŰHELYGRAFIKÁI” a Miskolci Galéria állandó kiállításiaként a Deák tér 3. alatti épületben láthatóak. Kondor Béla, Szalay Lajos és a kortárs miskolci képzőművészek állandó kiállítása a Hunyadi utca 12. szám alatti Petró-házban kapott helyet. A Miskolci Galéria amelynek első épülete a Déryné utca 5. szám alatt 1966-ban nyílt meg a nagyközönség előtt Miskolci Kiállítási Csarnok néven, s amely mai nevét két évvel később kapta, éppen a XVIII. Grafikai Biennálé alkalmából költözött át a kibővített és felújított Rákóczi-házba, pontosabban először annak mintegy háromszáz négyzetméteres új udvari szárnyába, hogy magát a műemlék utcai szárnyat később vegye birtokba. 1980-ban a régi művésztelep egy része a Miskolci Galéria Alkotóháza lett. Az intézmény 1980-tól saját gyűjteményét fejleszti, amely 1996-tól újabb lehetőségekkel bővül, annak köszönhetően, hogy a festészetben regionális, a sokszorosított művészetben pedig országos gyűjtőkörű városi múzeumként működik, egyben a Színháztörténeti és színészmúzeum gondozója is.

Az intézmény fejlődését azonban nemcsak épületei számának növekedése, funkcióinak bővülése jelzi. A legjelentősebb rendezvénysorozat, a grafikai biennálé mellett rendszeresen helyet ad más, egyéni és csoportos tárlatoknak is, 1980-tól pedig a jól felszerelt grafikai műhellyel is rendelkező alkotóházban rendszeresen fogad művészeket, nyári szabadiskolát, tehetséggondozó tanfolyamokat szervez. Katalógusok mellett könyvsorozatot is kiad, amely-

ben elsősorban jelentős művészeti teljesítményeket bemutató monográfiák kapnak helyet, együttműködik a Miskolci Egyetemmel, de ugyanúgy az ugyancsak miskolci Missionart Galériával s több más, budapesti vagy éppen külföldi képzőművészeti műhellyel is. Jelentősége, ahogyan a kiállításain megforduló legjelesebb művészeké is, immár túlnőtt az országhatárokon.

AHOGYAN MAI MŰKÖDÉSÉVEL, önállóságával jól érzékelteti, hogy a jövőben csak az egyéni módon kimunkált koncepció alapján következetesen dolgozó intézmények képesek eredményes munkára, az elmúlt három és fél évtizedben is hűen tükrözte a képzőművészeti élet hangsúlyainak módosulásait, a politikai nyitások vagy éppen visszalépések hatását a művészet területén. Arra, hogy ezeket az elmozdulásokat az egyes grafikai biennálék teljességre törekvő bemutatásával érzékeltessük, alighanem több tér lenne szükséges, mint amennyi itt rendelkezésünkre áll — s igazán talán csak a szemtanú hitelessége tehetné meggyőzővé az ilyesfajta beszámolót, hiszen a művek legnagyobb része ma legfeljebb múci mként vagy jobb-rosszabb minőségű reprodukcióként lelhető fel.

Más a helyzet a nagydíjasok esetében, hiszen azon túl, hogy az ő munkáikból, hagyományos módon, a következő biennálén kamarakiállítást rendeztek, műveiket teljesebb módon dokumentálták, már az is jelzésértékű volt, hogy mikor ki részesült a biennálé legértékesebb díjában. Az egyéni teljesítményen túl ugyanis igen gyakran a művészetten túli megfontolások is belejátszottak a nagydíj odaítélésébe, de az is jelzés értékű volt, amikor éppenséggel kisebb vagy semmilyen szerepet nem kaptak ezek a bizonyos szempontok. A nagydíjasok sorának áttekítésére első alkalommal a jubileumi, XV. Grafikai Biennálé alkalmából vállalkoztam éppen hét évvel ezelőtt, az azóta eltelt időszak eseményei tulajdonképpen logikus módon egészítették ki a korábbiakat.

Az első, 1961-ben rendezett biennálé nagydíjasa aligha lehetett volna más, mint az a HINCZ Gyula, aki egyrészt valóban a legjelesebb mesterek egyikének volt tekinthető, másrészt annak a kompromisszumnak is az egyik kulcsfigurája volt, amely hallgatólagosan a hatalom és a művészek jelentős része között létrejött.

„Szeretem az életet — idéztem 1989-es dolgozatomban a művészt —, az alkotómunkát, a békét, amely gyümölcsöző és termékeny, az embereket, akik ezt létrehozták. Mi egyéb feladatomban lenne tehát, mint részt venni e nemes küzdelemben egyszerűen — ahogy tudok — ecsettel, vésővel?”

Alig titkoltan arra az elvre felel ez a mondat, amely szerint „Aki nincs ellenünk, az velünk van”, amely elv azonban csak addig volt érvényben, amíg nem kezdett valaki a kimondhatatlannak ítélt igazságokról beszélni. Hogy azonban a magyar grafika mégis milyen messzire merészkedett a kimondhatatlannak tartott igazságok kimondásában s hogy a Grafikai Biennálé milyen jelentős szerepet játszott a határok tágításában, azt az mutatja meggyőzően, hogy a második kiadásban

éppen Kondor Béla kapta meg a nagydíjat. Őt követte Feledy Gyula, Csohány Kálmán majd PÁSZTOR Gábor.

A hatvanas évek végéig tartó, szinte töretlennek tűnő fölívelést a hetvenes évek sokszínű, de egyre inkább az elbizonytalanodásról, a konzervatív erők előtérbe tolódásáról beszélő biennáléi követték. Egyrészt pozitív jelenség, hogy 1973-ban, a művész halála után nem sokkal már létezett a Kondor- emlékérem, hogy kiváló művészek, friss teljesítmények jelentek meg (BÁLINT Endre, LAKNER László, MAUER Dóra, DEIM Pál, SÁROS András Miklós, SZABADOS Árpád, KOCSIS Imre), másrészt a progresszív hang egyre inkább a háttérbe szorult. A mágond, a lap aprólékos megmunkálása jellemezte elsősorban a hetvenes évek első három nagydíjasának, Würtz Ádámnak, Lenkey Zoltánnak és Rékassy Csabának a teljesítményét is, hogy 1977-ben változzon a kép: ekkor a fiatal SOMOGYI Győző kapja meg a nagydíjat, majd 1979-ben BANGA Ferenc műveivel folytatódik a fölívelés, hogy a biennálé 1981-ben SWIERKIEWICZ Róbert díjazásával érje el azt a csúcspontot, amelyet talán azóta sem sikerült fölülmúlnia.

KIVÁLÓ MŰVÉSZEK KAPTÁK ugyanis a nyolcvanas évek elismeréseit is — sorrendben SZEMETHY Imre, ALMÁSY Aladár majd PÜSPÖKY István következett a nagydíjasok sorában —, csak hogy az elismerés mindhármuk esetében meglehetősen megkésettnek tekinthető, hiszen a hetvenes években nyújtották azt a teljesítményt, amely indokolta volna a kitüntetést — saját pályájuk és a művészeti folyamatok szempontjából egyaránt indokolt lett volna korábbi díjazásuk. Csak hát persze nagydíjat csak egy művész kaphat minden alkalommal — az, hogy a nyolcvanas években is a hetvenes évek grafikusai voltak az előtérben, ugyanakkor azt is jelzi, hogy nem követték őket a következő generáció igazán nagy teljesítményei.

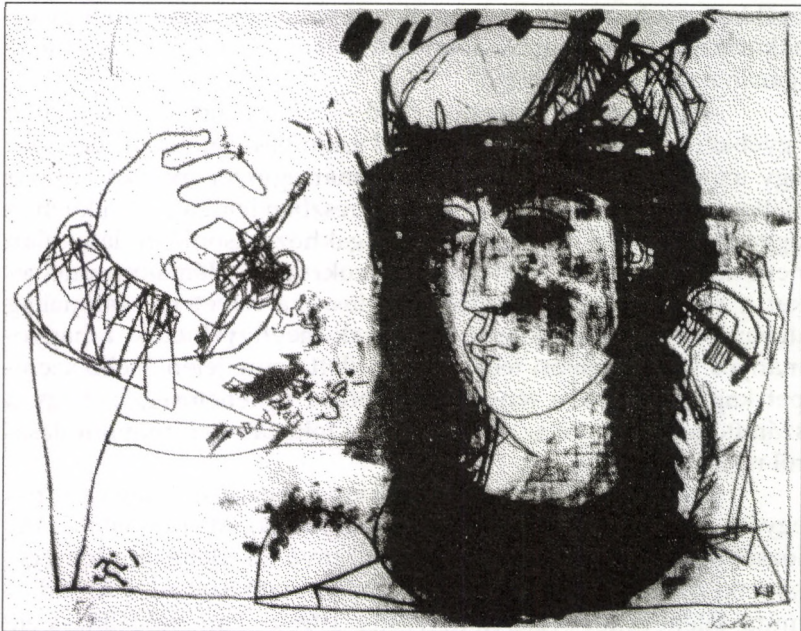
Úgy tűnik föl, megállt az idő — ezt a gondolatot sugallták egyébként a jubileumi bemutatóról szóló beszámolók is, de csak úgy az a tény, hogy a nagydíjat a már egyszer nyertes Pásztor Gábor kapta. A bíráló azonban csak részben igazságos, miközben ugyanis a grafika, más művészeti ágakhoz hasonlóan, láthatóan nem tudott érvényes feleletet adni azokra a problémákra, amelyeket a rendszerváltozás forrongó időszaka felvetett, szakmailag ugyancsak izgalmas jelenségek voltak megfigyelhetők: a hagyományos sokszorosítási technikák mellett egyre jelentősebb szerepet kaptak a fotó, a fénymásolás hozta új lehetőségek, hogy a számítógépes illetve az elektrografika fokozatos előrenyomulásáról ne is beszéljünk.

A következő biennálén a szakmai megbízhatóság és a friss egyéni hangok erősödését jelezte, hogy a nagydíjat a fiatal GAÁL József kapta meg, míg 1993-ban sokirányú kísérletei, eredetisége, következetessége miatt egyaránt példamutató Szabados Árpád. A műfaj kilencvenes évekbeli helyzetét 1996-os kamarakiállítására elért jegyzetében így foglalta össze:

„Azt a grafikát szeretem, amiben nem a technikát, nem a művészetet csodálom. Ezzel nem azt mondom, hogy nem lehet technikailag bonyolult, vagy műves a lap, csupán azt, hogy ne vegyem észre a bravúrt, az ülgumókon töltött órákat. Szerencsére a magyar grafika régen kinőtte ezt a 'grafiko-fóbiát' és képeket csinál, tenyérnyi fehéret, fal méretű színeset. Puszpáng haránt dúcról, kerítés deszkáról, műanyag lapról, polírozott lemezről. Használ fotót, xeroxot, computert és ki tudja még mi mindent.”

PÉLDÁUL ÖRÖKMOZGÓT. Az 1996-os nagydíjas LÉVAY Jenő egy páternoszter fülkéjében kuporogva hozta létre azokat a rajzait a liftakna falán, amelyeket a másik fülkében elhelyezett videokamera rögzített. A felvétel néhány képéből számítógép segítségével készültek a biennálén bemutatott nagyméretű színes nyomatok. Közben persze sok minden más is történt, s valahol be is beépült a műbe, mint minden olyan grafikába, amely valamikor is Miskolcon szerepelt. Az örökmozgó nyílásai elé állított asztalok körül ugyanis baráti társaságok ültek, afféle, inkább szellemi, mintsem gasztronómiai lakoma résztvevőiként, s a művész, hol fel, hol lefelé utazva a páternoszteren, egy-egy pillanatra találkozott a többiekkel. Mintha csak azt kívánta volna bizonyítani, amit azzal a különös akcióval is, amelynek során gondolat-részvények jegyzésére biztatja kortársait: nevezetesen azt, hogy a műalkotás nemcsak képet ad egy-egy korról, embercsoportról, de valójában a kor és az embercsoport közös alkotása.

P. SZABÓ Ernő

KONDOR BÉLA: NŐI FEJ ÁGYÚVAL

A Himnuszról, Szécsény gondolatáról
 Erkel Ferenc zenéjéről, melyben jelen
 van a nemzeti szándék

ca^h KI ÉNEKEL MIT?

Rég nem hallottam én a Himnuszt énekelni.

1956-ban persze, akkor igen, először és utoljára életemben; akkor folyton a Himnuszt énekeltük.

Nem mintha a *fülemmel* ne hallottam volna számtalanszor, előtte is, utána is; és persze énekeltem is; valahányszor csak *illett*, vagy *kötelező volt*, vagy, egyszerűen, úgy hozta az alkalom; valamikor: iskolai ünnepélyeken, később: már csak Szilveszterkor, inkább.

DE MONDJÁK, NEM A FÜLÜNKKEL KELL HALLANI, hanem a szívünkkel; nem is a szívünkkel, hanem valami mással, a léghuzatagokkal, odakint, az életerővel, idebent; ha ez a kettő egyesül, akkor halljuk igazán a *szimfóniákat*. És akkor már énekel is az ember.

Csak hát: még 1989 megindító napjaiban is, amikor szép volt, jó volt minden, vélhattük, most majd minden jóra fordul, akkor sem szólalt meg *egészen igazán* a nemzeti ének; mindig volt a közös dalban valami *majdnem*, valami *mintha*; nem a jószándék hiányzott, nem is a meghatottság; ott álltunk, elénekeltek, de a lét szakadéka, az nem tárult föl előttünk.

S hogy mi hozta el akkor azt az órát? Ki tudja. A csillagoknak valamely különös együttlátása, a légköri elemek egyszerű elegye, bizonyos szellő talán, hiába ősz, nyárias alkonyat; egy véletlenszerűnek vélhető minta, *pattern*, ahogyan emberek tízezrei mozogtak az után, felügyelet nélkül, amihez nem voltak szokva persze; egymásnak válaszoló tekintetek, amik soha nem különböztek ennyire a jól ismert átlagostól, nem is fognak soha többé? — Egy szó mint száz, valahányszor azóta a fülemben csendül a Himnusz, hallani hallom, de az emlékeimen keresztül; a *pillanat*, az nem szólalt meg soha többé.

És hát miféle vers is az, miféle dal? Valami kimondhatatlannak az elmondására vállalkozott KÖLCSEY Ferenc. *Kifejteti*, amit az *üvöltés* sem képes fölhozni a mélyből. Kétségtelenül benne van, mint Kölcseynél annyiszor, a *penzum*; és valahogy, ki tudja, hogy, e képtelennek látszó penzumot Kölcseynek sikerül teljesítenie!

Mindez az ERKEL Ferenc zenéjére is áll. Annyira egyértelmű benne is a nemzeti szándék, hogy szinte szükségszerűen akadémikus hidegséget kellett volna eredményeznie. (Kicsit nehéz is énekelni, a dallam minduntalan leállna.) És erre itt is bekövetkezett a csoda: a nemzet legrettenetesebb perceiben (e nemzet emlékezetes

percei többnyire rettenetesk) minden, amit mondani szeretnénk, kifejeződik benne.

Úgy képzem, a Himnusznak ez a titka. Majdnem ugyanaz, mint annak, mikor s miért sikerült eddig igazán elénekelni. Valami *akadályoztatás*, valami *nem-megy*; és aztán éppen ez, váratlanul, átfordul valami másba.

Ahogy a szavak, a versszakok, a sortöredékek zuhogni kezdenek egy ismeretlen irányba, anélkül, hogy valaha oda tudnának érni: abban a mozgásban van valami soha nem teljesülő — nem vágy, hanem, igen, megint csak föladat inkább; amely azonban, helyenkénti téfelszerűségeiben is, oly fojtott szenvedéllyel van teli, végül is kézzelfoghatóbb lesz számtalan érzékiség szülte költéménynél.

Nemzeti létünknek is van ilyen feladatszerűsége, amit azonban, s kivált napjainkban, félre szoktak érteni, annyira kínos-kellemetlen az „utunk Európába” állandó hangoztatása, a feladatot persze meg kell oldanunk, de jaj lenne nekünk, ha igazán sikerülne. „Túl Napkelet, innen Nyugat”, mondta ARANY János; ez a mi lényünk és lényegünk, ez a sem itt, sem ott, ez az itt is, ott is. Van valami komikus abban, ahogy ázsiai eredetünket, jobbik részünket, semmi kétség, megpróbáljuk leküzdeni; csak rosszakaróink tudják, hogy ez úgysem fog sikerülni. A titok *ott* lakik, de attól még igyekeznünk kell túljutni rajta (jaj nekünk, ha nem igyekeznénk); a csoda éppen az, hogy a titok erősebb, mint a szándék, s ettől aztán a penzum, éppen, ha teljesítve van, egyszercsak megtelik távoli, boldog ízekkel.

Épp az a lényegünk, hogy nem értjük önmagunkat.

MEGLEHETŐSEN MÁSFÉLE KÖZEGBEN, mint egykor ama félelmes tüntetéseken, életemben másodszor, így vagy ilyesféleképpen, a kárpitszövő nőknél találkoztam a nemzeti imával. Egy életben kétszer a Himnuszt, ez rendkívüli szerencse; különösen, hogy *valamiképp* mégiscsak hasonló módon elevenedik meg itt is az a költői mű, amely a maga művelt és pedagógikus módján mennydörgéseket lát vendégül benső terében.

Mindezt szó szerint kell érteni; mint mindjárt látni fogjuk, a mennydörgés, az közös ama régi napok s a kárpitszövés műfaja közt.

Távoli mennydörgés csupán, ma — hogy *kik vagyunk*, a kérdés nyilván megközelíthetetlen; azért korlátozódik erre az ezerégszáz esztendőre, mert azóta tart a penzum; ebben a kérdésben derül ki, hogy magyarságunk közvetlen összefügg a pedagógiával, ami egyúttal a pedagógia örökös, üdvös csődjét is jelenti. (Igazából a negyvenéves évfordulót sem értjük, sőt azt, úgy látom, pláne nem; *ha ugyan* igazam van abban, hogy nemzeti létünk lényege olymódon tárult föl akkor abban a bizonyos szakadéokban, mint soha addig, *s azóta* semennyire sem.) Akárcsak Kölcsey *Himnuszában*, a gobelin-szövésben is valamely művelt-míves módszeresség fogja föl hálójában a fölfoghatatlant.

ÉS ITT TALÁN KISÉTÁLHATUNK az ügy közvetlen hazai összefüggései közül. Vagyishogy *besétálhatunk* oda, oly mélységekig, hol már a nemzetiség a mindenséggel egy. Ami úgyis a kérdés egyetlen méltó megközelítése, a mindenséggel mérni önmagunkat, s a magyarság számára mindig is természetes volt; aminthogy a gobelinszövés is kozmopolita dolog, a legelőkelőbb értelemben: mindenképpen a teljességre vonatkozik.

Erről sok mindent el lehetne mondani; és JÓRY Judit nagyszerű leírásaihoz, a kárpítszövés kozmikus hátteréről szólván, a következőket szeretném csak hozzátenni:

A változások könyve, a *ji king*, a kínai kultúra egyik legrégebb alkotása bensőséges kapcsolatban van a szövés művészetével. A *king* szó maga is, amelyet szótári értelemben ma „kánoni könyv”-nek fordítunk, eredetileg szövőszéket (és láncfonalat) jelentett; s a fonalak rajzolata meg a szövés képei újra meg újra előjönnek a könyvben.

Ősrétegében e könyv 64 hexagramból áll, titokzatos rajzokból, amelyek közül az első kettőnek neve *k'ien* és *k'un*, A teremtő és A befogadó; az Apa és az Anya ők, az Ég és a Föld. Következik belőlük a harmadik, *csun*, A sarjadás. Felhőt és mennydörgést ábrázol a kép, a hozzá tartozó szöveg pedig azt mondja:

Felhő száll
mennydörög
Kis növény létrejő
Láncfonal
vetülékfonal előtt
ül az előkelő;

ennek az „előkelő”-nek semmi köze valamiféle születési arisztokráciához; a *kün-ce* ő, a konfucianus terminológiában az az ember, aki nem ismeri ugyan születésénél fogva Ég és Föld titkait, mint a *ta-zen*, a nagy ember, de szorgos tanulással, morális és szellemi önműveléssel arra törekszik, hogy kapcsolatba kerüljön velük. A felhőről s a mennydörgésről s az élet sarjadásáról veszi a példát; ő maga szövőszék előtt ül. Íme, itt is az elemi erők s a művészet s a pedagógia kapcsolata.

Sarjadás, vagy A kezdeti nehézség, ami a kínaiiban egyre megy.

Évezredekkel később, az *Antepirrhemában* Johann Wolfgang von GOETHE szinte ugyanazt mondja, mint amit a kínai képszöveg, bizonyos értelemben — éppen a *ji king* szempontjából — még pontosabban is:

*So schauet mit bescheidnem Blick
Der ewigen Weberin Meisterstück,
Wie ein Tritt tausend Fäden regt,
Die Schiffllein hinüber, herüber schießen,
Die Fäden sich begegnend fließen,
Ein Schlag tausend Verbindungen schlägt;*

*Das hat sie nicht zusammengebettelt,
Sie hat's von Ewigkeit angezettelt,
Damit der ewige Meistermann
Getrost den Einschlag werfen kann,*

a verset lefordította EÖRSI István, de kissé félrevezetően, ő nem egészen pontosan:

Nézzétek, hogy szövö a gép
az örök szövőnő remekét,

kezdi Eörsi; de Goethénél nem *gép* van (szövőgép, amely mögött a szövőlány cukros ételekről álmodik), hanem, ha nem mondja is ki, *Webstuhl*, szövőszék, mint a *Faust I* kezdetén a Földszellem mondja magáról:

És zúg a szövőszék, az idő, s azon én
így dolgozom Isten eleven köpenyén,
(JÉKELY Zoltán fordítása)

gép helyett Goethénél szerénység van, a mi szerénységünk, embereké, pontosan ellentéte szerénytelenségünknek, a gépnek, „szerény pillantással nézzétek tehát /az örök Szövőnő mesterművét”, mondja Goethe; de aztán már jól folytatódik Eörsinél is:

egy lábnyomásnak hogyan enged
egymásba folyva száz fonál,
a vetélő ide-oda száll,
s egy billentés csomót köt, ezret —
csoda-művét nem koldulta össze,
örök időktől fogva szótte,
az örök Mesternek így segít
megszőni szövevényeit, ...

az *anzetteln* persze nemcsak szövést jelent, hanem azt is: „tervezte, kifőzte”, kezdetől fogva kifőzte magában, mint Sophia JUNGNÁL, az *Antwort auf Hiobban*, hogy majd így legyen: az örök Nőiség, az Örök Szövőnő; a *k'un* nem csupán „segít”, hanem ő *szövi a lánzfonalakat*, hogy majd az Örök Mesterember, a *k'ien* bízást vethesse rájuk a vetülékfonalakat. Ők ketten szövik a nagy szövőszéken a nagy falikárpitot. Amit Goethe ír, ugyanaz a képszoveg, mint a *ji kingé*; csak ő a *k'ien* és *k'unra* teszi a hangsúlyt, a Teremtőre és a Befogadóra, a *ji king* pedig az előkelőre, arra a szellemi választékoságra, amely Kölcsey törekvéseiben is oly nagy szerepet játszott; *king lun*, „lánzfonal, vetülékfonal” azt is jelenti, „rendbeszedni, osztályozni”, politikai képességeket és tanultságot is jelent.

Goethe versét az európai úgy fordítaná le magának, a Nagy Szövőmester: Isten, a Szövőnő pedig: a természet. A *változások könyvében* azonban nem ez a kép van; *k'ien* és *k'un*, a Szövőmester és a Szövőnő ott együtt az Isten. Olyan nézet ez, amely egyébként a *Teremtés könyvéből* is alátámasztható, és a Nagy Nyugati Egyoldalúság kiegyensúlyozásaként, a Környezeti Katasztrófa gondolati

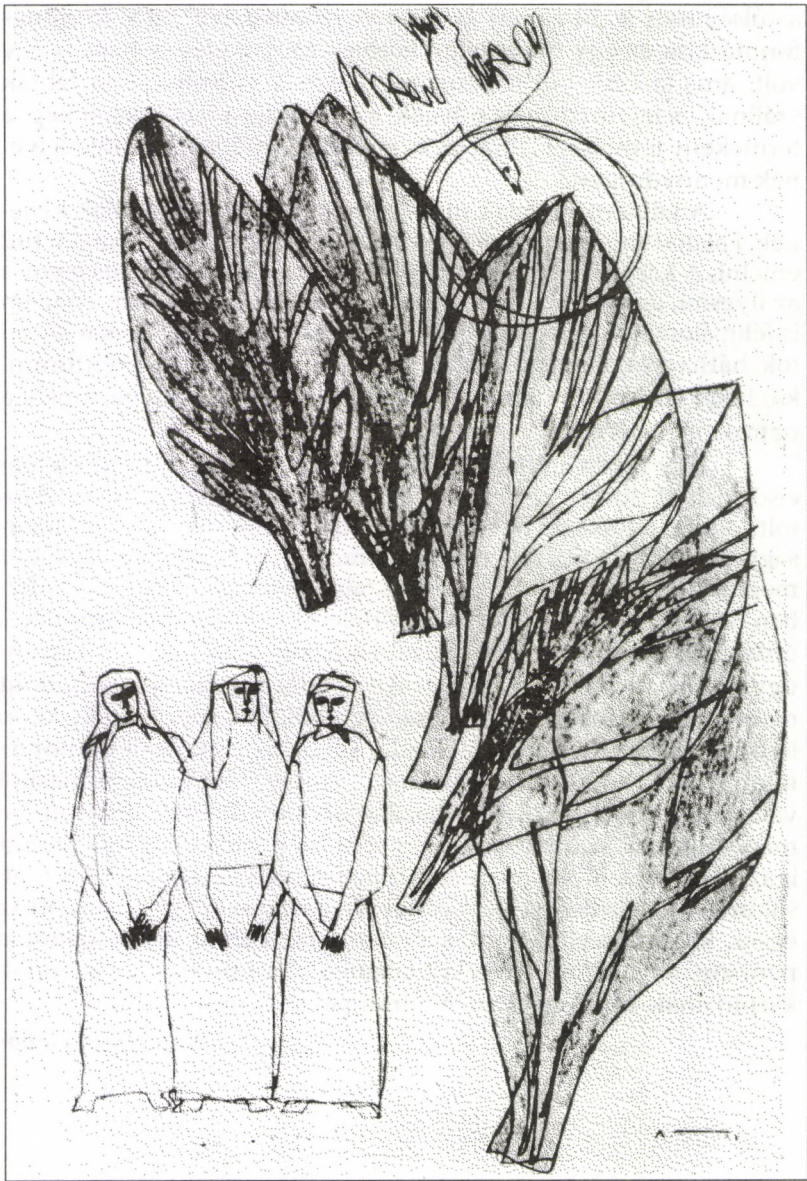
hátterére adott válaszként ma hallatlanul időszerű; a kárpitszövés művészetének kozmikus jelentősége fogalmazódik meg benne, álomszerűen.

NEKEM EZEKRŐL A MAGYAR KÁRPITSZÖVŐ NŐKRŐL a *Piero della Francesca* arezzói freskóinak asszonyai jutnak eszembe. A kárpitszövéshez időtlen türelem kell, olyasféle, mint a regényíráshoz (*szövedék és szöveg* rokonsága szembeötlő): aki efféle munkára adja a fejét, az, így vagy úgy, bízik a világ mélységeiben. Az időtlenségnek ez a szenvedélye végtelenül hatalmasabb, mint a túlságosan is jól ismert *kirobbanó* szenvedélyek; a művelődés fönntartása ez egy műveletlen korban. Művelődés és haza is egy volt, amióta csak tart a penzum. Ebben a műveltségben felhők szállnak és mennydörgés robajlik, ezt mondja a távol-keleti kép; a termékeny természet felhői azok, s a transzcendencia szenvedélyének mennydörgései.

A falikárpit a falak művészete, a falikárpithoz falak kellenek. Falakat azonban a mai kor, ez a férfiatlan férfikor nemigen tud emelni. A kárpitszövő nők fölléptében van valami mitikus elem, s az ilyesmi, gondolom, nem csak úgy véletlenül jön össze. Magam is félig álomban, arra gondolok: itt vannak most már ezek a kárpitok, hátha a végén majd falak is varázsolódnak mögéjük, férfimunka; hogy létrejöjjön újra férfinak és nőnek az az egysége, amely a nemzet életét is teszi.

Úgy hozta annak idején a véletlen szerencse, hogy életem első felét II. RÁKÓCZI Ferenc festett útikárpitjának társaságában tölthettem; a Rákóczi név persze most a férfimunkára, a jó mulatságra is utal. Az útikárpit szó meg arra, hogy még mindig vagy már megint úton vagyunk. A Himnusszal is, a kárpitokkal is másodízben hoz tehát össze az élet; ilyen értelemben e mostani kárpitok is útikárpitok; *útikárpitnak lenni*, nomadizálni, a műfajban ez ugyanúgy benne van, mint a *magyarnak lenni*ben a *nincsen nekünk* itt maradandó városunk tudomása, ez a különös sors, mindig úton lenni, mindig a kettő közt, mindig sehol; úgy tartozni e földhöz mindörökre, hogy tudja közben az ember, van valahol máshol valami más, talán nagyobb hazája (olyanokra, akik, mint én is, menekültektől származnak, vagy mai menekültek, ez szó szerint igaz). Úgy érzem, ez megmaradt bennünk, ezeregyszáz éven át, sokunkban, mindenesetre, *a vándorút*; ha egyszer így kezdődött az egész, kár volna elfelejteni; azonban a penzumot sem felejtjük, a penzum, az a kőház, hajlékot találni a Himnusznak, a szövőnök kárpitjainak, most, hogy még mindig itt vagyunk, egyelőre.

KARÁTSZON Gábor

CSOHÁNY KÁLMÁN: SIRATÓASSZONYOK

Szentejű

életreje/Várkonyi
Vásáros

A PRÓFÉTA

Beszélgetés Mezey Katalinnal, Várkonyi Nándor műveinek kiadójával

Idén ünnepeljük VÁRKONYI Nándor születésének századik évfordulóját. A nagy magyar polihisztor hagyatékát a Széphalom Könyvműhely adja ki, MEZEY Katalin szerkesztésében. A Magyar Szemle a vele készített interjúval kíván megemlékezni Várkonyi Nándorról.

VÁCZI Gábor: 1993-ban a Széphalom Könyvműhely megjelentette a Várkonyi Nándor emlékkönyvet. Számomra a kötet egyik érdekessége a HAMVAS Bélával folytatott levélváltás volt. Ezek a levelek tükrözik a két szellemóriás tiszteletteljes kapcsolatát, érdeklődésük hasonlóságát. A kötetből az is kitűnik, Várkonyi Nándor sokakkal tartott fenn szellemi kapcsolatot. Ennek ellenére a nagyközönség csak 1994-től ismerkedhetett meg hagyatékával, holott például Hamvas Béla újrafelfedezése már a nyolcvanas évek közepén megtörtént.

MEZEY Katalin: Várkonyi Nándor és Hamvas Béla közeli kapcsolatban álló irodalmi személyiségek, barátok voltak, de íróként különböztek egymástól. Várkonyi irodalomtörténészként, irodalomszervezőként, kultúrtörténészként és szépíróként ismert. Hamvas Béla *par excellence* esszéista, akinek ebben a kategóriában egy sajátos, különleges helye van. Függetlenül tételeinek-téziseinek érvényességétől vagy milyenségétől, egyike a legnagyobb magyar esszéistáknak. Várkonyi Nándornak csodálatos, eleven stílusa van, szenvedélyes, hatalmas építkező. Gondolkodói-filozófiai szenvedélye és lendületes irodalmi stílusa görgeti hatalmas írói anyagát. Könyveinek szerkezete olyan, hogy mondanivalója csak az utolsó oldalakon válik befejezetté. Valójában nagyformátumú szellemi *debbatter*. Mindig vitairatot ír. A vitairat természetesen különbözik az esszétől. Várkonyi barátai, tanítványai jelen vannak az irodalmi életben, hiszen MÉSZÖLY Miklóstól GALSAI Pongrácon, CSORBA Győzön, SÁSDI Sándoron, WEÖRES Sándoron keresztül sokan, akik valaha Pécsről indultak, az Ő köpenyéből bújtak elő. Sikeres tehetségkutató és tehetséggondozó, irodalomszervező volt, érthető, hogy író-barátai némelyikét kevésbé érintették meg művelődéshistóriai kutatásai, mint az irodalmi életben betöltött szervező szerepe. De ez alól vannak nagy kivételek, elég, ha Weöres Sándorra vagy KODOLÁNYI Jánosra utalok. Várkonyi Nándor nem irodalmi műfajokban alkotta fő műveit, melyek igen-

csak terjedelmesek; ez is hozzájárult ahhoz, hogy később jelenhetett meg hagyatéka, mint Hamvas Béláé, akinek rövid esszéi is önálló olvasmányok.

V. G.: *A Széphalom Könyvműhely 1994-ben Várkonyi Nándor bemutatását Az elveszett Paradicsom című művel folytatta. '95-ben Az ötödik ember első, a '96-os tavaszi könyvvásárra a mű második kötetét adták ki. Mindhárom könyv azonos tipográfia szerint, míves megformáltságban készült. Nyilvánvaló, a Széphalom nem kísérleti jelleggel fogott a Várkonyi-művek kiadásához, itt többről van szó.*

M. K.: Várkonyi Nándor hagyatéka halála után mintegy húsz évig volt kéziratban. Három lépcsőben fejlesztette az emberi civilizáció, kultúra múltjáról való gondolkodásának, kutatásainak eredményeit. Az első, a *Szíriát oszlopai* két kiadásban is megjelent 1945 előtt, majd a kibővített változat, cenzúrázva ugyan, ismét kétszer kiadásra került. A kutatómunka második állomása *Az elveszett Paradicsom*, a harmadik *Az ötödik ember*.

Kiadónk KENDE Sándor író, Várkonyi Nándor egykori veje révén került kapcsolatba a jogutódokkal, és 1989-ben szerződést kötöttünk velük arra, hogy megpróbáljuk a hatalmas szellemi kincsét nyilvánosságra hozni. Várkonyi Nándor életművének kiadása azáltal is elkötelezettséget jelent, hogy kiemelkedő példája volt az írói szuverenitásnak és gondolkodói autonómiának. Önmagát teljesen reménytelen helyzetben érezve sem adta föl soha az írástudó felelősségét, hogy mindazt a tudást és elképzelést, ami az övé, úgy vesse papírra, hogy ha egyszer lehetőség nyílik a megjelenésre, akkor gondolatai igényes megformáltságban készen legyenek. Hitvallása volt, hogy a minőséget fenn kell tartani, és nem törődött azzal, mennyi esélye van a megvalósuláshoz annak a minőségnek, amelyet Ő képviselt. A maga részéről a legtöbbet tette, annyit, amennyit csak megtehetett. Úgy gondolom, hogy ez is olyasmi, ami közös a Széphalom Könyvműhely alapállásával. Tőke nélküli, mondhatnám esélytelen kis kiadó vagyunk, megalakulásunk óta arra vállalkozunk, hogy minél elfogulatlanabban segítsük az értékek megjelenését. A kiadáshoz szükséges anyagi háttér mindig nehezen adódik össze. Létrehoztuk a Várkonyi Nándor Társaságot, mely segíti a kiadásokat, de más irodalmi alapítványok is jelentősen hozzájárultak a kötetek megjelenéséhez. Engem elkötelezetté tett Várkonyi hatalmas szellemi teljesítménye, mely korábban nem integrálódhatott a magyar szellemi életbe, és így nem tudta a hatását kifejteni.

V. G.: *A szocializmus idején Az üstökös csóvája (Petőfi-tanulmány, 1957), Dunántúl, (1975) Pergő évek (önéletrajz, 1976) Az elveszett paradicsom három fejezete (1988) és a Szíriát oszlopai jelenhetett meg Várkonyi Nándortól. A kultúrpolitika eléggé szűkmarkú volt. Miért féltek tőle?*

M. K.: Várkonyi Nándor filozófiai álláspontja nem egyezett az elmúlt negyven esztendő ateista, materialista, evolucionista és

marxista felfogásával. Az *elveszett Paradicsomban* a 19. század elméleteinek a kritikáját írta meg az újabb kutatások fényében. Ezek a tudományos kutatások más irányból közelednek az emberi tudás filozófiai alapjaihoz. A marxista-ateista álláspont ezeket az új kutatási eredményeket nem fogadta magába, s eretnekségnek számított, ha valaki komolyan vette azokat. Várkonyi Nándor nem csak a marxista, ateista dogmák ellen lázadt. Ő az a fajta tudós volt, aki minden dogmát ismeretellenesnek tartott.

A politikai rendszerből fakadó kutatási korlátokat át tudta törni, egyrészt mert barátaitól nagyon sok külföldön megjelenő szakirodalmat megkapott, (valamennyi élő európai nyelven írt, olvasott sőt beszélt is, az antik világ nagy nyelveit szintén jól ismerte), másrészt a pécsi egyetemi könyvtárban eltöltött évtizedek alatt nagyon sok fontos forrásmunkához hozzájutott. Egy rendkívüli elme és egy rendkívüli munkabírású, etikus tudós teljesítménye az, ami ránk maradt. A kézirat, természetesen, nem jelenhetett meg egy olyan társadalomban, amelynek a dogmákhoz való ragaszkodása diktatórikus volt. Hozzá kell tennem, más korszakban esetleg az idealista filozófusok is, de akár a különböző egyházak is eretneknek tekintették volna, ahogy a kommunista rendszer ideológusai is lesöpörték az asztalról. Várkonyi Nándor meg volt győződve arról, hogy a legkorábbi korszakok írásai, mítoszai is a valóság, az igazság, a történelmi, gondolati lényeg iránti elkötelezettségből születtek.

Istenfélő, hívő katolikus ember volt, aki az emberiségnek Istennel való kapcsolatát mindennél fontosabb ténynek tartotta, és munkáiban is arra törekedett, hogy bizonyítsa ennek eredendő voltát.

V. G.: *Várkonyi Nándort a tudós társadalom sem fogadta el, tudománytalannak tartották. Mi lehet ennek az oka?*

M. k.: Az ismert és nem ismert helyes arányának figyelembevételére figyelmezteti az emberiséget. Annak az önhittségnek a veszélyeire utal, amelytől azt hisszük, hogy tudományunkkal már a kozmikus megfejtés közelében vagyunk. Az *elveszett Paradicsom* című munkája nagy részében a tudomány zsákutcáiról ír. A tudományosságnak éppoly kritikusa, mint az ideológiáknak. Munkássága valóban nem tudomány, mert a tudomány egzakt bizonyítás során igazolható. Az ő koncepciójának tudományos bizonyításához megannyi elpusztult ismeret újbóli felbukkanására volna szükség. Elképzelhető, hogy a technikai eszközök finomodásával ez majd valamikor megtörténik, de amikor benne ezek a nagyon távlatos emberi-történelmi képek felmerültek, bizonyíthatatlanok voltak. Tudományos fragmentumokból és írói, gondolkodói intuíciókból áll össze a hatalmas kép, amit az agya, mozaikként, kicsiny darabkákból épít egybe. Azt, hogy jó helyre tette-e a megtalált köveket, vagy hogy az volt-e az eredeti kép, amit kiolvasott az egyes kövekből, azt semmi módon sem akarta tudományos állításként jellemezni. Ennek ellenére érvei döntő részéhez kutatási ered-

mények alapján jutott el. Az elhatárolódó vélemények abból is fakadnak, hogy a mai napig meghatározza az európai gondolkozást, például az evolucionista szemlélet. Várkonyi Nándor az emberi társadalmak haladásáról szóló elméleteknek nagy kritikusa volt. Ugyanígy kritikusa az utóbbi ötszáz év individualista, racionalista elméleteinek is.

Várkonyi Nándor azt mondja, hogy a mesterségesen keltett igények és kifordított, természetellenes, rosszul megállapított emberi törekvések nem képesek betölteni az ember alapvető irányultságából fakadó vágyait. A technikai fejlődés egy sor veszélyt hozott magával, elég, ha az uránium felhasználására gondolunk. *Az ötödik ember* című művében rámutat arra, hogy a tudomány története az emberi tévedések története is egyben. Azokról a tudományos eredményekről, amelyekre civilizációnkat alapozzuk, kiderült, kilencven százalékuk nem úgy igaz, mint ahogy egykor közkinccsé váltak. Miközben a tudomány az empiriára és a tapasztalatok bizonyíthatóságára helyezi a hangsúlyt, aközben egy evidencián lép túl. Jó példa erre, hogy a közvetlen tapasztalat a geocentrikusságot alapozza meg, de a valóság mégis inkább a heliocentrizmus. Ugyanakkor a világegyetem mégsem a mi Napunk körül forog. A hibák ellenére Várkonyi Nándor elismerte a tudomány és a technika eredményeit. Fia, VÁRKONYI Péter többször is hangsúlyozta, bármely tudományos kutatás bizonyította édesapja hipotézisének téves voltát, magától visszalépett téziseitől. Nem követte egyes tudósok gyakorlatát, akik hajlandók eltüntetni, megsemmisíteni azokat az eredményeket, amelyek a koncepciójukat kétségessé teszik.

V. G.: Említette, hogy Várkonyi Nándor három nagy műben összegezte gondolat kísérleteit. A harmadik a két első továbbgondolása?

M. K.: Trilógiának tekinthetjük a *Sziriát oszlopait*, *Az elveszett Paradicsomot* és *Az ötödik embert*. *Az ötödik ember* a legterjedelmesebb, közel négyezer kéziratoldalból áll. Ez a mű az előző kettő kiteljesedése, nem csökkentve azok értékét. *Az elveszett Paradicsom* a *Sziriát oszlopainak* továbbfejlesztése, noha nincsenek a könyvben átfedések, legfeljebb közös címszavak (például világjelképek, piramisok stb.). *Az ötödik ember* alapvetően más, mint az előző kettő. A hagyatékban van még egy további terjedelmes kiadatlan írás is: a *Varázstudomány*, mely különleges könyv, az okkultizmus történetének rendszerezése és az ilyenfajta jelenségek ismertetése. Magyarországon tudományos elme nagyon régen nem foglalkozott ezzel a témával, mely kalandos piaca a legkülönbözőbb szélhámiáknak. Várkonyi e területen is, a maga tudásához méltón, a jelenség egészét próbálta felvázolni.

A *Sziriát oszlopai* szellemi expedíció a múltba. Várkonyi megpróbálja értelmezni azokat az útjelzőket, amelyek az emberi kultúra útját kijelölték. Képzete segítségével megeleveníti a múltat, s az olvasó is a képzelet segítségével tekinthet vissza a történe-

lem előtti korokba. 1957-58 között dolgozott intenzíven *Az elveszett Paradicsom* című könyvén. Pótlásokkal és újabb kutatások beemelésével a művet a hatvanas évek első harmadában zárta le. Ezerkét-száz kéziratoldalból áll, szórakoztató és érdekes olvasmány, (akár annak is, aki nem ért egyet Várkonyi Nándor gondolatmenetével), mert igen elevenen és plasztikus írói eszközökkel tudja megjeleníteni a gondolkodás kalandjait. Ugyanakkor bizonyos tudományos apparátus hiányzik ebből a könyvből, például a kéziratban nem maradt fenn tárgy- és névmutató, sem jegyzetapparátus, nagyon sok időzet származik levelekből. Következő kiadása esetén szeretnénk kiegészíteni névmutatóval.

Várkonyi Nándor főműve *Az ötödik ember*. Ebben teljese-dik ki mindaz, amit a *Sziriát oszlopaiban* és *Az elveszett Paradicsomban* elkezdett építeni. Felteszi a kérdést; ez a kor, amely tudományos eszközei segítségével az ismert világ ura lett, képes-e választ adni önmaga és a világ mibenlétére? Várkonyi úgy látja, hogy történelmünk során egyre messzebb kerültünk a választól, mégpedig azért, mert az értelem által elérhető tudásra helyeztük a hangsúlyt, önmagunkat tekintjük a világ megismerése középpontjának és lehető legkompetensebb eszközének. Ezzel kerültük-kerüljük el annak lehetőségét, hogy valóban választ tudjunk adni a kérdésekre, mert az értelem ugyan nagyon sok mindenre tudja a választ, de a lényeg az értelem határain túl keresendő. Azt mondja, fetiszizáltuk az eszközöket, amelyekkel rendelkezünk, a saját agyunkat, értelmünket. A szellemi szféra és az emberi létezés elszakadásában látja a problémát, ami miatt a hanyatlás történetnek vagyunk a szereplői. Azt is mondja, hogy a szellemi szféra és az emberi élet összhangját nem jó úton keressük. Amiatt, hogy sikeresek vagyunk, elértünk sok tudományos és technikai eredményt, elbízottuk magunkat. Elfordítottuk figyelmünket a transzcendensről, s egyáltalán nem foglalkozunk az ember szellemi kapcsolatrendszerével. Ugyanakkor éppannyira szellemi lények is vagyunk, mint voltak a korai, a régi emberek, csak hogy az ő érzékeit nem homályosították el az énközpontúságból adódó korlátok. Olyannak látja a mai világban működő átlagos szemléletet, mintha egy fazékra, (a világra) rátennének egy fedőt, s mindazt, ami odabenn van, kikiáltanák a mindenségnek. A sajtó, a televízió, a könyvkiadás, de szinte minden modern társadalmi jelenség arra ösztönöz, hogy ne is tekintsünk ki onnan. Elhárítjuk magunktól a kérdések megválaszolását, nem akarunk létezésükről tudomást venni. Várkonyi Nándor *Az ötödik emberben* arra a felismerésre vezet minket, hogy az intuitív megismerés éppúgy letéteményese az ember szellemi kapcsolatának, mint a tapasztalati. Ez a függvénye a legkisebb dolgoknak is, mert minden Istentől indul ki. *Az ötödik ember* második kötete (a kéziratot három kötetben adjuk ki) Krisztus születésével és működésével, az Egyház megalakulásának tényével kezdődik, s a reneszánsz nagy teljesítményeinek a lezárulásáig tart, beleértve a reformációt is. Az Újszövetség ese-

ményeitől indulva az egyházalapító és egyházatyák működését, a patrisztikát és az ősegyháznak az ókori civilizációba hozott változásait tárgyalja. Azt a változássorozatot, amit az egyház születése, a krisztusi tanok elterjedése magával hozott. Ezen belül jelentősen tárgyalja a patrisztika nagy alakjainak életművét, a szentek, misztikusok, skolasztikusok (például PÁDUAI SZENT ANTAL, AVILAI NAGY SZENT TERÉZ, AQUINÓI SZENT TAMÁS) tevékenységét, majd a lovagkor eszményeit, mint a kereszténység elterjedésének erkölcsi vetületét, társadalmi eszmékre való kisugárzását. A misztika jelenségeit nem elmebetegséggént, nem is szélhámosságokként kezeli, feltételezi, hogy az emberi társadalomban mindig is vannak olyan egyedek, akik a szellemi szférával való kapcsolattartásra érzékenyebbek, és érzékelik annak jelenlétét. A kötetben Dantét követően a humanistákat, majd a reneszánsznak keresztelt korszak nagy alkotóit vizsgálja.

Az újjászületés embere, aki visszanyúlt a görög individualista filozófiai iskolákhoz, az emberi individuumot állítja a középpontba, és megszabadítja erkölcsi kötelékeitől. Már az ókori filozófusok is elválasztották a teológiát az ún. filozófiától, s ezzel az értelem tevékenységét a racionalitás irányába indították el. Várkonyi Nándor felfogása szerint a reneszánsz az emberi individuum abszolultizálásával nagy teljesítményeket hozott létre, de elindította az emberiséget korunk katalizmái felé. Egyrészt megjelenítette az ember individuális függetlenségét és önállóságát, másrészt a reneszánsz-korszakkal párhuzamos reformáció időszakában az európai kultúra két nagy körének (Északnak és Délnek) egymástól való elszakadását okozta. Az antik világ örökösei, a latin népek és a déli kultúrák, kerültek az egyik, míg a fiatal európai népek, akik az ókori Római Birodalom ellenségeiből a kereszténység által váltak az európai civilizáció közös alkotótársaivá, a másik oldalra. Az utóbbiak pl. a germánok, kelták a kereszténység másfél évezrede alatt belesimultak az Egyházba, az első pillanatban a latin civilizációval konfliktusos, a második pillanatban konfliktusmentes összeolvadással létrehozták az európai kereszténységet és Európát. A reneszánsz és a nemzeti öntudat ébredését követő reformáció megbontotta azt az egységet, amit a katolikus egyház ezerötven éven keresztül megalkotott. Várkonyi Nándor alapállása, hogy a krisztusi tanítás, amely az ősegyházon keresztül a katolikus egyházban hagyományozódik, hordozza a legtöbb útmutatást az ember számára. Ez az útmutatás a legtokéletesebben bontakoztatja ki a teremtett embert, figyelmeztet az embertformáló isteni törvények megtartására. Várkonyi Nándor tükörként helyezi elénk az őskeresztény emberi alapállást, a legnagyobb keresztény gondolkodókat, szenteket, noha ez a szellemi ember, ez a szellemiség sem tudta a maga képére formálni a korabeli világot.

Várkonyi Nándor azt mondja, tény, hogy a természeti környezetet, azt a sugalmazást, amit a természet adhatna, elveszítettük, nem értjük az állatokat, nem értjük a növényeket, nem fogadjuk el a

természet, az Isten parancsait, viszont rendelkezünk fejlett aggyal, érzékeny idegrendszerrel, tudunk gondolkodni, és a gondolat útján is eljuthatunk a felismeréshez, ha nem értékeljük túl praktikus ideológiáinkat, a saját eredményeinket, és az életszervezésben, társadalomban diktatórikusan nem kényszerítjük rá azt az emberiségre. Ha olyan társadalmat teremtünk, amelyben az ember nem veszíti el autonómiáját.

V. G.: *Hogyan fogadták a Várkonyi-hagyaték megjelenését, volt-e sajtóvisszhangja a köteteknek?*

M. K.: Érdekes, hogy *Az elveszett Paradicsom*mal még foglalkozott a sajtó, de *Az ötödik ember* már a háttérben maradt. Lehet, hogy azért, mert kötetenként jelenik meg és egyes kötetei nem önálló művek, annak ellenére, hogy önmagukban is élvezettel olvashatók, mégis csupán részei a nagy műnek. Tény, hogy ebben a hatalmas gondolatépítményben, amely hihetetlenül gazdag tudományos és kultúrhistoriai anyagot prezentál, csak a harmadik kötet végén lesz kitéve a pont. Lehet, hogy ez az oka a várakozásnak. Az a szűk olvasókör, mely *Az elveszett Paradicsom*ot megvette, megvásárolta *Az ötödik ember* eddig megjelent köteteit is, és nyilván várja a folytatást. *Az elveszett Paradicsom* elfogyott, remélem, *Az ötödik ember* is elfogy majd a harmadik kötet megjelenésekor, a '96-os téli könyvvásár idején.

FELEDY GYULA: TÁROGATÓ

AKI FELFEDEZTE AZ EMBERISÉG SZÉTSZAKADT SZÁLAIT

Hamvas Béla: Patmosz I-III.

1.

HAMVAS BÉLA SZERINT ha valaki egy barlangban fedezi fel az igazságot, és ráomlik a hegy, az az igazság meg fogja találni a maga útját. Vigasztaló gondolat ez, s mindenkinek, aki valamely igazság megvalósításán fáradozik, nem csupán egy emberélet esztendeivel, hanem az emberiség évszázadaival kell számolnia. Hamvas Béla életműve is késve jut el az emberekhez, de mégis eljut; nem Hamvas a vétkes, ő a maga műveit megalkotta; mi voltunk azok, akik nem közöltük őket, illetve csak nagy sokára kerítettünk sort erre. Miután a folyóiratokban és újságokban megjelent egy sor esszéje, néhány alkalmi esszéválogatás és utánnomlás, végre közközre került Hamvas három főműve is. Regénye, a *Karnevál*, amit 1948-tól 51-ig írt, csak 1985-ben jelent meg; a *Scientia sacra I.* címet viselő monografikus tanulmánya 1943-44-től 1988-ig várt megjelenésre, háromrészes esszégyűjteménye, a *Patmosz*, mely 1958 és 1966 között keletkezett, csak 1992-ben (I) illetve 93-ban (II-III) vált publikussá. Hisz Hamvas Béla igazsága mindig idejében érkezik és várja a megvalósulását.

Hamvas életművének summája a *Patmosz I-III.*, az utolsó befejezett könyv, melynek esszéi testamentumnak is vehetők. E század emberei megszokták, hogy mindenütt a történelmi fejlődést fürkésszék, egy alkotó életében pedig az individuális fejlődést és a változásokat keressék, Hamvas Béla utolsó műve különösen vonzó lehet, mint amelyben kimondja a végső igazságot arról a világról, amelyben élt, és megüzeni, mint vélekedik a földi élet lehetséges irányairól s az ember esélyeiről. Mind emiatt a bölcs, öreg Hamvas Béla e művének különleges jelentősége van és több-irányú elemzésekre serkenthet.

2.

A *Patmosz* a legfigyelmesebben megszerkesztett esszégyűjteménye. Nem elképzelhetetlen, hogy a *Patmosz*nak olyan a struktúrája, mint például egy szonetté. Ebben az esetben a *Patmosz I.* az első két negyresor, következik az arany metszet, a fordulat, a *Patmosz*

II. az első tercina, a *Patmosz III.* pedig a második, mely poénnal zárul. Ebből a szempontból eléggé megbízhatóan lehetne elemezni az esszéek sorrendjét is: a „szonett” indázik, analógiák és átfedések keletkeznek, a felívelések és az elcsendesülések váltakozva oszcillálnak... Egy ilyen kompozíciós vizsgálatnak fel kell figyelnie a témák, a központi problémák, a nagyobb és kisebb kérdések, a pihentető, apró észrevételek váltakozására (*Direkt morál és rossz lelkiismeret, Csontváry nagy cédrusa, Elmélet és Humanizmus, Némettség, A rántott leves...*). És így tovább.

Hamvas akkor is ellenállhatatlan író marad, amikor a legnehezebb, legbonyolultabb kérdéseket tárgyalja. Szinte bevonja az olvasót az eszméjébe, figyelmesen adagolja a bizonyítékokat, s mindig ügyel arra, hogy egy pillanatra se legyen unalmas; kifejtésmódja, az esszéisztikus „elbeszélés” könnyít az olvasó dolgán, de másban nem enged; meghódítja olvasóját és elvezeti az esszé végéig, pátosz nélkül közli vele, hogy mit gondol a világról.

Íme néhány esszékezdet a *Patmosz I*-ből:

Direkt morál és rossz lelkiismeret;

„Az ember semmire se megy. Aki intakt, az műveletlen, aki művelt, az korrupt. Az intakt előtt le kell tagadni a műveltséget, a művelt előtt le kell tagadni az intaktságot. Az ember semmire se megy.”

Némettség:

„Valéry a század elején a modern európai civilizáció sokszerűségében csupán egyetlen egyöntetűséget vél felismerni. Bizonyos angolságról beszél, anélkül, hogy megmondaná, ez alatt mit ért.”

A rántott leves:

„Ha az ember természeti lény lenne, az abszolút táplálék nem lehetne más, mint a gyümölcs. De tudjuk, hogy származásunk szerint nagyobbik felében a természetén túlról valók vagyunk, és igazi humánus ételeinket magunknak kell megcsinálni.”

Az ágy:

„Aldous Huxley kiszámította, hogy a csend köre évenként tizenhárom és fél kilométerrel szűkül. Már nincs messze az az idő, szől, amikor a csend a földről tökéletesen eltűnik.”

MÉG ÍGY KIMETSZVE ÉS FELSOROLVA IS ellenállhatatlan kíváncsiságot ébresztenek ezek az esszékezdetek. Ugyanakkor a láncolatban megfigyelhető a témák és a problémák fokozása is. De szinte ugyanezt el lehet mondani az egyes esszéeken belüli részekről is. Akárhol olvasunk bele a szövegbe, nehéz elszakadni tőle. Hiába, Hamvas varázslatos író, különleges alkotó, akit nehéz bárkivel is összehasonlítani.

Másként szólva: Hamvas nemcsak előadja gondolatait, hanem fészket is rak számukra, formát, amelyben továbbadhatja őket, hogy ne csak az olvasó intellektusát, de érzékeit is bevonja, s

a szöveget élményszerűvé tegye. Ha valaki nem tudja teljes egészében vagy végig követni a gondolatmenetét, azt is megejtí a szöveg varázsa, és meg fogja érteni az esszét; úgy fogja érezni, hogy teljes mértékben felfogja, s ha így van, akkor valóban fel is fogta, és maradéktalan bizalommal adhatja át magát neki.

HA TUDJUK, hogy a *Patmosz* Hamvas utolsó befejezett műve, ez különféle olvasatokra és elemzésekre ad lehetőséget. Össze lehet hasonlítani korábbi műveivel. A történetiség és az individuális gondolati, alkotói fejlődés követéséhez szokott kutatót meglepetés fogja érni. Ugyanis körülbelül 1930 után Hamvas nem változott, csupán az történt, hogy egyre precízebb és pontosabb lett, egyre dúsabb tartalommal töltötte fel az emberről meg az életről való alapmeggyőződését. Csodák csodájára, a kései Hamvasra rögtön ráismerünk a korairól. Hamvas korai esszéisztikáját már határozott alapálláspont jellemzi, csakhogy még nincs egészen kidolgozva, néha még „naivnak” is tűnhet föl előttünk. A későbbiek során részletekkel telíti és elmélyíti nézeteit, kikerekíti a világról és a létről való tudását.

Egy-egy esszéiben Hamvas váratlanul és könnyedén közvetlenül megszólal önmagáról. Ebben a tekintetben azonban mindenképpen az *Interview (Patmosz I.)* forgatható a legnagyobb haszonnal. Hasonló színvonalon gondolkodó beszélgetőtárs és barát hiányában Hamvas az öninterjú mellett dönt, hogy közvetlenül megválaszolhassa azokat a kérdéseket, amelyek intellektuális pályáján és így a korabeli életben is felmerültek. Természetesen minden állításának utána lehet nézni a műveiben. Megtudjuk, hogy a harmincas évek végén, amikor már befejezte az európai kultúra és filozófia tanulmányozását, beleértve a régi görögöket is, a Közel- és a Távols-Kelet filozófiái felé hajózott. A feltevés, amit már sokkal korábban megsejtett és feljegyzett az emberiséget valaha összekötő szálak elszakadásáról és elfeledéséről, teljesen helytálló-nak bizonyult: a szent könyvek olyan tudást őriznek, amit az emberiség, elsősorban Európa, elvetett és elfeledett. E szétszakadt szálak felfedezése Hamvas számára stabil vonalat jelent, ami köré minden összegyűjthető és értelmezhető, csak egész másképp, mint ahogy ezt az Európa-centrikus ember tette. A mai ember szemében Hamvas néhány állítása túlzásnak tetszhet, különösek azok, amelyek tulajdon személyiségéről szólnak, de életművének értői és a jövő olvasói más véleményen lesznek. Már is elég jellemző példa árulkodik arról, hogy a mai „kritikusok” egy része nem képes megközelíteni Hamvas életművét, s az *Interview* ilyesféle állításait a jelenlegi popsztárok önreklámozásával keveri össze.

Életünk pszeudoegzisztencia, hazug élet, állítja Hamvas. Ő maga az igazi európai fővonalnak a Kelettel való összekapcsolódásában keresi a kiutat.

„Európa igazi európai vonalát, PÁL apostolt, AUGUSTINUST, PASCALT, NIETZSCHÉT... össze akartam kötni az abszolút emberi hagyománnyal, Vedanta-mahájána-tao-Kabbala-orfikával, és az

emberi életet véglegesen és visszavonhatatlanul meg akartam alapozni. Éspedig nem mint teóriát, hanem mint tényleges életrendet.

„Annak, amit mondok, nem a könyvekben kell megjelenni, hanem megvalósulni a műhelyben és a konyhában és az ágyban és a szőlőben.”

A legnagyobb feladat:

„Az életen túl élő lény magvát megtalálni és felébreszteni és realizálni a legnagyobb teljesítmény, amit az ember elérhet.”

Annyira lepusztult és megrendült minden, hogy a megvalósítás elkezdéséhez egy emberéletnél sokkal hosszabb időre van szükség: a munkaterv elkészítése után Hamvas százötven évet számol a tanításra, még száz évet a tanítványok felnevelésére... Négyszáz év tanító munka után indulhatna csak el az így elképzelt mű realizálása, mely felépítené az emberiség igazi életrendjét.

A PATMOSZ ESSZÉI HAMVAS ELŐZŐ MŰVEINEK ISMERETÉBEN is olvashatók. Nála minden összefügg. Az úgynevezett fejlődés, különösen a későbbi európai, leegyszerűsítette és feldarabolta az élet gazdag fonadékát: a vallásból a filozófiát vonta el, a filozófiából a tudományt; a teljesség széttörött, az az egymással már kapcsolatban sem álló, egymásról még csak nem is tudó részeket az ideológia elszigetelte egymástól. A szerzetes, a filozófus, a tudós felosztanak és elkülönítenek, a művész, kivált a költő egészében, a maga összetettségében próbálja átfogni a világot. Ezért a művész, különösen pedig a világ teljességének őre, aki fenntartja a kapcsolatot minden elemi erővel, az ő világát nem lehet racionálisan csupán egy szegmentumnak tekinteni. Az ő világa teremtő, Istenhez hasonló.

A korai Hamvas gyakran fordul kiválasztott művészetekhez és művészekhez, és egyes szerzők és műveik segítségével értelmezi a világot. És bár minden művészet csupán specifikus megközelítése a teljes világnak — Hamvas sosem beszél elszigetelten egyes művészetekről —, nyomon követhetők a korai Hamvas egybehangzásai a késeivel, a *Patmosz* esszéivel. Ha ő beszél a zenéről, akkor szinte nincs is különbség a *Halottasének* (1943, hat és fél taktus indián sirató az amazóniai őserdőkből), a *Bartók* (1946) meg a *Kétzongorás szonáta* című, a *Patmosz I*-ben található esszék között. Mintha mindhárom szöveg ugyanakkor keletkezett volna, folyamatosan. És nemcsak ezek a szövegek, hanem minden zenei tárgyú vagy a zenét csak érintő írása egyedülálló és ellentmondásoktól mentes tekintettel hatol ennek a művészeti jelenségnek a mélyére és értelmezi azt, méghozzá teljes gazdagságával és sokféleségével egyetemben, de a teljes világból sosem kiszakítva. Ha valakit egyáltalán nem érdekel a zene, akkor is szenvedélyesen és örömmel fogja olvasni Hamvas zenei tárgyú esszéit, sőt talán észre

sem fogja venni, hogy zenéről van szó, mert a zene művészetén keresztül is a világ teljességét értelmezi a szerző.

UGYANAZ A HELYZET A KÉPZŐMŰVÉSZETEKKEL, a festéssel meg a szobrászattal. Hamvas korábban is művészileg megformált tárgyak közvetítésével értelmezte a világot, egy sor esszét írt, melyekben szinte vizionáriusan értelmezte a társadalmakat és értékrendszereiket. Mintha hatalmas szakirodalommal rendelkezne, Hamvas ír a perui vázák esztétikájáról, az inkák köveiről (1934), az indián szóttesekről (1939), Stonehenge-ről (1940); a *Patmosz I*-ben ott a két mindent felölelő esszé: a *Zöld és lila* meg a *Tanguy*, vagy a logisztika misztikája. A korábbi és az újabb esszék között ezúttal sincs szinte semmi különbség, az ősi tárgytól a kortárs festészetig mindent egységesen felölelnek, s ezúttal sem elszigetelten, hanem a világ teljességében szemlélve.

Nem más a helyzet a költéssel, a regénnyel és a többi művésszel sem: mintha Hamvas mindig mindent tudott volna, s bizonyos pillanatokban hajlott arra, hogy feljegyezze a gondolatait, és beavasson minket. Ilyen tudás azért lehetséges, mert Hamvas rendelkezik átfogó vízióval, amit az emberiség és a civilizáció elemzésével teremtett meg, a legjelentősebb alkotások analízise révén. A művészet ezek szerint azért jelentős, mert általa belátható a társadalom teljessége, amit a maga zavartalan működésében kell feltárni, ám így szinte már sehol nem lelhető fel.

Mégis észre kell venni, hogy bár Hamvas nagyra értékeli a költőt, egy árnyalatnyit változott az elgondolása róla. Miként az alkotó művésznak általában, magas pozíciót tulajdonít az igazi költőnek is, aki még, utolsóként, őrzi és fenntartja a világ teljességét, miközben mindenki más pszeudoegzisztenciába hanyatlott. Legkifejezettebben a *Poeta sacer* (1943) című esszé szól erről. Hamvas HEINE, GOETHE, HÖLDERLIN költészetét veszi példának, és Hölderlint emeli a legmagasabbra közülük, aki abban múlja felül két kortársát, hogy tudatosan lemond sok mindenről azért, hogy megvédje a költészetet, mely mindent magába olvaszt, és elutasít minden korrupciót. Nem más a helyzet a *Patmoszban* sem, de itt hangsúlyozza, hogy a költők is, akár más művészek, korrumpálódtak a társadalomban. A nagy költő példaként Hamvas ezúttal ORPHEUSZT említi, mint az utolsó nagy, szakrális költőt, akinek műve megváltó erejű. (*Orpheusz*). Ezúttal sincs ellentmondás Hamvas Béla megközelítésmódjában és gondolkodásában, csupán észrevehetően szigorúbbá vált, úgy látja, túl kevés azon nagy költők száma, akik nem árulták el a poézis szent körét, az egyetlen kapcsolatot az ember és az istenség között.

Ám a műalkotások, mivel mindannyian ismerjük őket, igen alkalmasak arra, hogy általuk kerüljenek bemutatásra bizonyos nézetek az emberiség értelméről és jelentőségéről, a továbbra is süllyedő, mert még fel nem ébredt emberről, a bűnről, amelybe öntudatlanul is behanyatluk, az általános korrumpálódásról és a megváltásról, amire magányos erőfeszítéseket téve, vagy egy má-

sik ember, a mestere mellett törekszik az ember. És ekkor Hamvasnak jól jön a regény példája (*Regényelméleti fragmentum*, 1948) vagy DOSZTOJEVSZKIJ (*Vjeszizj* [Szigaljevizmus] a *Patmosz I*-ben, *Előszó a Bűn és bűnhődéshez a Patmosz II*-ben). De sokkal fontosabbak a társadalmak mélyanalízisei az ősidőktől kezdve, különösen a mi korunkéi. Ebben tekintetben a kulcsszó a *Direkt morál és rossz lelkiismeret a Patmosz I*-ből, mely új és még teljesebb módon egyesíti Hamvas korábbi gondolatait a világunkról.

A *Patmosz I*. esszéi különállóan is olvashatók, mint eredeti művek, melyek a világ esszéirodalmának csúcsát jelentik, melyekben természetes módon forr egybe a gondolat és a közlésforma. S ez Hamvas minden művére áll, még a legbonyolultabbakra és a legnehezebbekre is, mint amilyen a *Scientia sacra*. A *Patmosz* bármely esszéjének elemzésével be lehetne ezt bizonyítani, de a legcélravezetőbb, ha a kisebb témát tárgyaló mű varázslatos szövevfonadékára hívjuk fel a figyelmet. Ilyen *A rántott leves*, *Az ágy*, *a Várakozás*, *A jóisten uzsonnája*, *a Cseresznyét szedni*. *A rántott leves* egy kis gyöngyszeme, benne az egész világ és az egész Hamvas. Arról felismerszik az ember élete, hogy milyen ételeket készít és hogyan étkezik; az élelmiszerhamisítás a legsúlyosabb bűncselekmény; s a második oldal végén következik a hamvasi poén, a kis téma visszakerül az egész civilizáció nagy kontextusába:

„Helyzetünk mindenesetre nem reménytelen; még van BACH-zénénk és Palazzo Pittink, van VELÁZQUEZÜNK és Hölderlinünk, a normalitás még nem tűnt el teljesen, amíg van rántott levesünk, krumplink és főtt rizsünk.”

Hát hogyan próbálnánk ki és ízlelnénk meg ezt a rántott levest, ha azelőtt soha nem tettük volna?

MINDEMIATT HAMVAST A LEGJOBB bármiféle előzetes tudás nélkül olvasni, átadni magunkat az írónak és gondolatainak, olvasni és beinni, akár egy regényt, nyitott olvasónak lenni, akire a szöveg rögtön hatással van, s kicsit később, utólag, amikor egyesül az olvasói élmény és a szöveget hordozó gondolat, ez a hatás elmélyül. Irigyelni kell azokat, akik még nem ismerik ezeket az esszéket: nagy felfedezés előtt állnak.

3.

Hamvas Béla aktuális és megkerülhetetlen tolmácsa a mi jelen pillanatunknak, s valószínűleg az eljövendő időknek is. Legjobb ha idézetekhez fordulunk:

„Kultúra hiánya elsősorban annyit jelent, hogy az ember a huncuttal és a cudarokkal szemben védelem nélkül van. A közösséget nem tanították meg arra, hogy elszigetelje őket. Az emberek félnek tőlük és engednek nekik, és meghunyászkodnak és félre húzódnak, csaknem csodálják őket. Morális bűncselekmény itt sincs több, mint más népeknél. De az élet színvonala elrettentő.

Mert a bűn az erkölcsi rend olyan brutális megsértése, amely ellen minden nép védekezni tud. Az életet beszenyező egzisztenciális korrupció ellen a kulturálatlan nép tehetetlen. A kis zsványoknak és szélhámosoknak az alattomos furakodóknak és a nagyszájú hengegőknek, a fondorlatos handlének és a nyegle becstelének reménytelenül ki van szolgáltatva." (*Direkt morál és rossz lelkiismeret*)

De Hamvas nem ragad meg a definiált problémánál, hanem behatol és múltbéli elágazásait keresi, s a következő felismerésre jut:

„Európa nem a hagyomány alapján áll. Európa nem ismeri a hiteles egzisztenciát, és ez annyit jelent, hogy információi a lét alapvető tényei felől rosszak. Amit Európa alkotott, SZÓKRATÉSZ és PLATÓN óta, történeti zavarok produktuma, válság-termék, a legjobb esetben az egzisztencia hibás helyezése következtében keletkezett történelmi állapot-jelentés, jelentősége azonban többnyire még ennél is csekélyebb. Igen nagy részben ugyanis nem egyéb, mint a pseudoegzisztens ember bonyolult önvédelmi és öngazdálkodási állatás-rendszere. A pseudoegzisztenciának pszuedológia felel meg.”

Ebből, de már egy másik esszéjében (*Szabó Lajos, vagy az egyetlen rendszer*) az államszervezés vészterhes következményét vonja le:

„Hiába nevezi magát az állam szocialistának vagy demokratának, ha a hazugság-erőszak-kizsákmányolás módszereit nem számolta fel. Ez az állam éppen olyan rossz, mint bármely más monarchia, vagy feudalizmus, de még ennél rosszabb, mert nagyobb hazudik, ezek szerint kénytelen jobban kizsákmányolni és nagyobb erőszakot gyakorolni... Nem hazudni még akkor sem, ha úgy látszik, hogy az egész nép élete ezen fordul meg. Minden hazugság okvetlen következménye a kizsákmányolás és az erőszak.”

Hamvas Európából indul ki és Keletre megy, s a különbségeken méri fel Európát. Az egyik végkövetkeztetése így hangzik:

„Európában a bölcs ember elképzelhetetlen, éspedig nem azért, mintha itt nem lettek volna olyan tehetségű emberek, akik az ehhez szükséges szellemi képességekkel rendelkeztek volna, hanem éppen azért, mert itt csak tehetség volt és zseni volt, de ennek nem volt bázisa, nem volt normalitása és senki sem tudta, hogy a bölcsesség legelső feltétele nem zseniálisnak, hanem abszolút embernek, vagyis normálisnak lenni." (*Északi korona*)

Tehát mindig a normális, igazi emberről van szó, aki nem korrupció. A normalitás valaha az ember sajátja volt, ezt kell visszaszereznie.

A PATMOSZ II. IS A TÁRSADALOMRÓL ÉS BENNE AZ EMBERRŐL való gondolkodásának a summáját adja. Sajátságos ismétlése ez mindannak, amit Hamvas korábban is gondolt és mondott, csakhogy most egy ívbe gyűjtötte — európai civilizáció egész úgynevezett fejlődését. A közlésforma ezúttal mintha engedményt tenne mindazoknak, akik a korai pozitívizmustól a kései marxiz-

musig vezető vonalon iskoláztak (tehát az európaiaknak); még egyszer követhetik, ha eddig nem lett előttük világos, az ún. társadalmi fejlődés rövidített és pregnáns kurzusát (80 oldal). Hamvas egyik láttelepe így szól:

„A gazdasági különbségek kiegyenlítése a társadalmat nem teszi integráltabbá, vagyis az egyenlősített jövedelem az emberek között levő távolságot nem rövidíti meg. De a távolságokat nem rövidíti meg a politikai jogok kiterjesztése sem. Még kevésbé teremt integrált társadalmat az egypártrendszer. A modern diktatúrák extrém dezintegrált társadalmak, ahol nemhogy nincs egység, hanem a politikai hatalom könnyebb egységesítése érdekében külön ügyelnek is arra (államvédelem), nehogy a csoportok és az egyének és a vélemények integrálódjanak. Ezek a pszeudoszocialitásban élő népek, ahol az egység megvalósulása ellen tudatos szociális dezintegráció folyik. Ahol az integrálódást többször terrorral kell megakadályozni.”

KIRE VONATKOZIK EZ A LÁTLELET? Szerbiára, Romániára, Szlovákiára, Horvátországra, Magyarországra?! Természetesen minden hasonló társadalomra. Hamvas univerzálisan és mélyrehatóan gondolkodik.

Hasonlóképpen, Hamvas műveinek margójára konkrét neveket jegyezhetnének a különböző államhoz, kultúrához, nemzethez tartozó olvasók a mai politikai és közéletből, mintha Hamvas „felvételei” e maiakról szólnának:

„Minden diktátor olyasvalaki, akinek fensőbb hatalma van, nem is ember, hanem a kollektívum reprezentánsa. A nézőtérrel ez meggyőző lehet, közelről elég komikus. Már csak azért is, mert az ilyen egyéni alakban megjelent kollektív archetípus megpuffadt fantazmagórikus *khiméra*. Az ilyen archetípusokban való gondolkodás humánus társadalmakban igen ritka, viszont primitív közösségek jellemvonása. Ezzel együtt jár a mágikus praxis. Végeredményben a sámánizmus, az a sámánizmus, amellyel az utóbbi időben nem egészen alap és ok nélkül oly sokan foglalkoztak. A diktátorokat, és azoknak történeti szerepét, aki politikailag lát, teljesen félreérti. A politikai hatalom az ilyen pszeudoszokrális szubjektumok tevékenységének csak egyik és szűk területe. A diktátornak feltétlen hatalma van a magán- és közélet minden szintjén, ő az, aki a tudományos kutatás irányát, a művészet stílusát, a szokásokat, a gondolkozást, a hitet, a törvényeket meghatározza, és pedig egyedül, egyetlen saját enunciaciójával, és csalhatatlanul.”

4.

Hamvasnak majdnem az egész élete alkotásra alkalmatlan feltételek között telt el, a legnehezebb szakasz éppen az, amikor a *Patmosz* keletkezett. Utólag úgy tűnhet fel, hogy Hamvas Béla legkeményebb éveit voltak a legtermékenyebbek: a háború alatt, amikor háromszor kapott katonai behívót és járta meg a frontot,

keletkezett a *Scientia sacra* (1943-44); amikor kitették az állásából, megírta grandiózus regényét, a *Karnevált* (1948-51), segéd munkásként az erőműnél, tető alá hozta a *Patmoszt* (1958-1966), távol Pesttől és a könyvtártól. Hamvas Béla tudatában volt küldetésének, tudta, hogy le fogja írni és be fogja fejezni hatalmas művét. Ha nem megy másként, akár a sánc mellvédjében is befejezi, szokta mondani.

A *Holmi* című budapesti folyóiratban (1993 február) az angol Richard RORTY kiváló esszéjét olvassuk *Heidegger, Kundera és Dickens* címmel. A regényről valamint a Kelet és Nyugat közötti teoretikus és antiteoretikus tradíciók szembeállításának szükségességéről írva így elmélkedik a szerző:

„Különösen sokat segítenek nekünk, nyugati filozófusoknak a keleti tájékozódásban, ha tudomást szereznénk olyan keleti kulturális hagyományokról, amelyek nevetségessé tették a keleti filozófiát. Nem az atelier komikumra gondolok (ahogyan például Platón gúnyolja PRÓTAGORÁSZT, HUME a természetes teológiát, KIERKEGAARD HEGELT vagy DERRIDA HEIDEGGERT), hanem arra, amikor olyan emberek teszik nevetségessé a filozófiát, akik igyekeztük ellenére sem képesek követni valamely filozofikus gondolatmenetet, illetve akik meg se próbálnak egy gondolatmenettel lépést tartani. Nemcsak a japán Heideggerekre, indiai Platónokra, kínai Hume-okra kell odafigyelnünk, hanem a kínai STERNE-ökre és indonéz RABELAIS-kra is. Ahhoz nem vagyok elég művelt, hogy megmondjam, valóban léteznek-e az utóbbiak, mindazonáltal remélem és erősen hiszem, hogy léteznek. Valahol Keleten bizonyára éltek olyan emberek, akik élvezettel fejtették fel a kárpitot, amit a szentek és a bölcsek szöttek.”

VAJON MEG TUD-E BÉKÉLNI A MAGYAR OLVASÓ ezzel a bizonytalanul egyensúlyozó, csalogató gondolattal? A kiváló és inspiratív Rorty európacentikus filozófus, tekintet nélkül a hatalmas erőfeszítésre, amit, elvileg, abba fektet, hogy megértsen másokat is, ezúttal a Keletet: Keletnek a nyugati modelleket kínálja fel; az egyiktől menekülve ugyanazt keresi! Hamvasra utalhatnának, s a megoldás világos: a Keletnek megvan a saját filozófiája, ami nem ugyanolyan, mint a Nyugaté, vagyis Európáé. S ezzel megtalálnák az igazi európai vonal kapcsolatát a Kelettel, a Kelet változatlan hagyományával, filozófiájával, mely nem individuális a szó európai értelmében. A magyar olvasó ezt tudhatná, neki van egy Hamvasa, de még nem tudja. De mikor fog Hamvasról tudomást szerezni a kiváló Rorty, s mikor tudja felhasználni a műveit? (A folyóirat ugyane számában található FEHÉR Ferenc *Regény és száműzetés* című esszéje; a szerző hivatkozik Rorty e művére, de Hamvasra nem!)

A *Kortárs* című folyóiratban (1993. június, 72-89 old.) megjelent a polgári fejlődés útjairól és esélyeiről szóló kerekasztal-beszélgetés anyaga. A tizenöt résztvevő számos jelentős névre hivatkozik, idézik többek között, jó okkal, BIBÓ Istvánt és MÁRAI

Sándort, Hamvas Béla kortársait, de őt meg sem említik. Mindannyian tudnak Hamvasról, némelyek valószínűleg tisztelik és becsülik az életművét, de ha bevonták volna a vitába — szétromboltak volna a szóban forgó témát. Bibó és Márai kivételes formátumú egyéniségek, nemcsak teljes életműveket hagytak ránk, de életükkel és magatartásukkal megvalósították a magasrendű morális személyiség mintáit, korábban őket szintén kizárták a magyar kultúrából, majdnem úgy, mint Hamvast. De visszatértek és könnyen integrálódnak abba a kultúrába, ahova szervesen beletartoznak. Ám Hamvas nem, vagy csak nagyon nehezen és lassan. Miért?

Vajon nem azért, mert Hamvas igen súlyos szavakkal illette a magyarokat, Magyarországot, l. az 1956 utáni helyzet értékelésére vonatkozó sorokat (*Interview, Patmosz I.*, 264-8. old.). Ám másrészt nem szabad elfeledkezni az *Őt géniuszt* finom elemzéséről sem! S hát mi mindent nem mondott Bibó meg Márai a magyarokról és Magyarországról, mit le nem írt Márai a *Naplóban*, s ez mégsem akadályozza meg a normális integrációt nemzetük kultúrájába. Bibó Hamvasnak is barátja volt! Valami másról van szó: Bibó és Márai európaiak, kivételes személyiségek, de európaiak. Éppen ezért fogadja be őket könnyen a magyar kultúra. Hamvas viszont a magyar és az európai kultúrából indult, de magasan túlszárnyalta azt. Hamvas univerzális, az egész világhoz tartozik, ritkán beszél specifikusan magyar problémákról, de a magyarok szintén abba a világba tartoznak, amelyről oly mélyenszántón gondolkodik. Az univerzalitás ma fogyatékoságnak látszik, s Hamvasnak e tulajdonsága megnehezíti és ideiglenesen hátráltatja visszatérését és jelentősebb befolyását.

5.

HAMVAS A HUMOR NAGY SZÓSZÓLÓJA; számára a humor nemcsak az ember legfontosabb sajátossága, hanem olyan út, melyen haladva minden baj leküzdhető, majdnem minden. Ezért gyakran él vele műveiben és gyakran ír róla. Nem tudunk olyan fényképéről, ahol nevetne, de némely művei alapján Buddha-helyzetben képzelhetjük el, amint elégedetten és zabolátlanul kacag, nemcsak az arcával, hanem az egész testével.

A *Regényelméleti fragmentumban* is írt a humorról, de ennél is fontosabb az a humor, amely kitűnő regényét, a *Karnevált* szövi át, s más regényeit is (*Szilveszter, Bizonyos tekintetben, Ugyanis*). De a dolog természeténél fogva a *Patmosz* esszéibe nehezebb belevinni a humort: a humor életjelenség, s természetes helye a regényben van, a különböző személyiségek, felfogások súrlódásában és összeütközésében. Hamvas esszéi és regényei között természetes van kapcsolat: az olvasó ámulva szemlélheti, mint mennek át az esszékben kifejtett eszmék a regény szövetébe, s nem-hogy pusztán illusztrációk maradnának, hanem intenzív és önálló

életre kelnek. A *Patmosz I*-ben található például a *Függelék a közép-szerűségről* című esszé, melyben Hamvas szellemesen és látványosan megy neki a technikai civilizáció tákolmányainak, amelyeket össze sem lehet hasonlítani a szellemi felfedezésekkel. S akkor jusson eszünkbe az a különös, buffóba illő feltaláló a *Karneválból*, aki egész életében tökéletesíti a maga technikai fölfedezését, a gépet, amely hús műveletet képes elvégezni, de mindig összekeveri és tönkreteszi őket.

DE A PATMOSZ ESSZÉI KÖZÖTT IS VAN EGY, mégpedig a legterjedelmesebb, melyben kifejezésre jut Hamvas páratlan, zabolátlan és lesújtó humora. Mégpedig egy igen komoly témát tárgyaló munkáról van szó. Azt gondolhatnánk, joggal, hogy a humor lerombolja az esszét és a komoly témát. S ez így is van, csak nem akkor, amikor Hamvas találja meg a megfelelő hangot. Az *Értekezés a közizgazgatásról* című írásról van szó.

Hamvas a közizgazgatás történelmi fejlődését periódusokra osztja fel, az egyiptomi fáraótól kezdve a mi időkig. Bőséges tudományos apparátust vonultat fel, számos lábjegyzetet, angol, német és francia nyelvű kiadásokat; a problémával foglalkozó tudományos társaság kongresszusának kiadványaiból, szakfolyóiratokból idéz, sőt még a hivatalnoklírát bemutató háromkötetes antológiát is felhasználja. Az adminisztráció és a hivatalnokság tökéletes, pontos és alapos áttekintése, a nagy tudományos nézeteltérések, a viták ismertetése, bizonyítékok és ellenbizonyítékok... Egyszerűen nagyon komoly mű, melynek eszméi továbbgondolásra ösztönöznek, például az, amelyik az elementáris erőktől, a más törzsektől, valamint a közvetlen környezetünkben lévő emberektől való félelemről beszél. S hirtelen, ötvenegynéhány oldal után a szöveg megszakad, befejezetlen marad!

Kissé szokatlan, hogy Hamvas ily figyelmesen feltünteti a szakirodalmat, hisz nagyon kevés szövegéhez csatol lábjegyzeteket. Ha utánanéznünk az idézett szerzőknek és Londonban, Bécsben, Zürichben, Berlinben, Párizsban, Oxfordban, Heidelbergben közzétett műveiknek, könnyen felfedezhetjük a ragyogó iróniát és a szép csalást. Az egész szöveg, bármily konzisztens, ösztönző, tulajdonképpen a történelmi módszer kigúnyolása, ami mindent be tud bizonyítani; a tudomány kigúnyolása, ami mindenről meggyőzően tud érvelni, a szokványos és meddő európai módszer kigúnyolása, mely a semmiről hoz fel érveket és a semmit igazolja, miközben minden pontosnak és összefüggőnek látszik. Kifinomult paródia, mégpedig a tudományos értekezésről...

6.

Összehasonlítva Európát más térségekkel, mindenekelőtt a Kelettel, de a közép-amerikai civilizációkkal is, Hamvas precízen felmutatta azokat az elrejtett elemeket, amelyek az egész emberiség

egységét bizonyítják. Láttelete egyértelmű és világos: Európa egyik nagy problémája a mesterek és a beavatás hiánya. Hamvas így ír:

„Európában sohasem voltak mesterek, legfeljebb misztikusok és filozófusok. Misztika és filozófia merő elmélet, amely nem tudja önmagát realizálni. Többnyire nem is keresztülvihető. Európában az aszkézis az életszomjúság szembefordulása önmagával, más szóval önámítás, nem aszkézis, hanem önsanyargatás. Nem a szellemi erők megszerzésének módszere, hanem az élet meggyötérése.” (V. J., *vagy a megvalósulás*)

Hozzá kell tenni, hogy sok európai nyelvben elveszett a „tanító” szó jelentése, csupán általános iskolai tanítót jelent, úgyhogy kénytelenek a keleties „guru” terminust használni. Ugyanebben az esszében a *Patmosz I*-ből (amit 1961-ben írt Tiszapalkonyán), amikor V. J. (egy valóban létező személy) kísérletéről beszél, aki egyedül akarta leválasztani magát a korrumpált társadalomról és eljutni a beavatásig, Hamvas megállapítja:

„V. J. eleinte az önkínzás és a valódi aszkézis között nem tudott különbséget tenni. Ami magától értetődik. Nem volt mestere, aki az életszomjúság és a szellem között lévő küszöbön átsegítette volna. A mesterek (hagyomány) hiánya Európa egész történetére, és minden ember sorsára vonatkozólag érdekes.”

HAMVAS ÉLETMŰVE, EGYEBEK KÖZÖTT, ha megkésve is, mégis pótolja ezt Európában: ő már nincs az élők sorában, hogy személyesen megalapíthassa az iskoláját, hogy vezessen és tanítson, de életműve nem egy sajátosságánál fogva átveheti az ilyen mester szerepét. Hamvas esszéisztikája olyan egyszerűen és világosan íródott, hogy kalauza (mestere, guruja) lehet sok érzékeny olvasónak, segítség a megoldás, az út, a korrumpáltságból való kiválás önálló keresésében.

Ebből a szempontból kellene megvizsgálni Hamvas szövegeinek, esszéinek és regényeinek értékét. De meg kell ismételni, hogy szövegei egyszerűek és könnyen befogadhatók, ám látni kell, hogy Hamvas ehhez az egyszerűséghez és áttetszőséghez legfőbbképpen olyankor jutott el, amikor nagyon mély problémákról írt, amelyeket nemcsak hogy nehéz megérteni, de még nehezebb megmagyarázni anélkül, hogy ne essünk a leegyszerűsítés hibájába. Hamvas mindenekelőtt mindent megemésztett, s csak aztán tárta az olvasói, tanítványai elé. Egyes írásokban például folyamatosan szinte egyforma mondatkonstrukciókat variál, anélkül, hogy a szöveg ismétlődésekkel terheltnek tűnne föl. A mondat tiszta, világos, akárcsak a hamvasi gondolat. Egész sor antológiai értékű szövegét számlálhatnánk elő. Ilyen az *Orpheusz* című esszé. Hogy állhatnánk ellent a csábításnak, hogy legalább néhány mondatot idézzünk belőle, amelyek ragyogó magyar nyelvüknél fogva is végső üzenethez, testamentumhoz hasonlítanak.

„(Az orfika) Szellemi, anélkül, hogy azt hangsúlyozná, és anyagi, anélkül, hogy azt előtérbe helyezné. Örömet kelt, anélkül, hogy

az benne külön szándék lenne, és anélkül, hogy a szenvedés mélységeit megérintené. A legkisebb tárgyban meg tudja látni a legnagyobbat, egyetlen kézmozdulatban a bolygók keringését. Az emberbe és a világba épített meg nem változtatható rend és szabály tudatában van, és tudja, hogy a rend, még ha a legszigorúbb is, soha az életet nem sérti, mert nem a kényszer, hanem a szabadság jegyében áll. Művészi, anélkül, hogy az benne külön szándék lenne. Egzakt tudása van, anélkül, hogy azt külön akarná. Amit csinál, azon a szépség bélyege van, de ez azért történik, mert azt emeli ki, ami a dologban a legmélyebb. Mindig arány és összhang, de sohasem a gazdagság és a feszültség rovására. Mindig a valóság teljes sokszerűségében, de mindig egységben. Egyéni, de nem önkényes. Egyetemes, de nem közönséges. A rész és egész viszonya számszerű, de nem élettelen, mert a szám benne ritmus. A világban semmi sincs, ami csupán önmaga lenne, mert minden létező jelképe valaminek, ha másnak nem, saját ellentétének és azt magába rejti. Úgy látszik, hogy növekszik, mint a kristály, vagy a fenyő, de minden mozdulata tudatos. Semmi hasznot nem hajt, mégsem lehet meglenni nélküle. Ha azt mondja, nincs kevésbé természetes, mint természetesnek lenni, azt gondolja, hogy természetellenesebb, mint természetellenesnek lenni. Derűje komolyságában, és komolysága derűjében van. Amit lát minden jelkép, megismételhetetlenül egy. Egyetlen cseppben megvalósítani az örökkévalóságot, egyetlen gondolatban a mindentudást, és egyetlen alkotásban a világteremtés mindenhatóságát. A művész gondolkozó, a gondolkozó művész, mert a gondolat a szellem érzékisége, ahogy az érzékiség a szellem legmélyebb gondolata. A lények testet öltött istenek, ahogy az istenek szellemet öltött lények. Nincs külön lét és élet, nincs külön föld és túlvilág. Az öröklét az élet minden pillanatában jelen van, és minden pillanatban elmúlik, hogy újra itt legyen. Az élet minden nap újra keletkezik és újra elmúlik, és ez a minden nap újra kezdődő és bevégezhető élet örök változása a változatlan és mozdulatlan egyetlen Egy.”

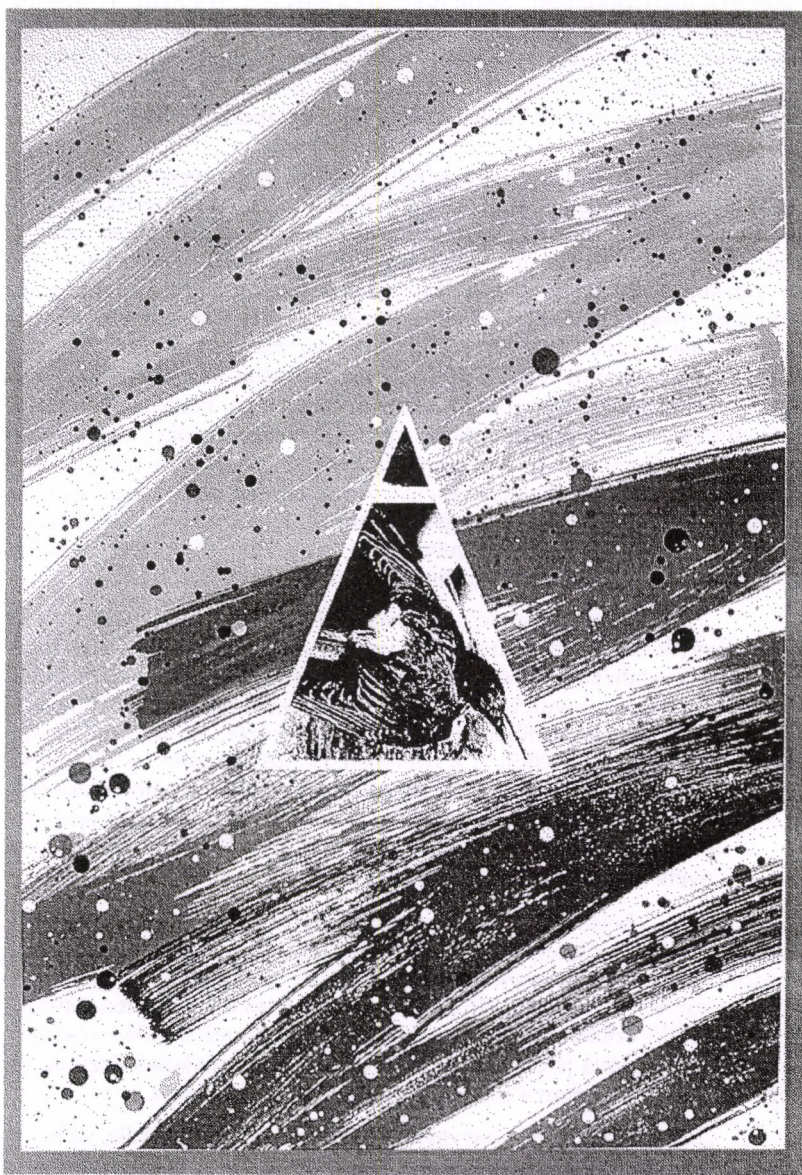
Hamvashoz, a művészhez és gondolkodóhoz hamarosan követők és tanítványok csatlakoznak, hamarosan megkapja az őt megillető elismerést, hamarosan a legtöbbet idézett szerzővé válik, akit segítségül hívnak, ha valamely tézis megdönthetetlen bizonyítékot kíván. És nemsokára vissza fognak élni gondolataival és műveivel.

ABBAN A KORBAN ÉLTÜNK, amelyben Hamvas Béla; nem fogják elhinni nekünk, hogy nem ismertük őt személyesen, hogy nem fogtuk fel műveinek nagyságát. Nemsokára csodaszámba megy az olyan ember, aki személyesen ismerte Hamvas Bélát, és beszélgetett vele.

Az előjelek arra engednek következtetni, hogy Hamvas Béla születésének 100. évfordulója után eljön Hamvas Béla ideje és műve működésbe lép.

Sava BABIC

RÁDICS Viktória fordítása

SÁRKÁNY GYÖZŐ: LÉGVONAL I. (SZÍNES SZITANYOMAT, 1995)

a'

KÖNYVEKBŐL BETŰK — BETŰKBŐL SZÁM

Kabbalisztikus könyvek szemléje

Zóhár — A ragyogás könyve. Válogatta és fordította BÍRÓ Dániel és RÉTI Péter, (Holnap, Budapest, 1990); Roland GOETSCHEL: A kabala. Fordította R. SZILÁGYI Éva, a Függeléket készítette FRÖHLICH Ida, (Akadémiai, Budapest, 1992); Gershom SCHOLEM: A kabala helye az európai szellem-történetben. Válogatott írások I-II. Fordította BENDL Júlia, ADAMIK Lajos, BERÉNYI Gábor és TURÁN Tamás, (Atlantisz, Budapest, 1995).

AKABBALA HÉBER SZÓ. Ezt jelenti: átvétel. A hagyomány átvétele. Misztikus és ezoterikus tanítás. Misztikus, mert olyan tudásra vonatkozik, amely csak szimbólumok segítségével adható át. Ezoterikus, mert bár átadható lenne, de azok akik e tudást birtokolják, nem adják át: tudásuk titkos, megnyilvánulásuk rejtett, vagy csak a kiválasztottaknak szóló, nekik is inkább szóbeli tanításként; a kabala „bizonyos tartományai” ma is csak a szóbeli közlés körébe tartoznak. A kabala tanítása lényegében nyelvelméleti: az isteni kinyilatkoztatás akusztikai folyamatának misztériumára vonatkozik. A nyelv több, mint közlés és kifejezés. A nyelvnek van egy „belső oldala”, egy „titkos dimenziója”, egy „kifejezés-nélküli rétege”, ami csak szimbólumokban nyilvánul meg és ami „átsejlik a kifejezés világának résein”. A teljességek csak okkult módon adhatók tovább. „Isten neve megszólítható, de ki nem mondható. Hiszen csak az teszi kimondhatóvá a nyelvet, ami töredékes benne.” Scholem írja az Isten neve és a kabala nyelvelmélete című tanulmányában:

„A misztikus valamiféle méltóságot fedez föl a nyelvben, a nyelv egyik immanens dimenzióját, vagy ahogyan ma mondanánk: felfedez valamit a nyelv struktúrájában, ami nem valami közölhető dolog közlésére irányul, hanem inkább, és ebben a paradoxonban gyökerzik minden szimbolika, — valami nem közölhető dolog közlésére, ami kifejezés nélkül él a nyelvben, és még ha volna is kifejezése, akkor sem volna semmiféle jelentése, semmilyen 'közölhető' értelme. Ezzel azonban a vallás területén [...] az Isten nyelvéről szóló beszédre bukkanunk; ez az a jelenség, amely a legmélyebben összefügg a nyelv titkos dimenziójával. [...] A világ lényege a nyelv.”

Isten nyelve a „belső szó”, aminek nincsen nyelvtana. Csak nevekből áll, de ezeknek a neveknél mindegyike bármely eszménél több lényegyet hordoz. Magának a Névnek nincsen jelentése, „nincs értelme”. Jelentés-nélkülisége helyezi a kinyilatkoztatás és a teremtés központjába. Mindennek felett álló értelemnélkülisége kölcsönöz értelmet minden másnak. Amit mi Isten szava jelentésének, értelmének és formájának érzünk, az nem maga a szó, hanem a róla szóló hagyomány az időben.

„Ez a hagyomány, amelynek megvan a maga dialektikája, változik, és olykor halk és elhaló suttogásba megy át, és lehetnek korok, mint a miénk is, amikor a hagyomány már nem adható tovább, és elnémul. Ez a nyelv nagy válsága, amelynek most tanúi vagyunk, mi, akik már

nem tudjuk megragadni ama titok legkisebb csücskét sem, amely egykor a nyelvben lakott. A nyelv kimondhatósága, vallották a kabbalisták, a benne lévő névnek volt köszönhető. Milyen rangja lesz annak a nyelvnek, amelyből Isten visszavonult? Ezt a kérdést kell föltenniük azoknak, akik a világ immanenciájából még kihallani vélik a teremtés eltűnt szavának visszhangját."

Az imádság — és minden más kommunikáció: „ráeszmélni a szavak mögött rejlő nevekre”, „az ember nyelvében újra meglelni a nevet”. Ismerünk partitúra-szerű, 18. századi kabbalista imakönyveket, amelyekben a hagyományos imaszövegeket az Isten-nevek olyan grafikus, kottaszerű ábrázolása kíséri, amelyeket az „imádkozó ember elmékedése hoz feszínre ezekből a szavakból”. Az imádság kabbalista — és őskeresztény, sőt, mai karizmatikus keresztény — gyakorlatában az ember differenciált nyelve visszaalakul „az isteni nevek — jelképesen az emberi nyelven is átderengő — nyelvévé”.

A kabbalának ez a misztikus nyelvi attitűd a lényege. Ez magyarázza azt a már-már mágikus viszonyt, ami az exegéta és a szent szöveg között létrejön. A legszentebb szövegek a mózesi könyvek, a Tóra — „Isten maga is Tóra” —, amiből nem vezethet ki a megismerés, hiszen a megismerésnek nincs tárgya, ahol minden betű külön-külön, és együtt, és tetszőleges kombinációban maga a teljesség, a világ, a teremtés. A betűknek számértéke van és formája van, ezért a számok és a formák is hordozzák a világot. „A világok összessége nem más, mint azok a nevek, amelyek följegyeztetnek az Isten lényegéről frott papírlapra.” A tóratekercs szent, ha megsérül, eltemetik, mint egy halottat.

A modern molekuláris biológia azt mondja, hogy a DNS négyféle építőelemének kombinációja minden valaha volt- és lesz élőlény maga. Az atomfizika hullámfüggvény-kombinációi elvileg a teljes anyagi világ hordozói. Az információelmélet tiszta kombinatorika. Ez a mi egész modern anyagi létünk platonizmus. Platonista a biológiánk, a fizikánk, az információelméletünk. Minden élő alján, minden élet kezdetén a DNS bázisainak permutációja van és semmi más. Az anyagi dimenziók legalján, az elemi részek mögött nincs semmi, csak hullámfüggvény, pusztá matematika. A világot átszövő információs hálózatok legmélyén csak úr van és bináris kombinatorika. De a mi életünk végén — s talán ez az egyetlen kézzelfogható remény a földön — a halál van. A halál nem matematika és nem platonizmus. A halál kézzelfogható, mint egy vödör víz. A halál az egyetlen olyan túlvilági elem, amit minden megtapasztal, ami világi. A világot átfogó egyetlen, közös, transzcendens szövedék a halál. Az egyetlen leigázhatatlan misztérium, ahová fut minden út. Erről a titokról szól minden szöveg és minden sors, Isten nyelve és minden valaha élt rokonunk története. Minden kérdés Istenben nyugvó kérdés, ami nem felel meg semmilyen válasznak. „Minden teória végső szava a 'ki?', de csak azért, hogy megszabaduljon a 'mi?'-től, amelyhez kezdete kötődik.”

HA VALAKI MANAPSÁG KABBALISTA SZERETNE LENNI, vagy legalább megakarná ismerni ezt a tant, annak Jeruzsálemben kellene tanulnia: misztikát a Héber Egyetemen és szentírás-magyarázatot például a Yeshivat Porat Yosef Főiskolán. Ezután keresnie kellene egy lelki vezetőt, aki mellé tanítványul-segítőül szegődhetne az óváros, vagy a Mea Shearim-negyed valamelyik vizesfalú tanodájában. Telnének az évek, a ruha és cipő elkopnának, a haj megfehérednék, és lehet, hogy az egész élet elmúlnék semmivel, olvasással, írással, másolással, gyerekek közt

töltött délutánokkal, böjtöléssel, énekléssel, imával, a világ dolgairól való beszélgetéssel mindenttudó öregekkel, belső udvarokban, egy padon, száradó ágyneműk és száradó fák alatt, szombatvárással, az egyik napra következő másik nappal, és az egész vállalkozásból nem lenne semmi. Kabbalistává így lehet az ember.

A Héber Egyetem volt zsidó misztika professzora, az 1982-ben meghalt Gershom (Gerhard) Scholem, hatalmas európai zsidó műveltség-gel, a müncheni egyetemen zsidó misztikából szerzett doktorátussal — értekezésében a *Sefer Ha-Bahir* című kabbalisztikus könyv fordítását és kommentárát készítette el — érkezett Jeruzsálembé 1923-ban azért, hogy kabbalista legyen. Kinevezték a jeruzsálemi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár judaika részlege igazgatójának és pár év múlva már meghívták egyetemi előadónak. Amint megérkezett Jeruzsálembé, felkereste a Bet-El jesivát, ahol egy évszázados múltú aszkétikus, kabbalista közösség élt szellemi őskommunizmusban, misztikus egységben. „Bet-El - mondja Scholem — engem egyfajta jógára emlékeztetett. Olyan érzésem volt, mintha egy csapatnyi jógival állnék szemben, akik történetesen az Erec Jisraél-i zsidó stílust vették fel.” A Bet-El közösség vezetője, a litvániai Eliasov Solomon ben Hayyim rabbi 1926-ban, nyolcvanöt éves korában, meghalt. A titkos tanokban utóda a vilniusi Gershon Cohen volt, akit Jeruzsálemben így neveztek: Vilner. Scholem az ő leki tanítványa lett.

„Amikor találkoztunk, én huszonhat éves voltam, ő pedig hetven. Elmondtam neki, hogy kabbalát akarok tanulni. Hosszú ideig csak nézett és vizsgálgotott, megnézte a homlokvonalaimat, és csak aztán kezdett el beszélni velem. 'Szívesen tanítalak, fiam, mondta, de csak azzal a feltétellel, hogy nem teszel fel kérdéseket.' Ez óriási hatással volt rám (a 'Kabbala és mítosz' című első Eranos-előadásomban írtam is erről, és amikor a 'barátját' emlegettem, magamra gondoltam).”

AKABBALA ÉS MÍTOSZ nem szerepel a magyar nyelvű Scholem-tanulmánykötetben; nekem megvan angolul, az öreg könyvet '94 nyarán vettem egy Allenby utcai antikváriumban Tel-Avivban. „1924-ben — írja Scholem — egy fiatal barátom Jeruzsálembé ment, hogy kapcsolatba kerüljön egy kabbalista csoporttal...” Elmondja nagyjából a fenti történetet és eltűnődik: különös, hogy éppen a zsidók között — akik közismerten szenvedélyes kérdezők, sokszor a kérdésre is kérdéssel felelnek — nem szabad feltenni kérdéseket. A kabbalista gondolkodásnak az egyik, kései formában éppen így megőrződött jellegzetessége ez a narratív filozófia, amelyből — a magyarázat mellől — kirostálódott minden kérdés.

A Héber Egyetem erdélyi származású professzora, Ezra FLEISCHER írta egyik levelében SCHEIBER Sándornak: „Kedves Mester, [...] Nagyon vágyódom utánad. [...] Te azokhoz a kevesekhez tartozol, akik az óriási művüknél is óriásiabbak. Csak Scholem volt ilyen.”

Az arámi nyelven írt *Zohar* — A ragyogás könyve — a spanyol kabbala 1280 és 1285 között Spanyolországban keletkezett főműve. Bizonyára a hely és az idő miatt ez az a könyv, amiben valamiképpen összevegyül zsidó-, keresztény- és iszlám misztika. (Spanyolország különben is a misztika földje.) Szerzője az avilai MOSES de LEON ben Sem Tov. A *Zohar*, amiből egy rövid részlet most magyarul is olvasható, egy 3 + 2 kötetes mű, amely elsősorban misztikus exegézist tartalmaz, de felfogható „apokrif” szöveggént is, különösen azok a fejezetei, amelyek Mózesről a Hú Pásztorról szólnak. Hogy a *Zohar*ba sok keresztény tanítási mozzanatot

is vegyült — például az egyházatyák munkáiból —, arra BACHER Vilmos, Scheiber Sándor szerint a legnagyobb magyar hebraista, hívta fel a figyelmet 1891-ben, *L'Exégèse biblique dans le Zohar* című tanulmányában. A középkori kabbala filozófiájának kutatásában egy másik magyar hebraista is világhírű lett: VAJDA György, aki a Sorbonne-on tanított. Magyarországon sok kabbalista nagyság élt. Közülük a két legjelentősebb: a kállói TAUB Eizik Izsák (1751-1821) és Teitelbaum Mózes (1759-1841). Taubot Nagykállón, Teitelbaumot Sátoraljaújhelyen temették el. Sírjuk a mai napig megvan. Mindketten csodatévők voltak, Teitelbaum kolerásokat is meggyógyított, amulettjeit messzi országokba széthordták. Martin BUBER *Haszid története*iben külön fejezetet szentelt nekik.

Hogyan lehet valaki kabbalista? Manapság. Talán ha, mint Scholem mondja, nem tekinti magát világinak. „Az én világiságom mindjárt a lényegnél elbukik, mégpedig azért, mert vallásos személy vagyok, Istenben való biztos hitem miatt. Az én világiságom nem világi.”

MISZTIKUS DOLOG EZ a „nem világi világiság”. Az ember gondolkodik rajta, és rájön, hogy nem érti. Aztán tovább gondolkodik, és érezni kezdi, hogy az egész világnak ez a szimbóluma. A mi egész létünknek ez a titok az értelme. Hogy a világiságunk ne legyen világi. A kapor kipattan és elvész minden, az ember pedig örök hajlékába tér. Sorsának múlása, ahogyan a napokra napokat választ, viszi a vödör vizet, a seprút, a gereblyét, eszik valamit, alszik: a teremtett világ titkos nyelve.

A Scholem-írások válogatott gyűjteményében két tanulmány foglalkozik a rejtett jámborok-, a rejtett igazak- és a harminchat rejtett igaz ember legendájával. A világot — mondja a Biblia — az igazak hordozzák a vállukon. Egy 4. századi kabbalista, ABBAJI, írta, hogy a világ sohasem marad 36 igaz ember nélkül. A 36-os szám mágikus volta a Messiásra vonatkozó egyik jövendölésből ered: „Boldogok mind, akik benne bíznak” (Iz 30,18), mert a „benne” szó héber megfelelőjének számértéke 36. A rejtett igazak gyakran öntudatlan igazak: jócselekedeteiket titokban viszik végbe, és igazságuk még önmaguk előtt is rejtve marad. A harminchat igaz egyike a Messiás. „Soha nem tudhatjuk, kik ők, az erkölcsi értékek legfőbb hordozói. Valaki közülük — és a végső tanulság, amelyre az eszme utal —: talán éppen a szomszédunk.” Két 18. századi kabbalistáról biztosan tudjuk, hogy a rejtett igazak közül valók: a szinawai Rabbi NETÁ-ról és Rabbi EIZIK-ről, aki öreg korában Zurawitzban volt sakter, Przemysl mellett.

Én találkoztam eggyel a harminchat rejtett igaz közül, amikor egyik nyáron, több éve már ennek, Bonyhádon jártam — átutazóban. Ebben az ortodox zsidó tanodájáról egykor híres városban látni szerettem volna a zsidó temetőt. Megtudtam, van kettő is, az egyik mindjárt itt a központban, a másik kicsit kintebb, egy iskola mellett. A dombon fekvő benti temető olyan volt, amilyenek a vidéki zsidó temetők általában: elhagyott. A fűvet hónapok óta nem taposta le senki, dőltek, mállottak a kövek, elkopott a feliratok nagy része. A másik temetőt, a kintit, alig találtam meg. Az utcáról nem láttam, földszintes házak takarták. Az egyik előtt egy nénike ült, kerüljem meg a házat, mondta, menjek át az udvaron. Ott volt egy egészen piciny temető, de olyan, amilyent én még nem láttam eddig. Pedig úgy vagyok én a temetőkkel, mint MÓRA Ferenc, ha valahol járok, kimegyek a temetőkbe is, sokszor többet mesélnek azok egy városról, mint az útikönyvek. De olyan temetőt, mint a bonyhádi külső zsidó temető, én még nem láttam. Mindegyik sírt mintha a leggondosabb kéz ápolta volna, a sírkövek rendben, a sírok közti utacsák gondozva. Ilyen szépen rendbentartott temetőt én még nem láttam —, ezt mondtam a

nénikének, aki csak annyit válaszolt, hogy a temetőt a Feri bácsi gondolja, és mindjárt szól neki. Szólt és akkor megjelent egy öreg ember, kopott, szürkéskék nadrágban, nadrágtartóval, trikóban, szemüveggel, borostásan, „VÁL Ferenc vagyok” —, mondta és visszasétált velem a temetőhöz. A sírokhoz egészen közel volt egy kis ház. Az övé, abban lakik, és a temetőt gondolja. „Ezeket a sírokat ápolom, kérem, ezzel töltöm az időt.” Megtudtam később, másoktól, hogy Vál Ferenc jónévű kőműves, ért a házépítéshez, de nem tudni, miért, nem hajlandó mással foglalkozni, mint azzal a kis temetővel a háza mellett, azt söprögeti, gereblyézi, javíttatja. Elmondta nekem szépen, hogy kik nyugosznak a sírkövek alatt, mesélt régi — még háború előtti — történeteket a bonyhádi zsidókról, a POLLÁK úrról, a hitközségről, az életről. „Én nem vagyok zsidó, katolikus vagyok, nem is igen van itten zsidó, mindenki meghalt, megölték őket” — mondta nekem, mert azt kérdeztem tőle, hogy „maga zsidó, Feri bácsi?” Az egyik sírkövön frissen ólmozott feliratot láttam, „hát mégis csak vannak itt zsidók, Feri bácsi, különben ezt ki csináltatta volna?” „Az az én munkám, kérem, megkopott a felirat, hát kijavítottam.” „És ezért mennyit fizetnek magának?” — kérdeztem. „Semmit, kérem, az a szegény már régen meghalt, a rokonait meg mind megölték. Jó ember volt. Adott nekem süteményt is. Úgy hívott, hogy Franci. Mindenki így hívott.” Egy másik sírkőről megtudtam, hogy azt is ő hozta rendbe, egy harmadikról, hogy megerősítette, ne dőljön el, és így tovább, mindegyik sírt úgy ápolta, mintha a szüleié vagy a szerelméé lenne. Nem értettem a dolgot, „Feri bácsi, maga ezt miért csinálja?” „Tudja kérem — sóhajtott az öreg —, én kőműves vagyok. Hívtak engem sokfelé, még Pécsen is lakhattam volna. Kereshettem volna rendesen. De ezt a temetőt itten, ezt nem hagyhattam el. Ezért én itt élek. Szegényen, mint látja.” „Feri bácsi, hát annak kell legyen valami oka, hogy maga itt él, és nem Pécsen, vagy benn a városban?” „Van” — mondta. És odébb ment pár lépéssel egy füves részre. „Látja itt ezeket?” „Miket, Feri bácsi?” „Ezt a két fát.” A fűből kilátszott két farönk. „Itt volt két fa — mondta az öreg — még most is látom őket. 1944 volt kérem, a zsidókat mind behajtották a gettóba. Itt volt, nem messze. Aztán mindet elvitték, deportálásba, Auschwitzba. Megölték őket. Akkor még itt voltak a gettóban. Meghalt az egyikük. Látja, az ott a sírja. Hozták a koporsót, hogy eltemessék. Két csendőr kísérte őket. Én éppen itt voltam a temetőnél, amikor ideértek. Tudja, az úgy van a zsidóknál, hogy bizonyos számú férfinak kell lenni együtt, ha valami szent dolgot cselekednek. A temetés az ilyen. Éppen egy férfi hiányzott, hogy kilegyen a létszám. Megláttak, mondták, Franci gyere ide, hogy ezt a szegényt eltemethessük. Én beálltam a menetbe — azok olyan jók voltak hozzám mindig — és szépen eltemettük azt a halottat. Az ott az ő sírja. Rendesen imádkoztak, aztán elindultak vissza. Ehhez a két fához értek, megálltak. Itt voltam köztük. Franci — mondták — minket innét el fognak vinni. Rád bízunk ezt a temetőt, a halottainkat, vigyázz rájuk, amíg mi vissza nem jövünk. Még ma is látom ennek a két fának a lombját, ahogy alatta állnak és beszélnek. Én innét sokszor el akartam költözni. Még Pécsre is hívtak. De valahányszor elmentem volna, eszembe jutottak ők, ahogy itt állnak ez alatt a két fa alatt, hogy megbízzanak ennek a temetőnek az őrzésével. Tudom, hogy néznek engem fentről. Ha valamire szükségem van, szoktam imádkozni hozzájuk. Látja ott azt a falat? Azon túl van a keresztény temető. Van ott egy sírhely belül a falnak építve. Azt én készítettem magamnak. Oda kell majd eltemetni engem.”

HIDVÉGI Máté

Előző: Heltén

Előző: Pethő Tibor

(5-15)/355

A közel és Közép-keleti háborús helyzetéről,
afgián, palesztinai konfliktusokról, az iszlám, a
újraelésizmusról
vagy a KÖZEL- ÉS KÖZÉP-KELET

MÁR NAGY SÁNDOR KÉNYTELEN VOLT megállítani falanxjait az afganisztáni vad hegyek előtt. Erre a felismerésre jutott később DZSINGISZ kán is. Nem járt jobban a Vörös Hadsereg sem. Rudyard KIPLING „a Nagy Játék”-nak nevezte a 19. században a Brit Birodalom és a cári Oroszország küzdelmét Afganisztánért. Tartósan meghódítani egyiküknek sem sikerült.

Szeptember végén az iszlám fundamentalizmus elszánt hívei, a talibán milicisták bevonultak Kabulba, s ezzel az ország kétharmada ellenőrzésük alá került. Az amerikai politikai vezetés tagjainak ereiben szinte megfagyott a vér. Más sem hiányzott Washingtonnak, minthogy egy újabb országban a szélsőséges fundamentalisták kerüljenek hatalomra. Keserű tapasztalatokat szereztek 1979-ben Teheránban, amikor KHOMEINI ajatollah emberei túszul ejtették az egész amerikai nagykövetséget (CARTER elnök ebbe bukott bele), vagy a New York-i Világkereskedelmi Központ alagsorában robbant bombánál, amit az iszlám szélsőségesek vállaltak magukra.

A csaknem ötéves polgárháború után az afgán főváros lakói szinte felszabadítóként üdvözölték a talibán harcosokat. Kabul népe sokat szenvedett az 1979-es szovjet bevonulás óta — a szovjet megszállás tíz évig tartott, Moszkva 1989-ben, felismerve a hódítás reménytelenségét, kivonta csapatait az országból. A talibán bevonulás fölötti öröm nem tartott sokáig. Gyorsan érvényesült az iszlám szigor. A rádió bejelentette, hogy aki nem végzi el a napi imádságokat, büntetésben részesül. A délutáni imádságra már zsúfolásig megtelt Kabul központjában a Kék Mecset. Az új uralom megtiltotta a cigarettaárusítást („egy muzulmánknak nincs szükséges narkotikumra”). Elrendelte a férfiaknál a kötelező szakállviselést, betiltotta a televíziót, a mozit és a zenét. Az asszonyokat visszaparancsolták az otthonokba, nőknek megtiltották a munkavállalást. Kötelezték őket, hogy testüket teljesen takarják el a *burká*val, a hajtól a lábujjig terjedő ruházattal. Bezárták a lányiskolákat, betiltották a sakkjátékot. A szabályok ellen vétőket szigorúan büntetik. Az ENSZ-kirendeltség egyik embere látta, amint az egyik uzsorást teherautóra kötözve vittek végig a városon és szájába papírpénz csomót tömtek. A Szovjetunió által hatalomra segített NADZSIBULLAH-t a talibánok nyilvánosan felakasztották. A milicisták nehezen tudnak érintkezni a helyi lakossággal, mert ők pustu nyelven beszélnek, mint a déli pathanok, a kabuliak viszont csak anyanyelvüket, a perzsához közel álló dari dialektust értik.

Sok a menekült. Az ENSZ menekültügyi főbiztosának értesülése szerint 150-200 ezerre tehető azok száma, akik elhagyták a talibánok által megszállt területeket. Többségük iskolázott, középosztályból származó ember. A talibánok vezetője, Mullah Mohammad OMAR, aki a polgárháború során elvesztette egyik szemét. Két évvel ezelőtt Pakisztánban kezdte megszervezni a vallásos fiatalokat, akikhez nagy számban csatlakoztak a mudzsahedinek. Ahogy átlépték Afganisztán határát, egyik tartomány a másik után lett a mozgalom szövetségese. A törzsi hádurak elmenekültek, ők pedig — az északi tartományok kivételével — ellenőrzésük alá vonták

az országot. Éppen ebből az irányból fenyegeti őket a veszély. A Hindukus hegyei közé visszahúzódott volt kormányerők vezetője Abdul Rasi DOSZTUM tábornok, aki a szovjetek idején a hadsereg egyik vezetője volt, most szövetségzett Ahmed Sah MASZUD vezérkari főnökkel, együttesen ellentámadásba mentek át és visszafoglalták Dzsabul-usz-Szradzs városát, elűzték a talibánokat a Szalang-alagúttól, ami fő támaszpontjuk, a Panzsir Völgy bejárata. A *Newsweek* szerint az afgán képlet kezd egyszerűsödni: az egyik oldalon a talibánok, a másikon az összes többi fegyveres csoport. A szembenállás mindinkább etnikai képet ölt, Dosztum üzbég származású és erős támogatásra számíthat Üzbegisztán részéről. A déli pustuk a talibánokat segítik és erősen támaszkodnak Pakisztánra. Az egyenlet azonban többismeretlenes. A talibánok szunniták, így élesen szemben állnak a síita fundamentalistákkal, tehát Iránnal és Törökországgal. Emellett az ENSZ illetékesei közölték, hogy továbbra is a Burhanuddin RABBANI elnök által kinevezett delegáció képviseli Afganisztánt a világszervezetben.

Dosztum fő támaszpontja, Mazar-i-Sarif városa fontos közlekedési csomópont, amely Dél-Ázsiát, Közép-Ázsiát, a Közel-Keletet és Kínát köti össze. Bazarjában szinte mindenfajta áru megtalálható. A szállítók élén Abu Dhabi áll, ahonnan Dosztum saját repülőtársasága fuvarozza az adómentesen beszerzett javakat. Az afgánok szemében Dosztumnak nincs jó híre. Főnökeit többszörösen elárulta már. A talibánok túlkapásai miatt most kezd népszerűvé válni. Számításba kell venni azt is, hogy Afganisztánban csak Dosztum és Maszud rendelkezik reguláris csapatokkal és még a szovjet időszakban kapott tüzérséggel, harckocsikkal és rakétákkal. Orosz és üzbég diplomaták nemrégén kijelentették, hogy fegyverekkel látják el Dosztum csapatait. A harcok Kabul előterében folynak, a talibánok az egész országból erősítéseket küldenek a frontra. Pakisztán bejelentette: közvetíteni fog a szembenálló felek között.

Mozogni kezd a multinacionális tőke is. Helyszínre érkezett a California Unocal olajtársaság képviselője és 10-15 milliárd dolláros tervet hozott magával a Türkmenisztánban található földgáz kitermelésére és egy csővezeték építésére, amely Afganisztánon és Pakisztánon keresztül vezetné a gázt az indiai-óceánhoz — írja a *Time*. Jó hírként közli, hogy a talibánok nincsenek kapcsolatban a radikális iszlám csoportokkal és a terroristákkal. Jó viszonyra törekednek az Egyesült Államokkal. Az akadály a szinte középkori gondolkodásmód, ami különösen nehézzé teszi a modernizációt. Aggódik Oroszország is, attól tartván, hogy az iszlám fundamentalizmus átterjed Üzbegisztánra, Tadzsikisztánra, Türkmeniára.

ATERRORIZMUS ÚJABB FELLÁNGOLÁSÁTÓL TARTANAK A KÖZEL-KELETEN. Az izraeli-palesztin békefolyamatot az összeomlás fenyegeti, aminek kiszámíthatatlan következményei lehetnek. A washingtoni csúcsértekezlet teljes eredménytelensége megdöbbentette az amerikai vezetést is. Mind CLINTON elnök, mind Warren CHRISTOPHER külügyminiszter nagyobb rugalmasságot várt Netanjahu izraeli miniszterelnöktől és az amerikai sajtó nagy része a Likud párti kormányfő merevségére vezeti vissza a kudarcot. A nyilvános kézfogások ellenkező hatást értek el, mert sokakban éppen az 1993-as RABIN-ARAFAT-PERESZ kézfogás emléket ébresztette fel, amikor a valóban áttörést jelentő oslói megállapodásokat pecsételték meg a Fehér Ház kertjében. Mindhárman el is nyerték a Béke Nobel-díjat.

Most a harminchat óras csúcstalálkozó után a kézfogások ellenére Arafat üres kézzel távozott. Az újabb válságot a jeruzsálemi régészeti alagút megnyitása robbantotta ki, a palesztinokat vérig sértette, hogy az alagút a mohamedán világ harmadik legszentebb helye, az Al Aksza mecset mellett vezetett. A Jordán nyugati partján, a Gaza övezetben és Jeruzsálemben a felháborodott palesztin fiatalok először kövekkel dobálták az izraeli katonákat, majd az összecsapásokban megszólaltak a fegyverek, s ami még nem fordult elő, egymásra lőttek az izraeli katonák és a palesztin milícia tagjai. A halottak száma meghaladta a hetvenet. Az izraeliek kijárási tilalmat vezettek be és lezárták a Gaza övezetet. A helyzet további éleződésének megakadályozására hívták össze sebtében a csúcsértekezletet Washingtonban. az eredeti terveknek megfelelően arab részről Arafaton kívül MUBARAK egyiptomi elnök és HUSSZEIN jordániai király kapott meghívást. Arafat kijelentette, hogy csak akkor megy el, ha Mubarak is jelen lesz, de az egyiptomi elnök hajthatatlan volt, szerinte a találkozó nincs előkészítve, így a kudarc elkerülhetetlen. Arafat szeptember 30-án egy egész napot töltött Mubarak nyári rezidenciáján Alexandriában, de az elnököt nem tudta rávenni álláspontjának megváltoztatására. Megjelent Washingtonban Husszein jordán király.

NETANJAHUT NEM KELLETT GYŐZKÖDNI, ő szívesen utazott, mert tudta, engedményt nem fog tenni, sem az alagút bezárása, sem a hebroni kivonulás érdekében. Hebronból ugyanis az egyezmény értelmében már hat hónappal ezelőtt ki kellett volna vonni az izraeli katonaságot. Az engedmények helyett újabb követelésekkel lépett fel. Kijelentette, hogy ki kell adni Izraelnek a palesztin milicistákat, akik az izraeli katonákra tüzeltek. Clinton is nehéz helyzetben volt, a választási kampány zárószakaszában semmiképpen sem engedhette meg magának, hogy keményebb legyen Netanjahuval, ez ugyanis szembeállította volna a nagyon befolyásos amerikai zsidó közösséggel. Másfelől, ha nem tud eredményt felmutatni, az ugyancsak hátrányosan befolyásolhatta volna a választókat. Született tehát egy gyengécske közös nyilatkozat, amely felszólítja a feleket az erőszaktól való tartózkodásra és a tárgyalások újakezdésére.

A tárgyalásokat folytatták is Erezben, a Gaza övezet és az izraeli terület határán. A szakértők itt sem jutottak eredményre. Színre lépett Ezer WEIZMAN, Izrael elnöke is, aki meghívta Jeruzsálembé Arafatot. a találkozáson jelen volt PERESZ volt miniszterelnök is. Weizman a közvetítés érdekében még tovább ment. Október 14-én Kairóba látogatott és megbeszélést folytatott Mubarak elnökkel, aki az arab országok kereskedelmi zárlatával fenyegette meg Izraelt, ha nem teljesíti az oslói előírásokat. Harcra készül a Hamasz, a Hezbollah és a Dzsihad szervezet is. Arafat amerikai katonákat akar Hebronban.

Cseppfolyós a helyzet Afganisztánban és vihar előtti csend nehezedik a Közel-Keletre.

PETHÓ Tibor

SUMMARIES

Professor Gabriella IZIK-HEDRI, University of Economics, Budapest. *Democracy and the International Aspects*. The connections between the conditions of internal democracy and the European integration are examined by the director of the Euration institute.

Johnathan SUNLEY, The Windsor Club, Budapest. *Post-Communism: An Infantile Disorder, II*. The author, closely acquainted with post-communist Central Europe, analyses the intricate ways in which former communist networks of power and attitudes halt development under the present governments of the Left which are, ironically, supported by the avowal of Western governments and the warmed-up fads of Western political writing. Originally published in *The National Interest*, Summer 1996, Washington.

Attila MOLNÁR, historian of political ideas, Eötvös Loránd University, Budapest. *Course in Progress, II*. Superficial faith in socialism gave way to superficial faith in progress as the fashion among Hungarian intellectuals of the Left. Recognizing the danger of anarchy issuing from a permissive pluralist ethics, they substitute the authoritarian rule of the „common good” for the authority of the states as representing the common interest.

Dr. Péter KOVÁCS, Department of International Law, University of Budapest. *The Vatican Mission of László Tóth*. In early 1947, Prime Minister Ferenc Nagy, of the Smallholders Party, delegates the Dean of the University of Szeged, a Catholic intellectual with excellent connections to the Church, to begin negotiations with the Holy See about the resumption of diplomatic relations. While Professor Tóth goes ahead with considerable success, the gathering clouds of the Communist takeover in Budapest condemn his mission to failure, and he himself soon suffers persecution at home.

Gábor KARÁTSON, writer and painter, Budapest. *The National Anthem*. A personal introduction to an exhibition of modern tapestry, where works, each woven by a different artist on the themes of the National Anthem, are presented as a modern project for the Millecentennial Anniversary of Hungary.

Ernő P. SZABÓ, art critic, Budapest. *The Miskolc Biennial of Graphic Art*. Drawing and etching has evolved into an independent branch of art in Hungary during the last decades. Its most prestigious regular exhibition is reviewed here, with illustrations.

Gábor VÁCZI, of Magyar Szemle, interviews **Katalin MEZEY**, poet and publisher, on the immense life work of **Nándor VÁRKONYI**, a neglected librarian in the city of Pécs. In these mostly posthumous publications, banned or castrated by Communist censorship, an outstanding history of human thought takes shape, from the earliest beginnings to our day.

Sava BABIC, writer, Beograd. *Béla Hamvas*. The Serbian translator of the work of Béla Hamvas pays his tribute to the scale and quality of the Hungarian writer and thinker.

Reviews and Events:

Máté HIDVÉGLI, biochemist and cultural historian, reviews books on the Kabbala.

Tibor PETHÓ, journalist, Chairman of the Board of the daily Magyar Nemzet. *The Near and Middle East*. Our foreign policy columnist, this month writes on the Afganistan war and the chances for a Middle East settlement.

Editor's Note: The authoritative summary of the article in our September issue by *Dr. József PERCZEL*, psychologist, San Diego, USA, is as follows: „The author argues that the economic psychological foundations of medical practice in any system show identical patterns, including the Hungarian and USA health care systems.” We regret the error.

RÁCMOLNÁR SÁNDOR: KÁIN ÉS ÁBEL (SZÍNES SZITANYOMAT, 1995)

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
2340 Kiskunlacháza
Kossuth L. u. 9.
Felelős vezető:
TÓTH IMRE ügyvezető

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN

Terjeszti belföldön előfizetésben
a Magyar Posta Rt.

Hírlap-üzletlági Igazgatósága.
Árusításban megvásárolható a
területi hírlapkereskedelmi rt-k
árusainál.

Előfizetési díj:
egy évre 1728 Ft, fél évre 864 Ft;

Külföldről előfizethető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
MNB 11707024-20332033
vagy megrendelhető levélben,
melyre csekket küldünk
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 75\$, fél évre 38\$

A CÍMLAPON:
SZABADOS ÁRPÁD: KOPONYA
(SZÍNES LITOGRAFIA; RÉSZLET)
REPRO: P. SZABÓ ERNŐ

A MAGYAR SZEMLÉT AZ
ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK
ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN:
Batthyány tér, metró; Frankel
Leó utcai aluljáró; Flórián tér,
Flórián üzletközpont; Bécsi út
122-124.; Déli pályaudvar, met-
ró, Déli pályaudvar, lapüzlet;
Kosztolányi tér; Bukarest Étte-
rem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti
metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai
lapüzlet; Deák téri aluljáró, lap-
üzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u.
6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lap-
üzlet; Ferenc körüti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., köz-
lönybolt; Lehel tér, Gogol utcai
lapüzlet; Árpád-híd, metró;
Móricz Zsigmond körtér, a 6-os
villamos indulási oldala; 114.
postahivatal; Moszkva tér,
Gomba; Örs Vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍ-
TÓ KÖNYVESBOLTOK BU-
DAPESTEN: ATLANTISZ
KÖNYVSZIGET (V., Piarista
köz 1.); BENCÉS KÖNYVES-
BOLT (V., Ferenciek tere 5.);
MENTOR KÖNYVESBOLT
(VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK
BOLTJA (VI., Andrássy út 45.);
LITEA KÖNYVESBOLT (I.,
Hess András tér 4.); PETŐFI
KÖNYVESBOLT (II. Margit krt.
7.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA
KÖNYVKERESKEDÉS (VIII.,
József krt. 36.); SZÁZADVÉG
KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.) NEMZETI KÖNY-
VESBOLT (XIII., Pannónia u.
22.). A BALASSIKIADÓ KÖNY-
VESBOLTJÁBAN (II., Margit u.
1.) korlátozott számban korábbi
számaink is kaphatók.

ART TODAY ÚJ MŰVÉSZET

Az 1996 decemberi szám tartalmából:

Velencei festmények

Tátrai Vilmos: *Te évszázadok kegyence*; A festők és Velence Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban

Építészet

Szegő György: *Érezni a jövőt. Az építész, mint szeizmográf*; Anna M. Eifert-Körnig: *A Tér tomográfiája. Bachman Gábor építésze*

Műkereskedelem

P. Szabó Ernő: Kalapos kislány szelíd őszi árveréssel; A műgyűjtők Galériája, a Belvárosi Aukciósház és a Polgári Galéria festmény-aukciói

Bécs

Bajkay Éva: *Schiele körül. Öt évszázad rajzművészete*

Párizs

Marczell Péter: *Fekete fény. Soulages félévszázados életműve Párizsban*; Nagy Zoltán: *Vándorévek és kibontakozás. Schéner Mihály kiállítása*; Mezei Ottó: *Hortobágyi Endre „lírai absztrakciója”*; Kiállítás az Ernst Múzeumban

Kutatás

Prohászka László: *Merénylet Görgey ellen?*

Új Művészet Szerkesztőség:

1054 Budapest, Báthori u. 10. Tel./Fax: 131-6702.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: CSORBA József: *Posztmagyar — Nemzetsratégia és geopolitika*; CZAKÓ Gábor: *Piac-Európa*; KODOLÁNYI Gyula: *Piac-feletti Európa*; SZÉLL Margit: *Wojtyła pápa, a filozófus*; DICZHÁZY Bertalan: *Külföldi működőtöke Magyarországon*; BERSZÁN György: *Újságírói magatartásformák és a rendszerváltozás*

1924-BEN MEGVÁLASZTOTTÁK ELNÖKKÉ Calles Plutars Éliást. Calles atyja zsidó, anyja telivér indián volt, ő tanítóból lett szocialista agitátor és szabadkőműves vezér, több forradalomban volt aktív szerepe. Néhány hónappal elnökké választása után életbe léptette a Queretaro-i alkotmány hatályon kívül helyezett szakaszait. '26 derekán pedig megalkotta a híres Calles-törvényt, amely hivatva volt véglegesen megsemmisíteni a mexikói katolikus egyházat. A törvény a vallásos élet majdnem minden megnyilvánulását közönséges bűncselekményként kezeli.

NÉHÁNY RÉSZLET: a mexikói köztársaság területén bármely vallás gyakorlatát csak mexikói születésű kultusz-szolgák végezhetik. Templomok csak akkor használhatók vallásgyakorlat céljára, ha a hatóság azt engedélyezi. Minden vallási szertartás kizárólag a hatóság állandó ellenőrzése alatt, a templomoknak szigorúan a belsejében végezhető. Templomon kívül minden papi ruházat, vagy egyházi jelvény viselése tilos. A szerzetesrendeket az állam nem tűrheti, mert nem engedheti meg az emberi szabadság kibővítését, sem az arról való időleges vagy örökös lemondást szerzetesi fogadalom címén. Az állami oktatás laikus legyen, elemi iskolákat vallásos egyesületeknek, papoknak vezetni tilos. Tilos minden egyházi iskola tanulmányainak beszámítása, vagy bizonyítványainak elismerése. Vallásos vagy vallásos színezetű folyóiratoknak politikai eseményekről, hatóságok cselekedeteiről tilos írniuk. Tilos minden olyan egyesület, vagy politikai csoport alkotása, amely vallási vonatkozású. Minden egyházi vagyon a nemzet tulajdona. A vallásgyakorlatra szánt templomok is. Az egyházaknak nevezett vallási szervezetek nem szerezhetnek és nem bírhatnak sem ingatlant, sem azon nyugvó vagyont. Vallási egyesületek javára papok nem örökölhetnek, továbbá papok egyáltalán csak negyedfokú rokonság keretén belül örökölhetnek.

A KULTÚRHARCBAN az egyház és az állam valóban harcban állnak: az állam korlátokat szab a vallás érvényesülésének, igyekszik csökkenteni vagy megsemmisíteni az egyház befolyását a társadalomra. Harmadszor az állam a legélesebben Róma ellen fordul, és nem ismeri el a katolikusoknak a pápától való bárminő függését. A mexikói helyzet a kultúrharc képét mutatja. Calles elrendelte az összes templomok bezárását, a hívők azonban a templomokban tartózkodtak; 8 templom bezárásánál 203-an estek el, ezek közül százan a Sanutárió templom előtt. A küzdelem igen elvadult. Morunes miniszter a parlamentben felszólította a lakosságot, hogy gyilkolja meg a forradalmi érzésű papokat. Callest elnökké választása után első útja Moszkvába vezette, azután Németországba ment, ahol észlelhette, hogy az európai közvélemény mennyire tájékozatlan. Németországban még a katolikus sajtó egy része is örömmel üdvözölte őt. (*Mexikó vallásellenes törvényhozása — részletek; Magyar Szemle, 1928. július*)

Ifj. JAMBREKOVICH László